

PAGANİZM'DEN HIRİSTİYANLIĞA GEÇMİŞ SEMBOLLER

(I. ve V. Yüzyıl)

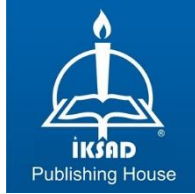
Dr. Sinan YILMAZ

İKSAD
Publishing House

**PAGANİZM'DEN HİRİSTİYANLIĞA GEÇMİŞ
SEMBOLLER
(I. ve V. Yüzyıl)**

Dr. Sinan YILMAZ

Copyright © 2022 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8377-49-1

Cover Design: İbrahim KAYA

April / 2022

Ankara / Turkey

Size = 16x24 cm

ÖNSÖZ

Dinler Tarihi açısından önemli bir yer edinen Yahudilik, aynı zamanda Hıristiyanlığın bu dini topluluğun içinden çıkması hasebiyle çalışmamız için önemli bir yer teşkil etmektedir. Ana hatlarıyla M.Ö. 2. ve M.S. 5. yüzyılları içine alan bu çalışmada Hıristiyanlığın nasıl ortaya çıktığı ve dini akidelerini belirlerken ne gibi bir yol izlediği saptanmaya çalışılmıştır. Özellikle Yahudiliğin sert, katı ve baskıcı tutumuna karşı olan reform yanlısı Yahudilerin bu tutumlara karşı verdiği tepki önemli bir noktada kendini göstermektedir. Ayrıca Diaspora'daki Yahudilerin Pagan çevreyle karşılaşmasıyla gelişen süreç buradaki mitlerin benimsenmesiyle yeni dinin oluşmasında en önemli noktayı oluşturmuştur. Bu çevreye kendini benimsetmek isteyen bu yeni Yahudi grubu (Hıristiyanlar) buranın dini akidelerini kendi yapılarına uydurma gerekliliğini güdmüşlerdir.

Çalışmamız; amaç, yöntem ve kapsamı belirten kısa bir girişten sonra üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hıristiyanlığın ortaya çıkışı sırasında etrafında bulunan dini topluluklar, ikinci bölümde Hıristiyanlığın doğuşundan M.S. 5. yüzyıla kadar kilise babalarının paganizme karşı tutumu, üçüncü bölümde paganizmden Hıristiyanlığa geçmesi muhtemel semboller ele alınmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bana sabırla destek olan başta Prof. Dr. Dursun Ali Aykıt'a, Prof. Dr. Ali Osman Kurt'a ve her zaman beni destekleyen sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Sinan YILMAZ

Annem Ayten YILMAZ'a

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER	3
KISALTMALAR	5
GİRİŞ	7
BİRİNCİ BÖLÜM	10
1. HİRİSTİYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI SIRASINDA ETRAFINDA BULUNAN DİNİ TOPLULUKLAR	10
1.1. Yahudilik.....	10
1.1.1. Geleneksel Yahudilik ve Yahudi Mezhepleri.....	10
1.1.2. Helenistik Yahudilik.....	23
1.2. Paganizm	34
İKİNCİ BÖLÜM.....	67
2. HİRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞUNDAN V. YÜZYILA KADAR KİLİSE BABALARININ PAGANİZM'E KARŞI TUTUMU.....	67
2.1. Olumsuz Yaklaşanlar	68
2.1.1. Ignatius	69
2.1.2. Didache'nin Yazarı.....	72
2.1.3. Polycarp.....	73
2.1.4. Justin Martry.....	74
2.1.5. Tatian.....	76
2.1.6. Irenaeus	79
2.1.7. Athenagoras.....	80
2.1.8. Tertulian.....	81
2.1.9. Cyprian	83
2.1.10. Eusebios.....	85
2.1.11. Kapadokyalı Nazianzolu Gregorios	87
2.1.12. İskenderiyeli Theophilus	88
2.1.13. John Chrysostom	89
2.1.14. John Cassian	91
2.1.15. Evagrius Ponticus	92

2.1.16. İskenderiyeli Cyril	94
2.2. Olumlu Yaklaşımlar.....	95
2.2.1. Romalı Clement.....	95
2.2.2. İskenderiyeli Clement.....	96
2.2.3. Origen	101
2.2.4. Gregory Thaumaturgus.....	106
2.2.5. (Kapadokyalı Basil) Kaisareialı Basileios	107
2.2.6. Nyssalı Gregorios	109
2.2.7. Athanasius	113
2.2.8. Augustine.....	115
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	119
3. PAGANİZMDEN HİRİSTİYANLIĞA GEÇMESİ MUHTEMEL	
SEMBOLLER	119
3.1. Teslisin Sembolik Yansıması.....	120
3.2. Bakire Tasviri ve İsa'nın Doğumunun Sembolleşmesi.....	123
3.3. Üç Bilge Adam ve Üç Çoban Hikâyesinin Sembolik Yansıması.....	128
3.4. Vaftizin Sembolik Yansıması.....	132
3.5. Balık sembolü ve Mucizesi	134
3.6. Suyun Şaraba Dönüşmesi Mucizesinin Sembolik Yansıması.....	135
3.7. Hastaların Tedavi Edilmesi ve Ölülerin Dirilmesinin Sembolik Yansıması.....	137
3.8. Çarmıh ve Haçın Sembolik Yansıması	139
3.9. Ölüler Diyarına İniş ve Dirilişin Sembolleşmesi	144
3.10. Dikenli Taç ve Mor Cübbe Sembolü.....	147
3.11. Son Akşam Yemeğinin Sembolik Yansıması	149
3.12. Noel ve Noel Baba'nın Sembolik Yansıması.....	151
3.13. Eşek Sembolü.....	153
SONUÇ.....	156
KAYNAKÇA	162

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
M.Ö.	: Millattan önce
M.S.	: Millattan sonra
s.	: Sayfa

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Kuzey Kudüs'te Sanhedrin mezarlarından bir cephe.	22
Resim 2: Roma ve Helenistik dönemde anahtar roller oynayan olayların zaman çizelgesi	23
Resim 3: Pagan dünyanın dini yapısını gösteren bir piramit.....	44
Resim 4: Pantokrator İsa.....	122
Resim 5: Teslis adlı eser; Mısır üçlüsü.....	123
Resim 6: Soldaki resim İsa'nın doğumu ve ilk banyosu, Dionysos'un İlk Banyosu.	127
Resim 7: Dionysos'un evinden bir mozaik; Mısır heykeli Meryem ve Çocuk İsa.	128
Resim 8: Müneccimler bebek İsa'ya armağanlar verirken	131
Resim 9: Üç müneccim İsa'ya giderken; Üç gençler; Üç müneccimler..	131
Resim 10: İsa Vaftiz edilirken, Rabula İncili, Mısır tanrıları Thoth ve Horus Mısır firavununu mesh ederken	133
Resim 11: Balık sembolünün oluşumu	135
Resim 12: İsa'yı temsil eden balık motifi; Dagon.	135
Resim 13: Cana'daki Düğün	136
Resim 14: İsa cüzamlı hastayı iyileştirirken; Asklepios	138
Resim 15: Roma mezarından bir resim; Grek vazosu.....	138
Resim 16: Çarmıh.....	139
Resim 17: Hıristiyan geleneksel Çarmıh resim sahnesi çizim	141
Resim 18: MS. 3. yüzyıla ait mühür; İsa çarmıhta.....	142
Resim 19: Roma'daki bir sütun üzerinde bulunan oyma	143
Resim 20: Ankh; Kudüs Haçı; sağdaki Bizans Haçı.....	144
Resim 21: Anastasis sahnesi; The J. Paul Getty müzesinden bir resim..	146
Resim 22: İsa başında dikenli taç; İsa çarmıhta	148
Resim 23: Yunan vazosu (M.Ö. 6.-7. yüzyıl)	148
Resim 24: Yunan vazosu M.Ö. 5. yüzyıl dolayları.	150
Resim 25: Son Akşam Yemeği.....	151
Resim 26: Grek tanrısı Helios; Noel baba ve arabasıyla.....	152
Resim 27: Grek tanrısı Helios	152
Resim 28: Hephaistos'un eşek sırtında.	154
Resim 29: Hephaistos Dionysos tarafından cennete götürülürken	154
Resim 30: İsa eşek üzerinde Kudüs'e girerken.....	155

GİRİŞ

Hıristiyanlığın birçok yazar tarafından Yunan bir pagan dini olduğu dile getirilmektedir. Bu konu üzerinde yıllardır çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Biz bu konunun öncelikle sınırlarını çizmeye çalıştık. Konumuzu M.Ö. 2. yüzyıl ve Hıristiyanlığın doğuşundan M.S. 5. yüzyıla kadar olan zaman dilimi esas aldık. Bu konuyu ele alırken resimleri kullanarak bunun üzerinden yorumlar yaparak, Paganizm'in Hıristiyanlığa nasıl etkileri olduğunu tartışacağız.

Araştırmamızın ana yapısını teşkil eden Yahudilik ve Paganizm'de, özellikle Yahudi kaynaklardan tarihçi Josephus, Kutsal Kitap, Hıristiyan kaynaklardan kilise babalarının görüşleri, pagan filozoflarının düşünceleri esas alınarak detaylı araştırma yapılmıştır. Bu kaynaklarla birlikte Hıristiyanlığın ortaya çıkışı esnasında kendini kanıtlamaya çalışması ve bunu gerçekleştirirken etrafındaki dini unsurları gözetip (özellikle Yahudilik ve Paganizm) bunlardan yararlanması konumuzun kaynağını oluşturması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmanın amacını belirlerken Hıristiyanlığın doğduğu coğrafya hakkındaki bilgilerden faydalanıp konu hakkında veriler toplanmıştır. Çalışmamızda Paganizm'in Hıristiyanlığa nasıl yansıdığı, Hıristiyanlığı ne şekilde etkilediği üzerinde durulmuştur. Paganizm'in Hıristiyanlığa katkılarını incelerken aynı zamanda diğer topluluklarında Hıristiyanlığa olan etkileri hakkında da bilgiler verilmiştir. Özellikle Paganizm'in Hıristiyanlığa semboller açısından olan yansımaları hakkında genel bir çerçeve çizilmiştir.

M.S. 1. yüzyıl Hıristiyanlık açısından bir dönüm noktası olmuştur. Yahudilik etrafında oluşan bu din, ilk dönemler de birçok zorlu süreçten geçmiştir. Bu din öncelikle tam anlamıyla yapısını oluşturmak için kendi öğretilerini belirleme yoluna gitmeye başlamıştır. Ortaya çıktığı topluluk olan Yahudi kültürü çevresinde gelişerek, bu hayat tarzıyla şekillenmiştir. Yavaş yavaş kendi dinamiklerini oluşturan bu din, çevresine doğru açılarak karşılaştığı farklı kültürler, felsefeler, inançlar ile değişimler yaşamaya başlamıştır. İşte biz bu sürecin sancılı yanlarını, zorlu taraflarını, Hıristiyanlığa kültürlerin etkilerini belirleyerek sunmaya çalıştık. Aynı zamanda sembollerin, ikonaların Hıristiyanlık açısından önemini üzerinde durduk. Bu sembollerin Hıristiyanlığın oluşumunu belirlemede önemli rol

oynadığına değindik. Semboller ve Hıristiyanlığın diğer kültürlerle olan etkileri açıklanmadan aslında Hıristiyanlığın tam olarak anlaşılamayacağını kanıtlamaya çalıştık.

Paganizm'den Hıristiyanlığa geçen sembolleri araştıran bu çalışmada dinlerin, kültürlerin, halkların birbirleriyle olan benzerliklerini, sebep sonuç ilişkisini ve aralarındaki yakınlıklarını tespit etmeye çalıştık. İlgili topluluklar karşılaştırılıp aralarındaki kültürel alışverişin önemini vurguladık. Bu çalışmamızı tek taraflı bir kaynak araştırmasıyla değil, birden fazla görüşün ortaya koyduğu farklı kaynaklarla bir araya getirdik. Çalışmamızın hedefini, yöntem ve kaynaklarını Dinler Tarihi ilkeleri çerçevesinde ortaya koymaya gayret ettik.

Bir araştırmaya değer kazandıran şüphesiz bakış açısı ve metodun nasıl oluştuğudur. Araştırma konusu özellikle tarihi bir metod çerçevesinde incelenmiştir. Konuya, Dinler Tarihi ekseninde Din Sosyolojisi, Edebiyat özellikle Arkeolojik buluntular, Sanat Tarihi ve Kutsal Kitap eşliğinde yaklaşmıştır. Yahudi ve Pagan kaynaklar esas alınmak suretiyle objektif bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

Konuyla ilgili ülkemizde yapılan en önemli çalışma Hüseyin Sert'in, "*Hıristiyanlığa Giren Putperest Unsurlar*" adlı yüksek lisans tezidir. Konumuzu oluşturan kaynaklar ise şöyledir; Birinci bölümde Yahudiliğin yapısını göstermesi açısından en önemli eser olan NEWMAN, H. (2006), *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period: A Review of Lifestyle, Values, and Halakhah in the Pharisees, Sadducees, Essenes, and Qumran*. Ruth Ludlam (Ed.), adlı eseridir. Bu eser özellikle Yahudiliğin dini guruplarını ve yapısını anlatması açısından önemlidir. Diğer önemli bir eser Moore, G. F. (1997), *Judaism in The First Centuries of the Christian Era*, Volume 1, ABD: Hendrickson Publishers adlı eserdir. Yine bu bölümde bize bu gurupların özelliklerini yansıtan Yaşar Kutluay'ın (1965), *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adlı eseri birinci bölümün önemli kaynakları arasındadır. Diğer bir önemli yapıt olan D. Cohn-Sherbok'a ait (2003), *Judaism, Religion of World*, adlı eserdir. Bu eser bize dönemin arkeolojik açıdan değerlendirilmesine yardımcı olmuştur.

Birinci bölümde bize özellikle Helenistik Yahudiliğin yapısını öğrenmemiz açısından önemli olan eserler ise Dursun Ali Aykıt'ın, (2011),

Hristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo, İstanbul: Kitabevi; Johnson, Paul. (2001), *Yahudi Tarihi*, Filiz Orman (Çev.), İstanbul: Pozitif; Hengel, M. (1974), *Judaism and Hellenism: Studies in Their Encounter in Palestine During the Early Hellenistic Period*, Volume One, London; Goodenough, E. R. (1935), *By Light, Light The Mystic Gospel of Hellenistic Judaism*, New Haven: Yale University Press adlı eserlerdir.

Birinci bölümün Paganik yapının öğrenilmesi açısından ve çalışmamızın pagan yapısını anlatmakta bel kemiği olan eser ise Ferguson, E. (1993), *Backgrounds of Early Christianity*, Second Edition, U.S.A: William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, Michigan adlı yapıttır.

İkinci bölüm olan Hıristiyanların Paganlara olan tutumunu gösterdiğimiz en önemli kaynaklar ise Hunt, E. J. (2003), *Christianity in the Second Century The Case of Tatian* Routledge Early Church Monographs, London and Newyork: Routledge; Ehrman, B. D. (2003), *The Apostolic Fathers, Volume I I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache*, London: Loeb Classical Library; Schaff, P. (1885), *Ante-Nicene Fathers Volume-I*, Christian Classics Ethereal Library adlı yapıtlardır. Bu eserlerde özellikle Hıristiyan kilise babalarının Pagan ve Yahudi çevreye olan görüşleri, tutumları yansıtılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölüm olan paganizmden Hıristiyanlığa geçmesi muhtemel semboller adlı bölümde en önemli eserler ise; Freke, T. ve Gandy, P. (2005), *İsa'nın Gizemleri "Gerçek İsa Bir Pagan Tanrısı mıydı?"*, Aslı Bengisu (Çev.), İstanbul: Ayna; Cambell, J. (1964), *Occidental Mythology*, Arkana adlı eserlerdir. Özellikle Freke, T. ve Gandy, P. eseri sembolik yapıyı anlamamızda önemli bir kaynak niteliğindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HİRİSTİYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI SIRASINDA ETRAFINDA BULUNAN DİNİ TOPLULUKLAR

Hıristiyanlığın ortaya çıkışı sırasında etrafında birçok dini topluluk bulunmaktadır. Bu dini topluluklar arasında bulunan Yahudiler ve Greko-Romenler Hıristiyanlığın oluşumunda önemli rol oynamıştır.

Hıristiyanlık, Yahudiliğin içinden bir hareket olarak doğmasına rağmen Greko-Romen kültürü ile çok yakın bir ilişki kurmuş, bu süre boyunca iletişime girdiği putperest çevreye kendini ifade etmek için akidelerini belirlemeye başlamıştır. Hıristiyanlığın kendi içerisindeki ve Yahudilerle olan kavgalarının yanında, Greko-Romen dünyanın politik, felsefi ve siyasi yapısına karşı oluşturduğu mücadele Hıristiyanlığın yapısını şekillendirmiştir. Ortaya çıkan bu yapı, bir yandan geleneksel Yahudiliğe baş kaldırırken, diğer yandan Helenistik kültürün unsurlarıyla harmanlanıp, Gentile dünyasına açılmayı yeğlemiştir. Bu zaman zarfında kendini bu dünyaya kabul ettirmesi ve buradaki yapıları kendisine uyarlamasıyla, bu çevrenin bir ögesi olduğunu yavaş yavaş göstermiştir. Yahudiliği tam anlamıyla reddetmeyerek burada karşılaştığı Pagan kültür ve Helenizmin değerlerini benimsemiş ve kabul ettiği bu anlayışlar yüzünden Geleneksel Yahudiliği yetersiz görmüş ve Yahudiliğin bazı özelliklerinin bu çerçevede sonuçsuz kaldığına inanmış (katı, sert ve baskıcı yapısı gibi) ve bu gerekçeler neticesinde hareketin Geleneksel Yahudilikten ayrılmasını gerçekleştirmiştir.

1.1. Yahudilik

1.1.1. Geleneksel Yahudilik ve Yahudi Mezhepleri

Helenistik dönem boyunca birçok Yahudi grup Kudüs'te var olmaya çalışmıştır. Bu dönem oldukça karışık ve ilginçtir. Gruplar bu dönemde Kudüs'ün politik, dini, sosyal ve kültürel yaşamına öncülük etmişlerdir. Bunların bazıları yönetime aktif olarak katılmışken, diğerleri bu görevi üstlenmekten kaçınmışlardır¹. İşte bu yüzyıllarda Yahuda'da Yahudilik içerisindeki bazı gruplar bağımsız ve özgür bir din için sürekli savaşlarla

¹ NEWMAN, H. (2006), *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period: A Review of Lifestyle, Values, and Halakhah in the Pharisees, Sadducees, Essenes, and Qumran*. Ruth Ludlam (ed.), Boston. s. 53.

meşgul olmuşlardır. Bu savaşlar İsrail'de dinsel yapıyı canlandırmış ve halk üzerindeki etkiyi tetiklemiştir².

Bahsettiğimiz gruplar arasında en önemlileri Ferisiler (Peruşim), Sadukiler, Esseniler (İsiyim) ve Zealotlardır. Mezheplerin genel anlamda özellikleri şöyledir; Ferisiler hem Tanah'ı (Yahudi Kutsal kitabı) hem de sözlü geleneği yani din bilginlerinin yorumlarını kabul etmişlerdir. Onların yerel dildeki isimleri Perisha'dır. Bu kelime Yahudi "parash" veya "perash" filinden gelmektedir³. Diğer grup olan Sadukiler ise özellikle Tapınak'da etkin bir grup olmuştur. Onlar dini yaşamlarında sadece Tanah'ı kabul etmişlerdir. Ayrıca bu iki grup tapınağın genel kurallarını belirlemişlerdir. Kurban törenleri, koşer kuralları ve yüksek dini meclis olan Sanhedrinde etkili olmuşlardır. Diğer bir grup olan Zealotlar Yahudi milliyetçiliği ve siyasal bağımsızlık üzerine yoğunlaşmışlardır. Esseniler ise özellikle tövbe ve günahattan arınıp temizlenmeye önem vermişlerdir. Bu mezhep kanlı kurban törenlerini reddetmiştir. Ayrıca grup gelecekte iki Mesih'in ortaya çıkacağına inanmıştır⁴.

Genel olarak değindiğimiz bu mezheplerin yapıları birbirinden farklıdır. İlk olarak geleneksel Yahudilik içerisinde Ferisileri ele alacağız. Ferisilere baktığımızda onlara verilen diğer isim ise Peruşim'dir. Kelimenin kökü "P-R-Ş"den gelmektedir. Bu terim iki anlamda kullanılmaktadır. İlki kötü olanlardan ve temiz olmayanlardan uzaklaşmak, diğeri ise yorumlamak anlamındadır. Üyelerine "Havarim" yani kardeşler, arkadaşlar denmektedir. Onların cemaatine kabul için üç üyenin onayı dışında, kötü insanlarla (cahil gibi) yakın temastan kaçınmak, sadakaları ödemek ve ahidlerine uymak gerekmektedir⁵.

Ferisiler kohenlerin sadece halkın bir temsilcisi oldukları esasını ortaya atmışlardır. Grup birçok dini ve sosyal yapıda değişiklik yapmıştır. Tanah'ta bulunmayan, fakat halkın adetleri arasına girmiş bazı özellikleri mabede sokmuşlardır (Bunlar arasında bayram sabahı su içmek ve söğüt ağacını çırparak bayramı bitirmek adetlerini gösterebiliriz). Yazılı Tora'da bulunan

² MOORE, G. F. (1997), *Judaism in the First Centuries of the Christian Era*, Volume 1, ABD: Hendrickson Publishers. s.56.

³ MOORE, G. F. (1997), a.g.e. s.60.

⁴ GÜNDÜZ, Ş. (2008), *Hristiyanlık*, İstanbul: İsam. s.15-16; Moore, G. F. (1997), a.g.e. s.58.

⁵ KUTLUAY, Y. (1965), *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. s.158.

bazı uygulamalar hakkında ise değişikliğe gitmişlerdir. Örneğin; kısasa kısas akidesini hafifletip bunun para cezasıyla karşılanabileceğini söylemişlerdir. Toplumda Tora'nın yegâne savunucuları ve uygulayıcıları olmaları hasebiyle, onlara göre zorunlu olan tek husus dinin muhafazası olmuştur. Grup, toplum ve kişilerin atalarının kanunlarını idare etmeleri gerektiğini savunmuştur. Kendileri Tanah'ın gayesi olan insanı Tanrı'ya karşı sorumluluklarını idrak edebilecek seviyeye getirmek düşüncesini benimsemişlerdir. Bu sebeplerden ötürü, Helenistik dönemde Sadukiler ile aralarında sosyal ve dini kavgalar yaşamışlardır⁶.

Haşmoni hanedanlığı döneminde tapınağın yapısının yürütülmesi ve *Halaha*⁷ yasasının uygulanabilirliği açısından Ferisiler ve Sadukiler arasında seçimler yapılmıştır. Bundan ötürü, belirli bir anda rejimin yapısına göre bu mezhepler liderlik pozisyonu almışlardır. Ne zaman rejim değişse, üst düzey liderlik de değişmiştir⁸. Örneğin; Haşmoni rejiminin kuruluşundan, John Hyracanus (M.Ö. 134-104) dönemine kadar Ferisiler bu rejime yakın durmuşlardır. Mathias zamanı boyunca Makabi isyanını desteklemişlerdir. Fakat John Hyracanus rejimin başına geçince, Sadukilere yakınlık duymuştur. Bu durum Alexander Jannaeus'un (M.Ö. 127-76) ölümüne kadar devam etmiştir. Bu iktidar kavgasında Jannaeus'da Ferisiler ile şiddetli çatışmalar yaşamak zorunda kalmıştır⁹.

Ferisiler, Helenistik dönemde Helenlere itiraz etmemişlerdir. İlk olarak yemek kuralları, temizlik, tarım vergisi, rahiplik, kutsal kitaba itaat, özel yasalar, şabat ve festivaller gibi durumlarla ilgilenmişlerdir¹⁰. Onlar sıradan halk arasında önemli rol oynamışlardır. Grup Rabbinik geleneğin öncülü olmuştur. Kendileri Yahudilerin Sinagoglarda var olmasına liderlik etmişlerdir. Galilede çok sayıda ekonomik ve sosyal olaylara

⁶ KUTLUAY, Y. (1965), a.g.e. s.160-163.

⁷ Kutsal Kitap sonrası çağlardan beri dünyanın her yerinde Yahudi hayatına rehberlik etmiş olan kanundur. Hem kişiler arası ilişkilerde hem de ayinlerde, Yahudilerin dini vecibeleriyle ilgili olup insan davranışlarının her özelliğini kapsar. Bkz. HAIM, R. B. (2008), *İsrail Hakkında Gerçekler*, Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi, s. 18-19.

⁸ NEWMAN, H. (2006), a.g.e. s.64.

⁹ Josephus bu katliamda ölen Ferisilerin sayısını verir. Ona göre bu rakam sekiz yüz civarındadır. JOSEPHUS, F. (1943), in *Nine Volumes: Jewish Antiquities, Books XII-XIV*, Ralph Marcus (Çev.), XII, 407-411, London: The Loeb Classical Library. s.433.

¹⁰ NEUSNER, J. (1975), *Early Rabbinic Judaism Historical Studies in Religion, Literature and Art*, Leiden. s.51.

hükmetmişlerdir¹¹. Nitekim Josephus, Ferisilerin Yahudilerin büyük bir oranının desteğini aldığından bahsetmektedir. Grubun liderleri ise bilgeler ve yazıcılar olarak tanınmışlardır. Genellikle kutsal kitabın yorumu ile uğraşmışlar ve rahiplik kurumunun ortadan kaldırılması gerektiğini beyan etmişlerdir. Çünkü bunun Tanrı tarafından verildiğine inanmışlardır. Kendilerini Musa'nın varisleri olarak görmüşlerdir. Onların rahipleri ve yardımcıları genellikle merasimlerle alakalı olmuşlardır. Cemaatin Tapınak yıkıldıktan sonra ibadet için kullandığı yer Sinagog olmuştur¹². Grubu her bir köyde dinleyen bir cemaat bulunmaktadır. Bu cemaate Tevrat okunmuş ve yorumlanmıştır. Ayrıca Ferisiler putperestlerin hükümet yönetmek gibi günah bir iş yapmasından ötürü dinin güçleneceğine inanarak, Yeremya'nın iddialarını kabul etmişlerdir. Onlar, dinlerini rahatça yaşama isteği gütmelerinden dolayı vergilerini sorunsuzca ödemişlerdir. Musa'nın kanunlarını bugünkü çağdaş dünyaya uygulamak için sözlü yasayı yaratmışlardır¹³.

Bu dönemde resim, heykel ve süslemeler özellikle geri planda tutulmuştur. Ferisiler Herod'un (M.S. 1. yüzyıl) yaptırdığı mabedin süslemesine kesinlikle karşı çıkmışlardır¹⁴. Süslemelerin çıkarılmasındaki en büyük sebep pagan unsurlardan korkulmasıdır. Rabbi Gamaliel Yahudiliğin güzel Pagan Tanrılarına (örnek Afrodite heykeli) karşı yenileceğinden korkmuştur. Bu yüzden pagan heykellerine karşı çekimser bir tavır takınmıştır. Pagan tanrılarının veya sembollerinin tehlikeli olduğunu ve Yahudilerin bunlara tapınmasından dolayı korku duyduğunu dile getirmiştir. Diğer hahamlar da buna benzer ifadelerde bulunmuşlardır. Hahamlar, putların

¹¹ HORSLEY, R. (1998), *Conquest and Social Conflict in Galilee*. Peder Borgen, Vernon K. Robbins, David B. Gowler (Ed.), *Recruitment, Conquest, and Conflict Strategies in Judaism, Early Christianity and the Greco-Roman World*, Atlanta. s.129-131.

¹² Sinagog sözcüğü insanların toplandığı, yaşamsal ilişkilerin görüldüğü kurumsal bir mekan olarak adlandırılmakla birlikte kaynağı tam olarak bilinmemektedir. Arkeolojik kanıtlar sinagogların M.S. 3. yüzyılda Mısır'da ilk kalıntılarının olduğunu göstermektedir. Genellikle kasaba veya köy merkezlerinde en büyük anıtsal bina olmuş ve Yahudi cemaatine hizmet etmiştir. Helenistik ve erken Roma dönemlerinde bu terime toplumun merkez binası denmiştir. Bu terim İsa'dan önce ortak faaliyetlerin düzenlendiği evrensel bir terim haline gelmiştir. Sinagogun en belirgin yönü ise Kudüs tapınağının dışında farklı bir biçimde gelişmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. LEVINE, I. L. (2005), *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*. London; GRIFFITHS, J. G. (1987), *Egypt and the Rise of the Synagogue*, Journal of Theological Studies. s. 1-15

¹³ COHN-SHERBOK, D. ve L. (2011), *Yahudiliğin Kısa Tarihi*. Bilal Baş (Çev.), İstanbul: İz. s.56-57.

¹⁴ JOHNSON, Paul. (2001), *Yahudi Tarihi*, Filiz Orman (Çev.), İstanbul: Pozitif. s.126, 148.

görüntülerinin heykel vasıtasıyla hareket eden şeytani güçlerin eseri olduğunu beyan etmişlerdir. Fakat onların bu uyarılarına rağmen bazı Yahudi kabristanlarında ve Yahudi yaşamında bu figürler kullanılmaya devam edilmiştir. Her ne kadar bu figürleri yasak eden hahamlar olsa da bu figürlere izin veren hahamlar da (haham Abun gibi) olmuştur¹⁵.

Ferisiler, Grek edebiyatına ve günahkârlığa karşı eski peygamberlerin yerine öncü olmuşlardır. Onlar Kudüs'ün düşüşü sırasında kendi varlıklarını kayıt altına almayı başarmışlardır. Kendileri uzaktaki Yahudiler için kaygı duymuşlardır. Bu kaygının en önemli sebeplerinden biri ise, Grek fikirlerinin Yahudiler tarafından benimsenmesidir. Fakat Ferisiler bu yabancı fikirlerden korkmalarına rağmen melekler, determinizm ve gelecekteki yaşam hakkındaki görüşlerde bu kavramları kullanmaktan uzak durmamışlardır¹⁶. Kendileri bu yapılardan etkilenmenin yanı sıra, Zerdüşt dininin nüfuzuyla beraber sonradan dirilme inancını da benimsemişlerdir. Yahudi toplumunu, Tevrat öğretisi etrafında birleştirmiş ve topluma liderlik etmişlerdir. Tevrat kurallarını detaylı ve katı bir şekilde işlemişlerdir. Tevrat'ın gerçek manasının aslında derinde bulunduğu, yani görünen değil görünmeyen kısmında olduğuna inanmışlardır. Sadukilere karşı ise ilmi kapasiteyi ve eşitliği savunmuşlardır¹⁷.

İkinci tapınak döneminde Ferisiler ve Sadukiler farklı görevler almışlardır. İki grup kendileri arasında bir çekişmeye girmişlerdir. Ferisiler kutsal kitabı Sadukilerden farklı yorumlamışlardır. Özellikle ataların geleneğini sürdürmüşler ve kendi yorumlarının Tanrı'nın emri olduğunu savunmuşlardır. Bundan ötürü *Halaka* yasalarının yorumlanmasında kendi geleneklerinin öne çıkmasını sağlamışlardır. Bu düzenlemeler ise kutsal kitabın yapısını içermemektedir. Genelde barındırdığı konu itibariyle Hıristiyanlarla aralarında tartışmalara neden olmuştur. Bu münazaralarda örneğin yemek yemeden önce ellerini yıkayıp, günahkârlarla yemek yemeyi yeğlemişlerdir. Ayrıca Şabat günü tedavi etmeyi yasaklamışlar,

¹⁵ FELDMAN, H. L. (2006), *Judaism and Hellenism Reconsidered*, Boston. s.6-7.

¹⁶ GOODENOUGH, E. R. (1935), *By Light, Light the Mystic Gospel of Hellenistic Judaism*, New Haven: Yale University Press, s.6.

¹⁷ GÜRKAN, S. L. (2008), *Yahudilik*, İstanbul: İsam. s.27.

bunun dışında diğer *Halaka* kuralları, Şabat, çeşitli ideolojik konular, boşanma gibi halaka yasaları aralarında tartışma konuları olmuştur¹⁸.

Ferisiler içerisinde İsrail toplumunun birçok yapısından insanlar yer almıştır. Bunlar, Levililer, Kohenler, zenginler ve fakirlerdir. Genelde sosyal eşitliği ön plana çıkarmış ve mal mülkten kaçınmışlardır. Kendilerini soylarına layık, saygın kişiler olarak görmüşlerdir. Kent yaşamına karşı, taşra hayatını temsil etmişlerdir. Bütün gruplara açık olmuşlardır. Bu özellikleri bakımından eşsiz bir yapıdadırlar. Aralarında farklı tipte ve sınıfta insanlar yaşamıştır. Grup Haşmoniler (M.Ö. 140-37) döneminde sosyo-politik alanda boy göstermiş ve çoğu Yahudi gruba hükmetmiştir. Ayrıca Ferisiler Herod'a bağlı kalmış ve ona itaat etmişlerdir.¹⁹

Felsefi açıdan Ferisiler, Grek filozoflar ile benzer özellikleri bulunmaktadır. Özellikle onlarda, Stoacı felsefe baskın bir yapıda olmuştur. İdeolojik ve teolojik açıdan manevi dünyanın merkezine ruhu koymuşlardır. Ruhun ölümden sonra yeniden yaşam bulacağına inanmışlardır. Ayrıca ödül ve ceza gibi teolojik tutumları açısından da onlara benzemişlerdir. Bu özellikler Ferisi hayatında etkili bir rol oynamış ve Ferisiler, Greklerin bu pozitif inanç ve teolojik öğeleri tarafından karakterize edilmişlerdir²⁰.

Sonuç olarak Ferisiler İkinci tapınak döneminde iyi bir şekilde biçimlenmiş bir dini grup olmuştur. Onlar Haşmoni döneminde politik, sosyal ve dini arenada aktif rol almışlardır. Bazı dönemler merkezi yapıyı kontrol etmişlerdir (özellikle Alexander Jannaeus'un ölümünden sonraki dönem). Tapınakta baş hahamlık ve Sanhedrin de etkin olmuşlardır. Sosyal ve politik değişikliklerde söz sahibi olabilmek için ise rejime yakınlık göstermişlerdir (fakat zulüm ve tehdit gördükleri dönemler hariç). Aynı zamanda Tanrı'nın emirleri olan kutsal kitabı yorumlamışlardır²¹.

Sadukiler ise Ferisilere göre farklı özellikler yansıtmışlardır. Kendileri hakkında çok fazla kayıt bırakmamışlardır. Saduki kelimesinin kökeni

¹⁸ Ferisiler Yahudi kurallarını Hristiyanlarla tartışmışlardır. Örnek günahkarlarla yemek yememe konusu bu hususlardan biridir. Matta, 9: 10-13; Şabat ile ilgili konu diğer bir husustur. Matta, 12: 1-8; el yıkama ve temizlik ile ilgili konu başkibir örnektir. Matta, 15: 1-20, Markos, 7: 1-8; dua ile ilgili konu, Matta; 12: 24-32 ve boşanma ile ilgili konu Matta 19: 3-12 diğer örneklerdir.

¹⁹ NEWMAN, H. (2006), a.g.e. s.57-59.

²⁰ NEWMAN, H. (2006), a.g.e. s.59-60.

²¹ NEWMAN, H. (2006), a.g.e. s.66-72.

üzerinde kesin bir yargı söz konusu değildir. Fakat Saduki isminin Davut'un büyük rahibi Zadok'tan geldiği düşünülmektedir²².

Sadukiler, Ferisilerin ileri sürdüğü yeniden dirilme doktrinini kabul etmemişlerdir. Aynı zamanda melekler ve kötü ruhların varlığını da reddetmişlerdir. Ferisilerin aksine kısasa kısas akidesini yürütmüşlerdir. Fakat Ferisilerden ayrılan en önemli özellikleri arasında yeniden dirilme ve gelecek dünya doktrini olmuştur. Suçlar ile ilgili tutumlarında ise farklı yol izlemişlerdir. Örneğin kölenin işlediği suçtan dolayı mal sahibini sorumlu tutmuşlardır²³.

Sınıf yapılarına baktığımızda, kohenlerin çoğunun oluşturduğu ve babadan oğula geçen haham sınıfı hiyerarşisi ile yönetilen küçük bir aristokrat grup olduğu görülmektedir. Liderleri ise yüce hahamdır. Ferisiler ile farklı yapıları benimsemişlerdir. Özellikle Josephus onların Tora'yı kabul ederken, sözlü geleneği kabul etmediğinden bahsetmektedir²⁴. Ferisiler ile aralarında bu sebepten dolayı husumetler yaşanmıştır. Ferisiler, Sadukileri bu fikirleri benimsemelerinden dolayı kınamıştır. Fakat iki grup da Tora'yı yorumlamaktan geri durmamışlardır. Sadukiler, kutsal kitabın gizli ifadeler karşısında ortaya çıkan ölümlerin dirilmesi gibi ifadelerini reddetmişlerdir. Onlar Tevrat'ın lafzi anlamını esas alan bir grup olmuştur. Tevrat'ta açıkça yer almayan dirilme fikrini kabul etmemişlerdir. Dini gelenekleri ise genellikle yıllık festivaller ile mabet ibadeti etrafında şekillenmiştir²⁵.

Yeni Ahit Literatüründe Sadukilerin Kudüs dışında, Ürdün nehrinin yakınlarında ve Galile'de var olduğu görülmektedir²⁶. Fakat çoğu kanıtlar Kudüs'te rejimin içinde sosyo-politik aktivitelerin içinde yer aldığını göstermektedir. Bazı dönemler ise tapınakta halka liderlik ettikleri vurgulanmaktadır. Liderlik yaptıkları dönemlerde Halaha'nın kuralları ve ideolojileri etkili olmuştur²⁷. Josephus, onların karakteristik stilleri yönetimde olmayı seven, teolojik fikirlerinin ise bir okul mahiyetinde olduğunu

²² AYDIN, F. (2004), *Yahudilik*, İstanbul: İnsan. s. 56.

²³ KUTLUAY, Y. (1965), a.g.e. s.168-170.

²⁴ JOSEPHUS, F. (1943), XII, 296-300, a.g.e. s.377.

²⁵ COHN-SHERBOK, D. ve L. (2011), a.g.e. s.56-57.

²⁶ Yeni Ahit'teki kaynaklarda Sadukilerin Kudüs dışında teolojik aktivitelerini yaptığından bahsedilmekte ve Ayrıca İsa ile tartışmaları Halaha üzerine olmamaktadır. Onlar daha çok teolojik konular üzerinde durmuşlardır. Ürdün nehri yakınlarında Matta, 3: 7; Galile'nin yakınlarında Matta, 16: 1, bu konuları gösteren ayetlerdir.

²⁷ NEWMAN, H. (2006), a.g.e. s.73.

belirtmektedir²⁸. En ünlü hahamları Boethus olmuştur. Genelde İsa ile ilgili dirilme konusu üzerinde tartışma sürdürmüşlerdir²⁹. Onlar bu olayı dünyada benzer fiziksel aktivitelerin olduğunu kabul ederek bu görüşe karşı çıkmamışlardır. Aynı olayın pagan dünyada görüldüğünü ileri sürerek bu oluşumu reddetmemişlerdir³⁰.

Helenistik dönemde Sadukilerin, rahiplik sınıfına kendi yapıları içerisinden kişiler gelmiştir. Bu Helenistik rejime yakın durmalarından anlaşılmalıdır. Josephus kaynaklarında bu durumdan bahsetmektedir. Ayrıca John Hyrcanus döneminde Sadukilerin söz sahibi olduğu görülmektedir. Hyrcanus Ferisileri terk edip Sadukilere yönelmiştir. Bunun sonucunda ise Sadukiler Kudüs'te yetkin olmuşlardır³¹.

Genel kabul olarak Sadukilerin, Romalıların Mabedi tahribinden sonra halk üzerindeki nüfuzunu kaybedip tarih sahnesinden silindiğidir. Fakat bu silinme hemen olmamış uzun bir zaman almıştır. Sadukilerin ortadan kalkması ile tek hakim olarak kalan Ferisiler ahiret, melekler, ruhun ölümsüzlüğü ve kader inancı gibi konuları diğer devirlere taşımışlardır³².

Sadukiler Ferisiler gibi paganlara sert davranmamışdır. Onlar paganları kınama yolunu seçmemişlerdir. Grup paganlara ılıman ilişki içerisinde olmuştur. Paganlara kendilerini açıklamaları için hoşgörüde bulunmuşlardır. Onlarla yakın ilişkide olarak onları kazanacaklarına inanmışlardır. Kendi yanlarına çektikleri paganları değiştirme yolunu seçmişlerdir. Ayrıca Grek felsefesinden yararlanılabileceğine işaret etmişlerdir³³.

Geleneksel Yahudilik, İsa döneminde koyu bir mezhepçilik gütmüştür. Grekler tarafından bölgede Helenizm geleneğinin yayılmasıyla birlikte, bazı Yahudi mezhepleri arasında maneviyatçı özellik artmaya başlamıştır. Bunlar ise binlerce mensubu olan keşişlerdir. Bu mezhep çeşitli gruplara ayrılmıştır. En çok bilinenleri ise Kumran keşişleri (Esseniler)'dir. Bu keşişler Lut gölünün yakınlarında yazın çadırlarda, kışın ise mağaralarda yaşamıştır. Edebiyata ve sanata fazlaca önem vermişlerdir. Çok sayıda kitap

²⁸ JOSEPHUS, F. (1943), .XII, 296-300. a.g.e. s.377.

²⁹ Bu husus Matta, 22: 23-33'te görülmektedir.

³⁰ SANDERS, E. P. (1992), *Judaism: Practice and Belief*, Philadelphia. s. 444.

³¹ NEWMAN, H. (2006), a.g.e. s.77-81.

³² KUTLUAY, Y. (1965), a.g.e. s.170-171.

³³ LEE-THORPS, K. (2012), *Story of Stories: A Guide Tour from Genesis to Revelation*, InterVarsity Press. s. 210

koleksiyonları mevcuttur. M.S. 66 yılıyla beraber Romalıların tehdidine karşı kitapları küplere koyarak mağaralara saklamışlardır. Grubun çoğu şiddet yanlısı değildir, aksine barış taraftarıdır³⁴.

Essenilerin diğer bir adı ise İsiyim'dir. İsiyim kelimesi üzerinde kesin bir birlik yoktur. Bu ad ile ilgili iki anlam ileri sürülmektedir. İlki, mütevazı ve dindar kişi, diğeri ise sessiz ve sakinler olarak Philo ve Josephus tarafından belirtilmiştir. Onlar Tora'nın Levililer kitabının ortaya koyduğu kaidelere son derece katı bir biçimde uymuşlar ve toplu bir şekilde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Grup Şabat kurallarına o kadar bağlı kalmıştır ki, çarşamba günleri dışında cinsel temasta bulunmaktan kaçınmışlardır³⁵.

Mezhebe katılmak ise o kadar kolay gerçekleşmemektedir. Öncelikle gruba girmek isteyen kişi bir yıl beklemek zorundadır. Kendisine bir balta, peştamale benzer bir örtü ve bir beyaz elbise verilmektedir. Fakat hemen burada gruba kabul görmemektedir. İki yıl kontrol altında tutulup, eğer bu süre zarfında iyi not almışsa gruba dâhil edilmektedir. Gruba katılan kişiler bütün servetini eşit şekilde paylaşmak mecburiyetindedirler. Kendilerini bağladıkları iki şey bulunmaktadır. Bunlar sevgi ve şefkattir. Ayrıca çok yardımsever olmak gerekmektedir. Yardıma muhtaç olanın yardımına koşulmalıdır. Gruba girenlerden istenen diğer özellik ise öfke kontrolünü sağlamalarıdır. Yani kızgınlıklarını ve öfkelerini kontrol altında tutmalıdırlar³⁶.

Esseniler yaşam alanlarını dört yapı üzerine kurgulamışlardır. Bunlar, kendilerini toplumdaki soyutlama, kendi yaşam tarzını belirleme, dini ritüeller ve kehanetlere karşı tutumlardır. Yaşamlarını kent dışında geçirip, kendilerini izole etmişlerdir. Buradan anladığımız ise Fersiler ve Sadukiler gibi Kudüs'te politik bir mücadeleye girmedikleridir. Fakat tamamen merkezden de kopmamışlardır. Ayrıca onlar büyük Makabi isyanında John'un başa geçeceğine dair birçok kehanette de bulunmuşlardır. Bazen politik yapının içerisinde yer alsalar da kendilerini şehrin dışında konumlandırmışlardır. Grup, tapınağa da yardımda bulunmuştur. Fakat tapınaktan uzak oldukları için farklı dini akideleri yansıtmışlardır. Dini ibadetlerini grup halinde yapmışlardır. Ritüelleri genellikle arınma, temizlik ve özel dualar üzerinde

³⁴ JOHNSON, P. (2001), a.g.e.. s.154-155.

³⁵ KUTLUAY, Y. (1965), a.g.e. s.173.

³⁶ KUTLUAY, Y. (1965), a.g.e. s.176-177.

biçimlenmiştir. Kadere, Tanrı'ya, Tora'ya ve ölümden sonraki yaşama inanmışlardır. Tanrıya ulaşmada en önemli yapılardan birini de arınma olarak görmüşlerdir. Onlara göre Tanrı ile iyi bir bağlantı kurmak için çok iyi arınmak gerekmektedir. Kendilerini dünyevi zevklerden uzak tutmuşlardır (zenginlik, cinsellik gibi). Genel anlamda barış yanlısı bir politika benimsemişlerdir. Ayrıca onlar geleceği görebilme, rüyaları yorumlama gibi özellikleri kendilerinde barındırmışlardır. Bu Tanrısal güçleri almalarını ise ahlaki yapılarına bağlamışlardır. Yani ruhani gücün saf bir yaşamla kazanılacağına inanmışlardır³⁷. Nitekim Yahudi tarihçi Josephus da onların geleceği tahmin ettiğinden bahsetmektedir³⁸.

Grup güneşe özel değer atfetmiştir. Güneş ile davranışları arasında önemli bağlantılar kurmuşlardır. Güneşin doğuşundan önce önemsiz tartışmalardan kaçınmışlardır. Hilel, bunu yapmalarındaki sebebin güneş takvimini kullanmalarından kaynaklandığını söylemekle birlikte, bunun kesin bir yargı olduğunu belirtmemektedir. Fakat bu özelliğin Yahudilik içerisinde farklı bir özellik olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca Hilel, Essenilerin güneş ile dualarını belirlediklerini, özellikle Şabat, tatiller ve duaların güneşin doğuşu ve batışı ile bağlantılı olduğundan bahsetmektedir. Bu özellikleriyle Halaha'nın kuralcı yapısını terk ettikleri de görülmektedir³⁹. Onlar her zaman mistik bir grup olmuş ve Yahudiliğin mistik boyutunu temsil etmişlerdir. Nitekim Baur ve Albrecht Ritschle gibi yazarlar, bu mistik grubun içerisinde erken Hristiyanlığın yani Ebionitlerin kök salıp yayıldığını düşünmüşlerdir⁴⁰.

Greklere bölgelemesine gelmesiyle birlikte özellikle Esseniler tarafından ahlaki yoksunluk dile getirilmiştir. Bu sebepten ötürü grup, yavaş yavaş çöle doğru gitmeye başlamıştır. Çöle gitmelerindeki temel esas ise Musa döneminin tekrar tecelli edeceğini ve o heyecanın tekrar kazanılacağını düşünmeleridir. Bunun gerçekleşmesi için doğanın öncü olacağına, yani Musa'nın döneminin tekrardan doğa tarafından gerçekleştirileceğine

³⁷ NEWMAN, H. (2006), a.g.e. s.82-83; TAYLOR, J. E. (2012), *The Essenes, The Scrolls, and The Dead Sea, United KINGdom: Oxford University Press.* s.7-9.

³⁸ Josephus, F. (1956), In Nine Volumes II *The Jewish War, Books*, J. Thackeray (Çev.), I-III, 159, London: The Loeb Classical Library. s.885.

³⁹ NEWMAN, H. (2006), a.g.e. s.82-83.

⁴⁰ Nitekim bu görüşleri destekleyici kanıtlar mevcuttur. Özellikle arınma, kurban ve ahlaki değerler açısından Ebionitlerin Essenilerle benzer özellikler olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. SCHOEPS, H. J. (2012), *Yahudi-Hristiyanlığı*, Ekrem Sarıkçıoğlu (Çev.), İstanbul: İz.

inanmışlardır. Bu sebepten dolayı çölün kıyısında vaazlar vermeye başlamışlardır. Bu geleneğe daha sonra katılanlardan biri de Vaftizci Yahya olmuştur. Vaftizciler ise misyonunu iki kitaba odaklamışlardır. Bu kitaplar *Enoch* ve *İşaya*'dır. Buna göre hesap verme gününün yaklaştığı ve insanların tövbe etmesi gerektiğini ve bunun ise su ile arınarak gerçekleşeceğine dair vaazlar vermişlerdir⁴¹. Günlerin sona ereceğine, *Enoch* da gösterildiği gibi insanoğlunun yani Mesih'in geleceğine inanmışlardır⁴².

Yahudi mezheplerinden diğer önemli grup ise Zealotlardır. Onlar koyu bir Yahudi milliyetçiliğini benimsemişlerdir. Yanlarında hançer taşıyarak bayramlarda ve kalabalıklarda Yahudi işbirlikçilerini öldürmüşlerdir. Zealot ismi ile onur duymuşlardır. Kendilerini Yahudi özgürlük savaşçıları olarak görmüşlerdir.⁴³ Zealot ismini "*Sayılar*" kitabındaki hikâyeden esinlenerek oluşturmuşlardır⁴⁴. Bu hikâyenin önemli kişisi yüksek rahip Phineas'tır. Bütün Zealotlar kendine bu kişiyi örnek almıştır. Ayrıca bunun dışında Makabiler döneminde etkili olan Mathias da Zealotlar için önemli bir kişiliktir. Mathias'ın putperestlerin tapınakta yaptıkları kurban törenleri ve Phineas'ın Yahudiler içerisinde dinine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyenler için başlattıkları mücadele Zealotlar için bir örnek teşkil etmiştir. Kendinden olmayanlara kin tutmuşlardır. Paganları ve onların inanışlarını tehdit olarak görmüşlerdir. Onların yapılarına, dini yaşamlarına, sanatlarına saldırılar da bulunmuşlardır. Bu örnekler Zealotların benimsediği yapılar olmuştur⁴⁵. Özellikle onlar Judas'ın liderliği altındaki dönemde aktif olarak yer almışlardır⁴⁶

Josephus ilk zamanlar Zealotlar ismini onurlandırıcı bir ünvan olarak göstermiştir, fakat daha sonraları bu gruptan, terörist bir yapıda olmasından

⁴¹ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.124, 156-57.

⁴² Vaftizci Yahya'nın Esseni olması bugün aralarında birçok yazarın bulunduğu kesimlerin Essenilerle İsa'nın bir ilişkisi olduğu hatta onun bir Esseni olduğunu savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. DOLARES, C. (2000), *Jesus and The Essenes*, U.K: Ozark Mountain. Bunun dışındaki diğer bir kesim ise İsa'nın Essenilerle bir ilişkisi olmadığını düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. STEGEMANN, H. (1998), *The Library of Qumran On the Essenes, Qumran, John the Baptist, and Jesus*, U. K : Cambridge.

⁴³ HENGEL, M. (1989), *The Zealots investigations into the Jewish Freedom Movement in the Period from Herod I Until 70 A.D.*, David Smith (Çev.), Edinburgh. s.387.

⁴⁴ Sayılar, 25: 6-15.

⁴⁵ FARMER, W. R. (1982), William Reuben Farmer Maccabees, *Zealots, and Josephus an Inquiry into Jewish Nationalism in the Greco-Roman Period*, New York: Columbia University Press. s.177-179.

⁴⁶ COHN-SHERBOK, D. (2003), *Judaism, Religion of World*, London: Routledge. s.102.

dolayı bu ünvanı geri almıştır. Onlar bu yüzyıllarda tüm şiddet olaylarına karışmışlardır⁴⁷.

Yahudi toplumu içerisinde dindar gurubun dışında ayrıca dine pek fazla aldırış etmeyen bir grup yer almaktadır. Grup kendini herhangi bir adla telaffuz etmemiştir. Onlar özellikle sayısız Yahudi kanunu ve sünnetten vazgeçmişlerdir. Bunu yapmalarına rağmen inançlarını koruyabileceklerini hatta daha güçlendireceklerine inanmışlardır. Grup sürgün sonrası Hıristiyanların yapmadığı şeyleri yapmışlardır⁴⁸.

İlk yüzyılların başlarında iki rabbi lider olan Hillel ve Shammai M.S. 70'li yıllara kadar genel kabullerde öncülük etmişlerdir. Yetmişli yıllardan önce daha çok Shammai'nin görüşleri daha yaygın olurken, yetmişten sonra Hillel'in fikirleri Yahudi hayatını şekillendirmiştir. Genel olarak bu iki şahsiyetten Shammai'nin öğretisi daha sert bir yapı gütmüşken, Hillel daha yumuşak ve hoşgörülü davranmayı gerekli görmüştür. Hillel'in, Shammai'den daha fazla söz sahibi olmasıyla birlikte Rabbinik literatürünün şekillenmesi başlamıştır. Hillel'in liderliği boyunca literatüre yardımcı olan en önemli kişilerden biri olan Gamaliel ve daha sonra gelen Gamaliel II' dir. Literatürün oluşmasında diğer en önemli şahsiyet ise Rabbi ben Zakkai olmuştur. O tapınağın yıkılmasından sonra Yahudi yaşamının yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuştur⁴⁹.

Dönemin en önemli yüksek dini kurumu ise Sanhedrin olmuştur. Haşmoniler döneminde burada önemli siyasi etkinlikler görülmüştür. Kurum Ferisiler ve Sadukilerin ortak katılımıyla oluşturulmuştur. Konular dini meselelerle sınırlı kalmıştır. Burada Yahudilerin gelenekleri hakkında bilgiler verilip tartışılmıştır. Bu kuruma Johanan Ben Zakkai, onun halefi II. Gamaliel ve onun oğlu Şimeon gibi Ferisiler başkanlık etmiştir. Sanhedrinde kutsal kitabın ilkeleri belirlenip, günlük duaların işleyişleri organize edilmiş ve Yahudi din adamlarının atanması belirlenmiştir. Kurumun iki büyük resmi görevlisi bulunmaktadır. Bunlar Nasi (prens) ve Av Bet Din (meclis

⁴⁷ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.154.

⁴⁸ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.166.

⁴⁹ NEUSNER, J. (1979), *The Formation of Rabbinic Literature: Yavneh (Jamnia) from A.D. 70 to 100*, Berlin and Newyork: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Edited by H. Temporini and W. Hease II. s. 3-42.

babası)'dir. En önemli olan Sandhedrin ise Kudüs Sanhedrin'idir. Bu Sanhedrin yetmiş bir üyeden oluşmaktadır.⁵⁰

Yahudilerin paganlarla karşılaşması Geleneksel Yahudiliğin Helenleşme sürecinin alt yapısını oluşturmaya başlamıştır. Yahudi ve Pagan kültürlerinin en fazla bütünleşmesi ise İskenderiye'de olmuştur. Yahudi nüfusu karşılaştığı ileri pagan kültürünün etkisine girmekten kaçamamıştır. Fakat Geleneksel Yahudilerin dinsel tabuları paganizmle ilişkili olan ziyafetler, festivaller ve tiyatrolara katılmaya engel olmuştur. Ancak birçok Yahudi geleneklerinden kopmayı seçerek pagan topluma katılmaya çalışmış ve Grek dilini benimsemişlerdir⁵¹. Bunun dışında bazı pagan yazarlar ise Yahudileri özellikle ibadetleri ve inançları açısından cazip ve çekici görürken, diğerleri onların kendilerini ayrıcalıklı ve mücadelecı ruhlarından dolayı negatif olarak algılamışlardır. Onların politik düşünceleri, ırk ve gelenekleri pagan toplumu tarafından genel anlamda kabul görmemiştir⁵².

Resim 1: Kuzey Kudüs'te Sanhedrin mezarlarından bir cephe. (LEVINE, *Jerusalem* s. 262). Grek cephe mimarisinin etkilerini bu yapının giriş cephesinde görmekteyiz. Özellikle üçgen alınlık ve sütunların yer aldığı cephe mimarisi Helenistik kültürün etkisini net bir şekilde göstermektedir.

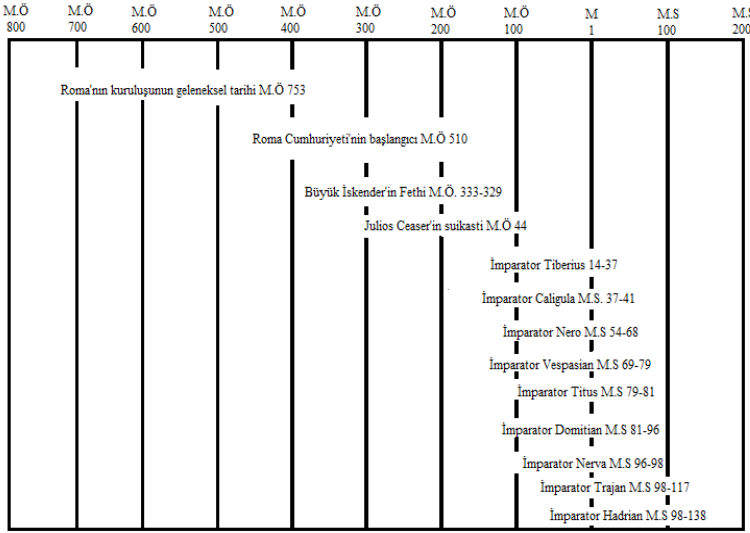
⁵⁰ COHN-SHERBOK, D. (2003), a.g.e. s.47-48.

⁵¹ ANGUS, S. (1925), *Mystery Religions*, Dover. s. 22.

⁵² TCHERIKOVER, V. (1959), *Hellenistic Civilization and the Jews*, S. Aplebaum (Çev), Philadelphia

1.1.2. Helenistik Yahudilik

Geleneksel Yahudiliğin yapısına değindikten sonra geleneksel Yahudiliğin Helenizmle karşılaşması sonucu Helenistik kültürün Geleneksel Yahudiliğe etkisi ve Hıristiyanlığın arka planını oluşturması açısından bu bölümde Helenistik Yahudiliğe değinilecektir. Büyük İskender'in uyguladığı politikaların bu dönem Yahudilik'in üzerindeki (özellikle de Yahudi aydınları) etkilerden bahsedilecektir.

Resim 2: Roma ve Helenistik dönemde anahtar roller oynayan olayların zaman çizelgesi (Ehrman, B.)

Araştırmacılara göre genel anlamda Helenistik dönem içerisinde iki türlü Yahudilik anlayışı olduğu dile getirilmiştir. Bunlar Filistin Yahudiliği ve Diaspora Yahudiliğidir. Bu iki yapı arasında bazı ayrılıklar bulunmaktadır. Buna göre, Filistin Yahudileri kırsal bir sınıfa ait iken; Diaspora Yahudileri şehirli bir yapıdadır. Ayrıca iki yapı arasında dil farklılıkları da yer almaktadır. Özellikle Filistin Yahudileri İbranice konuşurken, Diaspora Yahudileri Grekçeyi tercih etmişlerdir. Diaspora Yahudileri Tora'nın ahlaki yönü, bedeninin tekrar dirileceği teolojileri yerine, öldükten sonra ruhun devamlılığı fikrine inanmışlardır. Öte yandan Diaspora Yahudileri, Yahudilik milliyetçiliği gütmemişken, Filistin Yahudileri ise Yahudi milliyetçiliğini

benimsemişlerdir. Nitekim kendisi Diaspora Yahudisi olan Pavlus bu bağlamda Filistin Yahudiliği yerine, Helenistik yapıyı tercih etmiştir⁵³.

Helenistik dönemde diğer başka Yahudi gruplar da söz konusudur. Bu Yahudi grup, geleneksel Yahudi grupların baskıcı tutumlarına karşı çıkıp onları eleştirmiştir. Bunlar dini esasların düzenlenmesine katkıda bulunmuş ve yabancılara dostluk ve hoşgörü gösterilmesini istemişlerdir. Aynı zamanda Kutsal Kitabı yabancılara götürerek onların dininin değişmesine sebep olmayı düşünmüşlerdir. Bu harekete katılan birçok Yahudi'nin görüşü bu yönde seyretmiştir. Grup günlük rutin işlerini devam ettirebilmek için ise Grekçe öğrenmiştir. Topluluk aynı zamanda Gymnasium'dan⁵⁴ yararlanmayı da bilmiştir⁵⁵.

Bu dönemde ortaya çıkan bir başka Yahudi grup ise reform yanlısı bir topluluktur. Grup hakkında elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Amaçları öncelikle ekonomi ve eğitim olmuştur. Grubun arasında dindar ve entelektüel kişiler yer almaktadır. Bunlar Yahudiliği geliştirmek için desteklemiştir. Fakat yasayı tamamen kaldırmayı düşünmemişlerdir. Onlar Grek kültürüne iştirak edilmesini ve Yahudi çocukların buralarda eğitim görebilmesini istemişlerdir. Grek kültüründe var olan çiplaklığın yok edilerek normal ahlak kurallarının getirilip evrenselleştirme çağrısı yapmışlardır. Yani Grek kent yaşamının Yahudi Tanrısı ile acilen birleşmesini beyan etmişlerdir. Ancak bu işin gerçekleşmesi oldukça zordur. Çünkü Yahudiler tek tanrılı bir dine inanmaktaydılar. Greklerin bu işi gerçekleştirmesi daha kolay olmuştur. Onlar kendilerini Mısır Tanrıları ile özdeşleştirmiş ve onların yapılarını kolayca kendilerine uygulamışlardır⁵⁶.

Tarihi dönemler içerisinde hayatları Musa'nın Yasası'nı korumak, uygulamak, savaşlar ve sürgünle geçen Yahudiler, Hristiyanlığın ortaya çıkmaya başladığı yüzyıllarda yeni bir serüvenin içerisinde kendilerini bulmuşlardır. M.Ö. 722'de İsrail, ardından M.Ö. 586'da Yahuda krallığına son verilmesiyle beraber kendi özgürlüklerini kaybeden Yahudiler önce

⁵³ AYKIT, D. A. (2011), *Hristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, İstanbul: Kitabevi. s.22

⁵⁴ Gymnasium antik Yunan da hem düşünce açısından gelişimin, hem de spor faaliyetlerinin yürütüldüğü ve ayrıca yabancı çocukların eğitim gördüğü kuruma verilen addır. Burada verilen eğitimleri alan çocuklar ilerde devletin yüksek kademelerinde görev almışlardır. Nitekim Yahudi çocuklarda bu eğitimlerle devlette görev almışlardır.

⁵⁵ JOHNSON, P. (2001), a.g.e. s.124-126.

⁵⁶ JOHNSON, P. (2001), a.g.e. s.127-128.

Asurlular (M.Ö. 722) ardından Babilliler (M.Ö. 586) tarafından yönetilmişlerdir⁵⁷. Özellikle Makedon Kralı İskender (M.Ö. 332) Darius komutasındaki Pers Krallığı'nı yenmesi ve Mısır'ı ele geçirmesiyle beraber yeni sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır⁵⁸.

İskender ile birlikte Grekler ise büyük bir gelişme göstermiştir. Grek nüfusu gittikçe çoğalmış, her yerde ticari koloniler kurmaya başlamışlardır. Onlar, Akdeniz, Asya ve hatta Afrika'ya kadar uzanmışlardır⁵⁹. Greklerin olduğu bu bölgelerde aynı zamanda Grek ticareti aktif olarak yapılmıştır. İskenderiye'de resmi işlerde, diplomat mektuplarında, anlaşmalarda, eğitimde Grek dili esas alınmıştır. Bu sayede Grek kültürü İskenderiye'de çoğu niteliği devralarak, önemli değerleri kendine misyon edinmiştir. Bunun dışında İskenderiye bu dönemde finansal yapı ve entelektüel özellikleri de elinde bulundurmıştır. Burada verilen eğitimler, genel yapıyı oluşturmuştur. Sadece eğitimin değil, aynı zamanda büyük ticaret alanlarının, bilimin ve sanatın merkezi olmuştur. Bölgeye Filistin'den ulaşım ise oldukça rahat yapılmıştır⁶⁰.

İskender'in ölümüyle beraber bir dağılma olmasına rağmen, Helenizm⁶¹ dünya ile ilişkisini devam ettirmiştir⁶². Onun ölümü haleflerini harekete geçirmiş ve onların İmparatorluktan ayrılıp kendi krallıklarını kurmalarına sebep olmuştur. Suriye'de ve Mezopotamya'da Selevkid (M.Ö. 200), Anadolu'da Attalus (M.Ö. 332-299), Mısır'da ise Ptolemy (M.Ö. 367) yer almıştır. Bu hükümdarlar içerisinde Yahudileri yönetenler ise Ptolemy ve Selevkidler olmuştur⁶³.

I. Ptolemy, M.Ö. 320-301 yılları arasında Filistin'i dört kez işgal etmiştir. Yapılan bu fetihlerle birlikte birçok kişi Mısır'a göç etmeye başlamıştır. Mısır'a gelen Yahudiler burada Grekler ile karşılaşmışlardır⁶⁴.

⁵⁷ AYKIT, D. A. (2011),. a.g.e. s.35..

⁵⁸ WELLS, H. G. (1959), *Kısa Dünya Tarihi: Başlangıcından 1946'ya Kadar*, Ziya İshan (Çev.), İstanbul: Varlık s.90.

⁵⁹ JOHNSON, P. (2001), a.g.e. s.122-123.

⁶⁰ HENGEL, M. (1974), *Judaism and Hellenism: Studies in Their Encounter in Palestine during the Early Hellenistic Period*, Volume One, London, s.58.

⁶¹ Helenizm ile ilgili ortaya atılmış birçok tanımlama vardır. Fakat en genel anlamıyla İskender'in doğu ve batıyı sosyal, kültürel ve dinsel açıdan kaynaştırmaya çalışmasına verilen addır.

⁶² Helenizm tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. BOSH, P. M. E. (1943), *Helenizm Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

⁶³ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.122-123.

⁶⁴ AYKIT, (2011), a.g.e. s.24.

Grekler bu dönemde iyi silahlanan ve çokça askerleri bulunan orduya sahip olmuşlardır. Onların iyi araçları, ağır silahları bulunmasının yanı sıra, bu bölgede muazzam kaleler inşa etmişlerdir. Yahudiler buraya geldikten sonra daha önce nasıl Pers İmparatorluğu'na hizmet ettiyseler, aynı şekilde Greklere de hizmette bulunmuşlardır. Aynı zamanda Grek ordusunda paralı askerlik yapmış ve Gymnasiumlarda eğitim görmüşlerdir. Bölgede sadece Gymnasiumlar yer almamıştır. Gymnasiumlar'ın dışında tiyatro, stadyum, Agora⁶⁵ gibi yapılarda mevcuttur. Grekler, bu oluşumların dışında heykelde, şiirde, müzikte iyi bir konumda yer almış ve bu kültürel yapıyı İskenderiye'de yayarak, kendi kültürlerinin burada gelişmesini sağlamışlardır. Onların bu dönemde hayat standartları çok gelişmiş ve çoğu kişi büyük bir servet elde etmiştir⁶⁶.

Grek kültürünün hâkimiyeti birçok yazıtta da doğrulanmaktadır. Çünkü resmi dil olarak Grekçe, bu dönemlerde Filistin'de yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle Grekçe, hükümdarların yazıtlarında fazlaca yer almıştır⁶⁷. Bu sayede Grekçeyi öğrenen Yahudiler diğer ırklarla kolay ticaret yapmış ve kendilerini geliştirmişlerdir. Böylelikle Yahudiler, bu bölgede sadece kendi dillerini değil farklı dilleri de kullanmaya başlamışlardır⁶⁸.

Aristotalesin öğrencisi olan Soli'li Clearchus'un (M.Ö. 4-3. yüzyıl) kayıtlarına göre; M.Ö. 345'te Aristotales'in toplantılarına Grek eğitimi almak için Filistin Yahudilerinin gelmesinden bahsedilmektedir. M.Ö. 3. yüzyıl ortalarında verilen tanımlamalarda bunlar için dilleri Grek olmayan denilmiştir. Olayların bazıları ise Aristeas'ın mektuplarında doğrulanmaktadır. Buna göre buraya gelip Paideidan da⁶⁹ yetişen Yahudi din bilginlerinin en iyileri sadece Grek literatürünü iyi bilmekle kalmayıp, aynı zamanda Yahudi literatürünü de iyi kavramışlardır. Bu gelişmelerle birlikte Filistin Yahudileri Grekler içerisine sokulmaya başlamış ve burada yetişen

⁶⁵ Antik Grek kentlerinde dini, ticari, politik faaliyetlerin gerçekleştiği kamu binaların sıralandığı halka açık geniş alana yayılmış yapılardır.

⁶⁶ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.122-123; Collins, J. J. (1997), *Jewish Wisdom in the Hellenistic Age Old Testament Library*, WESTminster John Knox Press. s.136-140.

⁶⁷ TCHERIKOVER, V. (1959), a.g.e. s. 90-91; HENGEL, (1974), a.g.e. s.58.

⁶⁸ GODWIN, J. (1981), *Mystery Religions in the Ancient World*, London s.78; MILLAR, F. (2002), *Rome the Greek World, and the East- Volume 1- The Roman Republic and the Augustan Revolution* (Studies in the History of Greece and Rome). s.27-30.

⁶⁹ Yunan okuluna verilen adlardan biridir.

genç Yahudiler zamanla Grek dilini sıradan insanlara da öğretmişlerdir⁷⁰. Felsefi açıdan gelişmiş okul, bu dönemde Grek filozoflarının etkisi altında oldukça fazla kalmıştır. Etkiyi en iyi gösteren eserlerin başında Homer'in, "İlyada ve Odessa'sı" gelmektedir. Eser Greklerin kutsal kitabı gibi görünmüştür. Yahudiler bu yapıları öğrenip felsefi yönden kendilerini geliştirdikten sonra, kendi atalarının inanç sistemiyle uzlaştırmaya çalışmışlardır⁷¹. Helenistik kültüre en fazla etkileri olan filozofların başında ise Plato, Aristoteles, Stoacılar ve Diojen gelmektedir. Bu filozoflar içerisinde Yahudileri en çok etkileyen ise Plato (M.Ö. 447-427) dur. O ruhun insan vücudunda hapis hayatı yaşadığını ileri sürer. Ayrıca filozoflar, evrenin ikili doğası düşüncesiyle Helenizm'e ve Yahudiler'in düşünce hayatına katkıda bulunmuştur⁷².

Felsefik etkileşimin dışında Yahudiler bazı unsurları unutmamışlardır. Yahudilerin bu etkileşimle beraber yabancılardan gördükleri yemek alışkanlıklarını, özellikle onların koşer kurallarına uymaması gibi kuralları yüzünden kendilerine tehdit unsuru olarak da görmüşlerdir. Aynı zamanda Kudüs'ten ne kadar uzakta olsalar bile kesinlikle monoteizmi terk etmemişlerdir. Bunu yaparak halen bir gerçek İsraili olarak tanrılarını huzura erdirdiklerine inanmışlardır⁷³. Onların bu anlayışı unutmamalarının en büyük sebebi tek Tanrılı bir inanç sistemini kabul etmeleri olmuştur. Bu onların en önemli fikirlerinden biridir. Grekler ise evrensel bir kültür yaymayı benimsemişlerdir. İskender idealini bu fikir üzerine inşa etmiştir. O "bütün insanları dünyaya kendi ülkeleri olarak bakmalarını, iyi insanlara akrabalari, kötü insanlara yabancı gözüyle görmelerini" istemiştir⁷⁴.

Erken yüzyıllarla beraber (M.Ö. 3. yüzyıl) Gymnasimların Suriye, Anadolu ve Kudüs'te kurulması ile birlikte bu bölgelerde Grek kültürü nüfuz etmeye başlamıştır. Kudüs'teki eğitimde Greklerin çekim alanına Fenikeliler ve Yahudiler girmişlerdir. Grekler o dönemler en çok Fenikelileri etkilemişlerdir. Bunda en önemli etkenlerden biri Fenikelilerin ticaretle

⁷⁰ HENGEL, (1974), a.g.e. s.60.

⁷¹ MACDONALD, L. M. (2013), Hellenism and the Biblical Canons: Is There a Connection? Stanley E. Porter, Andrew W. Pitts (ed.), *Christian Origins and Hellenistic Judaism Social and Literary Contexts for the New Testament*, Boston. s.14.

⁷² MURPHY, F. J. (2002), *Early Judaism from the Exile to the Time of Jesus*, ABD. s.99-100.

⁷³ GODWIN, (1981), a.g.e. s.78; GOODENOUGH, E. R. (1935), a.g.e. s.6.

⁷⁴ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.127.

uğraşması olmuştur. Fenikeliler o dönem iki dili yani hem Aramca hem de Grekçeyi bilmekteydiler. Onlar evlerinde kendi dillerini kullanırlarken, dışarıda ise Grekçeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca kendi çocuklarına Grekçe isimler vermişlerdir. Öte yandan İskenderiye’de de aristokrat Yahudiler çocuklarına Grek isimleri vermeye başlamışlardır. Diğer bir deyişle çoktan Gymnasiumları ve Grek okullarını kurmuşlardır⁷⁵. Filistin Yahudilerinin hayatına Grekçenin girmesi ise M.Ö. 3. yüzyılların başlarında olmuştur. Filistin Yahudileri, Diaspora Yahudilerine oranla Grekçe konuşanlara karşı daha kapalı kalmayı tercih etmiştir. Fakat böyle olmasına rağmen dikkatlice incelendiğinde Filistin Yahudiliğindeki literatürde Grekçeye ait sözcükler görülmektedir. Özellikle rahipler yabancı sözcükleri ve tabirleri Filistin literatürüne koymuş ve belli başlı metotlarında Grek dilinin özelliklerini kullanmışlardır⁷⁶.

Grek okullarındaki eğitimde öğrencilerin yaşları yedi ile yirmi arasında değişmektedir. Bu yaş grubundaki çocuklar Gymnasiumda fiziksel egzersizler ve askeri eğitim görmüşlerdir. Eğitim yirmili yaşlara kadar sürmektedir. Burada bulunan yüksek dereceli yöneticiler kendi çabalarıyla eğitime katkıda bulunmuş ve desteklemişlerdir. Aynı zamanda Gymnasiumlar sporla sınırlandırılmamış, gençlerin okuryazarlığı, müzikal eğitimi ve dil eğitimiyle de kuvvetlendirilmiştir⁷⁷.

Grek kültürü İskender’den önceki dönemlerde de üst seviyede yaşanmıştır. Onların bulunduğu şehirler çok kozmik bir yapıya sahiptiler. Felsefe açısından son derece iyi bir durumdaydılar. İskender’in amacı ise bu kültürü farklı kültürlerle etkileşime sokmak olmuştur. Helenistik çağda yapılan yeni insan resimleri ve yeni anahtar fikirler Paideia okulunda verilmiştir. İskender’in seferi ile birlikte Paideia yeni Grek fikirlerinin verilmesini sağlamıştır. Makedon askerler, memurlar ve ticaretle uğraşanların tümü Gymnasiumda ve Grek okullarında geleneksel eğitimi ve öğretimi görmüştür. Okullara halkın ilgisi oldukça fazla olmuştur. Halk memur olarak gelmek ve eğitim görmek için bazen sıklıkla, bazen de kısmen başvurular

⁷⁵ HENGEL, (1974), a.g.e. s.70-78; Mango, C. (2007), *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Gül Çağalı Güven (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat. s.139-146.

⁷⁶ LIEBERMAN, S. (1962), *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in the Literary Transmission Beliefs and Manners of Palestine in the I. Century B.C.E.— IV. Century C.E.*, New York. s.3-4.

⁷⁷ MURPHY, F. J. (2002), a.g.e. s.96-98; HENGEL, (1974), a.g.e. s.66.

yapmıştır. Gelen öğrenciler Grek geleneğini, eğitimini ve yaşam stilini almıştır. Sistemle birlikte eğitime hükmedilmiş ve eğitimin gelişmesi sağlanmıştır. Bunu gösteren kanıtlar Selevkid'in bölgesinde nispeten sınırlıdır, fakat Ptolemy'in (Mısır) bölgesinde zengindir. Papiruslarda, burada eğitim gören nüfusun oldukça entelektüel ve başarılı olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca Aristeas'ın mektuplarında (M.Ö. 140) buradaki eğitimin sıkı olduğu, bu yüzden Yahudi üst sınıfının bu eğitimi kabul edip benimsendiğinden söz edilmektedir. Buna benzer diğer bir yazıyı Josephus yazmıştır. Josephus, Yahudilerin Selevkidler dönemindeki Gymnasium eğitimini kabul ettiğinden bahsetmektedir. Diaspora'da Grekçe konuşan entelektüel Yahudiler buradaki etkilerden kendilerini geri çekmemişlerdir. Onlar bu geleneği öğrenerek kendilerini geliştirmişlerdir. Böylelikle birkaç yüzyıl sonra Greko-Romen dünyanın fenomenleri olmuşlardır⁷⁸. Yahudilerin kendi geleneksel anlayışlarını benimsemesindeki en önemli faktörlerden biri Helenizm'in tarafsız bir ideolojiyi kabul etmesidir. Helenizm daha çok sınıf ayrımını desteklemiştir. Yani üst kademe ile alt kademe arasındaki farkı gözetmiştir. Hedeflediği bu ayrım da entelektüel kesimin öne çıkmasını sağlanmıştır. Bunu Gymnasium'la başarmışlardır. Burada eğitimler vererek entelektüel kesimin ortaya çıkıp ayrışması gerçekleşmiştir. Böylelikle bu sınıf içerisinde krallık yönetimine katılım sağlanmış ve bu sebepten ötürü yabancı halkların Gymnasium eğitimine olan ilgileri artması hedeflenmiştir⁷⁹.

Ptolemy döneminde başarılı olan yabancılar (Grek olmayanlar) en iyi pozisyonlara getirilmişlerdir. Persliler ve Yahudilerin askeri kurumlarda sayıları artmış ve Gymnasiumda Grek eğitiminden yararlanarak üst sınıflara erişim elde etmişlerdir. Yahudilerin Grek eğitime yönelimleri engellenmemiş ve bu sayede Yahudilerin Helen kültürü ile kaynaşması sağlanmıştır⁸⁰.

İlerleyen zamanla beraber Grekler Asya'ya doğru giderek her yerde yerleşmeye devam etmiş ve buralarda evler inşa ederek varlıklarını hissetmişlerdir. Suriye ve Filistin'e kadar girmeyi başarmışlardır. Çok kısa zamanda bu bölgeler Grekler ile dolup taşmış ve Helenleşme süreci

⁷⁸ HENGEL, (1974), a.g.e s.65-69.

⁷⁹ HARRINGTON, K. H. (2001), *Holiness Rabbinic Judaism and the Graeco-Roman World*, London and New York. s.118.

⁸⁰ HENGEL, (1974), a.g.e. s.66.

hızlanmıştır. Filistin’de ise Helen kültürü üst sınıf Yahudiler için cazip hale gelmiştir. Bu Yahudi sınıfı yeni gelen yöneticileri taklit etmeye başlamıştır. Onlar zenginler ve hahamlar gibi elit kesim olmayı arzulamışlardır. Üst sınıfın bu kültüre meraklı olmasının en önemli sebeplerinden biri, birinci sınıf vatandaş olma isteğidir. Çünkü Grek kültürünü almak birinci sınıf vatandaş olmak gibi bir şeydir. Bunun için Yahudiler bu kültürle daha içli dışlı olmuş ve bu kültürde yoğrulan Yahudilerin zeki ve girişken olanları yüksek mevkilerde yer almıştır⁸¹.

Grekler sadece Diaspora’da baskın olmamışlardır. Aynı zamanda Filistin’de de hâkim bir yapı sürmüşlerdir. Helenizm’in Kudüs’e katkısı ise M.Ö. 2. yüzyıl ile başlamıştır. Filistin’deki Yahudilere etkilerini gösteren en önemli unsurlardan biri Grek dilindeki sözcüklerin buradakiler tarafından alınmasıdır. Bu Tanah literatüründe nadir olarak görülürken, paralarda, çeşitli müzik aletlerinde ve şarkılarda bu dilin unsurları fazlaca yer almaktadır. Bunun dışında Sanhedrin’de (Yahudi konseyi) Yahudi literatürüne rağmen Talmud ve Mişna’da yeni Grek sözcükleri ile Aramca kullanılmıştır. Grek isimleri aynı zamanda bu bölgedeki halkların çoğuna verilmiştir. Örneğin Fenikeliler Sidon Krallığı ismini Greklerden almıştır.

Makedonların fethinden sonra özellikle Fenikeliler Helenizm’e en fazla açık olan millet ve aynı zamanda Grek isimlerini en çok alan topluluk olmuştur. M.Ö. 3. yüzyılda ise Diasporadaki asker Yahudilerin sadece yüzde yirmi beşi Yahudi ismi taşımaktadır. Bunu gösteren en önemli kanıtlar papiruslarda yer almaktadır. Bu askerlerin yaygın yaşamı ve geleneği Grek kültüründen gelmektedir. Tipik Yahudi isimleri ise M.Ö. 2. yüzyılda vermeye başlanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Makkabi isyanıdır. İsyanın etkileri Mısır’a kadar hissedilmiştir. Bu isyan Yahudi isimlerine dönüşü iki kat daha arttırmıştır⁸².

Ptolemy II. Philadelphus’un (M.Ö. 222-204) döneminde Tora’nın İbraniceden Grekçe’ye çevirisi yapılmıştır⁸³. Yahudiler kutsal kitabın

⁸¹ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.124-126; Alexander Jannaeus (M.Ö. 103-176) zamanındaki lahitlerde ve duvar yazılarında Helenistik yaşamdan haz duyulduğu belirtilmiştir. Bkz. HENGEL, (1974), a.g.e. s.60.

⁸² HENGEL, (1974), a.g.e. s.60-63.

⁸³ Helenistik dönemde (M.Ö. 3. ve M.S. 4. yüzyıl) Filistin bölgesinde hakim olan Grek kültürü ile Yahudiler arasında Helenleşme başlamış ve İbranice yerine Grekçe tercih edilmiştir. İskenderiye’deki Yahudiler ise tamamen Helen kültürü altına girmiş ve böylece Grekçe konuşmaya başlamışlardır. Bu sebepten ötürü İskenderiye de Grekçe konuşanlar için Tora’nın

çevirisini yaparken kendi kültürel yapılarını korumuşlardır⁸⁴. Çevirinin gerçekleşmesinde ilk temsilcinin Demetrius olduğu düşünülmektedir. Daha sonra onu Manetho ve Berossus izlemiştir. Demetrius Yahudilerin krallarını İskenderiye stilinde ve kronolojik olarak yazmıştır. Bu sayede kutsal kitabın tarihinin ulusal geleneklerinin önemli derecede yayılmasına sebep olmuştur. Demetrius yazılarında, Yahudi tarihinin materyallerini özenli bir şekilde kullanmış ve bu yazın geleneğini küçümsememiştir. Tora'nın çevirisi yapılırken aynı zamanda Grek mitolojisinin renklerini ve çok azda olsa arkaik dili kullanmıştır. Çevirilerin çoğu Filistin'de oldukça rağbet görmüştür. İskenderiye'de bu felsefi yazın türü daha güçlü olmasına rağmen Filistin'de Yahudi tarihi türünde yazılar daha etkindir. Bu Yahudi tarih yazımında en önemli iki Filistinli yazar ise Josephus ve Tiberiastır. Josephus kendisi ünlü bir din adamıdır ve onun tarihsel yazılarında din adamlarının yazıları, tarihsel yazılar, kroniklerin çalışmaları ve Makkabiler yer almaktadır⁸⁵.

M.Ö. 175-163'e geldiğimizde Yahudiler en tehlikeli kral olan Selevkid Antiochus Epiphanes'e rastlamıştır. O, bir an önce Helenleşmenin gerçekleşmesini istemiştir. Bu sayede savaş için gerekli gelirin elde edileceğine inanmıştır. Onun bu tutumu Haşmoni ailesini rahatsız etmeye başlamıştır⁸⁶. Kendisi geldiğinde başrahip Onias'ın yerine Jonas'ı atamıştır. En büyük projelerinden biri Kudüs'te tapınağın üzerine bir Gymnasium inşa ederek, Kudüs'ü bir polis haline getirmektir. Böyle yaparak Mabedi küçümsemiş ve oradaki kişilerin poliste eğitim görmesini amaçlamıştır. Yapılacak yapıda Mabedin paralarının neredeyse hepsi kullanılacaktır. Mabedin hazinesi devlet için bir banka görevi görecek. Burada Mabede

Grekçe tercümesi olan Septuagint tasarlanmıştır. Bu çeviri Ptolemy döneminde (II. Ptolemy, Ptolemy Philadelphus M.Ö. 285-246) kazandırılmıştır. İskenderiye kütüphanesi müdürü olan Demetrius Eski Ahit'in bu kütüphaneye getirilmesi için Ptolemy'den istekte bulunmuştur. O da elinde yüz binden fazla Yahudi bulunduğunu baş kahin Eleazer'e bildirmiş ve Kutsal Kitabın çevirisi için adam göndermesini istemiş, Eleazer'de on iki kabileyi temsilen her kabileden altışar kişi olmak üzere yetmiş iki kişi yollamış ve bunlar yetmiş iki günde Eski Ahit'in tamamını Grekçeye çevirmişlerdir. Bu tercümenin adına ise "Septuagint" denmiştir. Bkz. ADAM, B. (2010), *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar.

⁸⁴ MARCOS, N. F. (2000), *The Septuagint in Context Introduction to the Bible*, W. G. E. Atson (Çev.), Boston. s.104.

⁸⁵ HENGEL, (1974), a.g.e. s.68, 99; MILLAR, F. (2006), *Rome, the Greek World, and the East Volume 3 the Greek World, the Jews, and the East Studies in the History of Greece and Rome 3*, The University of North Carolina Press. s.56-60.

⁸⁶ SHEPKARU, S. (2006), *Jewish Martyrs in the Pagan and Christian Worlds*, U.S.A: Cambridge University Press. s.11-12.

hâkim bir akropolis-kale inşa ederek Kudüs'te bir Grek gücü oluşturulmasını sağlamıştır. Epiphanes bununla yetinmeyerek Yahudi kanunlarını iptal etmiş yasal kanunları yürürlüğe koyup, Mabedin de evrensel bir ibadet yeri olduğunu belirten bir kararname yayınlamıştır. O, Kûdus Mabedinin kullanılmasına izin verilmemesinin yanında Şabat kurallarını uygulamayı ve Tora okumayı da yasaklamıştır. Ayrıca Mabedi Grek Tanrısı Zeus'a adanmış, bu kutsal mekânda domuzları kurban⁸⁷ etmiş ve Gentilelilerin de burada ibadet yapmasını emretmiştir. Bu olaylar Yahudiler için bir işkence mahiyetinde görülmüştür. Ayrıca Selevkidler Cumartesi savaşıyı reddeden bir grup Yahudiyi öldürünce Yahudileri iyice çileden çıkarmıştır. Bu olaylarla beraber Yahudilerin nefreti artmaya başlamış ve giderek Yahudiler ve Grekler arasında bir uzlaşmazlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gelenekçi Yahudiler, bu kararnamenin Grek hükümetinin başka bir dinin temel prensiplerini hiçe sayarak Yahudi dinini küçük düşürdüğünü söylemişlerdir. İlerleyen zaman zarfında Mabette tepkiler artmaya başlamış ve din adamlarının gruplara bölünmesine neden olmuştur.

Zamanla gerçekleşen bu olaylar Yahudilerin büyük bir isyanı olan Makkabiler isyanına sebep olmuştur. Makkabi Judas (çekiç anlamında kullanılır), önderliğinde beş oğluyla beraber M.Ö. 166-164'te Kudüs ve çevresindeki tüm Yahudileri kovmuş ve Mabedi bu tür yapılardan arındırılmışlardır. Judas'ın ölümünden sonra yerine kardeşi Yonathan geçmiştir. Ardından kardeşi Simon başa gelmiş ve Selevkidlere Yahuda'nın bağımsızlığını kabul ettirmiştir. Simon (M.Ö. 135) suikaste kurban gidince oğlu I. John Hircyanus geçmiştir. O, krallığı genişletmiş ve ayrıca Samirilerin Gerizimdeki tapınağını yıkmıştır. Ardından yerine geçen oğlu Aristobulus (M.Ö. 104-103) Galile bölgesini topraklarına katmıştır. M.Ö. 164 yılıyla beraber Mabedi tekrar Yahve'ye ithaf etmişlerdir. Roma'nın yükselmesiyle birlikte Selevkidler zor günler yaşamıştır. Haşmon ailesinin Roma ile ittifak yapması Selevkidlerin M.Ö. 152'de Yahuda'yı zorla Helenleştirme

⁸⁷ Epiphanes'in burada domuzları kurban etmesinin yanısıra, Yahudilerin önceden de zaten benzer kurbanları yaptıkları Grekler tarafından beyan edilmiştir. Greklerin bununla ilgili çok çeşitli iddiaları vardır. Aristoteles'in halefi Theoprathus (M.Ö. 370-287) yazılarında Grekler gibi Yahudiler de insanları, hayvanları ve bitkileri yakarak kurban ettiğinden bahsetmektedir. Bunu yapmalarındaki amacın ise bunları bir şölen haline getirerek, Tanrı'yı memnun ettirmek olduğudur. Kurban etme işini ise akşam gerçekleştirmişlerdir. Bazile bu kültün, Grek kültüründen kaynaklandığını savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BAR-KOCHVA, B. (2010), *The Image of the Jews in Greek Literature: the Hellenistic Period*, London. s.27-34.

politikasından vazgeçmelerine sebep olmuştur. Haşmon ailesinin başı Jonathan başrahip olarak kabul edilmiştir. Daha sonra başrahip Simon Makkabe olmuştur. Böylece Yahudiler 440 yıl sonra özgürlüklerine kavuşmuşlardır⁸⁸. Onların liderliğinde Kudüs ekonomik, sosyal, dini, kültürel ve siyasi alanlarda şekillenmiş, büyük oranda gelişmiş ve büyümüştür. Özellikle bu dönem nüfusun sayısı oldukça artmıştır⁸⁹.

İlerleyen dönemlerde Hyranus Antiper (yarı Helen, yarı Yahudi bir şahsiyettir) M.Ö. 63'te Roma ile bir anlaşma yaparak Yahuda'yı Roma'nın etki alanına sokmuştur. Antipaterden sonra oğlu Herod, bu bölgeyi tam anlamıyla Roma sistemi içerisine kitlemiştir. Herod Yahudi olmasına rağmen, Yahudilere karşı olan bir kişiliktir. Kendine düşkün, cömert, becerikli, batıl inançlı bir yöneticidir. O, babasının zamanında Galileo'da ün kazanmıştır. Yahudilere inanılmaz katliamlar yapmıştır. Onları yargılamadan idam ettiği bile olmuştur. Uzun hâkimiyet döneminde Roma'yı desteklemiştir. Geçen zamanla birlikte, Herod'un yeğeni Antigonus'un (M.Ö. 40) Kudüs'ü ele geçirmesiyle, Herod ve kardeşi tutuklanmış, kaldığı bu süre zarfında kardeşi hapiste intihar etmiş, kendisi ise canını zar zor kurtararak Roma'ya gitmiştir. Durumu senatoya anlatmış ve senato da kendisine otuzbin piyade ve altıbin atlı vererek Kudüs'e göndermiştir. Herod birliklerle buraya gelip Kudüs'ü tekrar ele geçirmiş ve yepyeni bir sistem kurmuştur. Politikaları arasında din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak ve bu yolla Yahudilerin gelenekçi kesiminin gücünü imha etmek olmuştur. Bunu gösteren örneklerden biri ise Sanhedrin üyelerini idam ettirmesidir.

Zamanla Herod Kudüs'te Yahudiler için birçok olay gerçekleştirmiştir. Kudüs'te kamu yapıları, Grek amfiteyatrosu, Ölü Deniz'e bakan Masada'da kaleler yaptırmış ve aynı zamanda en önemli icraatlarından biri olan Mabedi tekrar inşa etmiştir. Mabette Gentileliler için büyük bir salon, en iç kısımda

⁸⁸ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.129-132; COHN-SHERBOK, D. ve L. (2011), *Yahudiliğin Kısa Tarihi*. Bilal Baş (Çev.), İstanbul: İz. s.55-56; HORSLEY, R. (1998), a.g.e. s.134-135; IDINOPULOS, T. A. (1991), Religious and National Factors in İsrail's War with Rome, Shemaryahu Talmon (ed), *Jewish Civilization in the Hellenistic-Roman Period*, England: JSOT Press. s.50-51; COLLINS, J. J. (1999), *Between Athens and Jerusalem Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, The Biblical Resource Series. s.16-18; TROMP, J. (2001), The Davidic Messiah in Jewish Eschatology of the First Century BCE, James M. Scott (Ed.), *Supplements to the Journal for the Study of Judaism Restoration Old Testament, Jewish and Christian Perspectives*, Boston. s.196-197.

⁸⁹ LEVINE, I. L. (2002), *Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period* (538 S.C.E. - 70 C.E.), Philadelphia. s.91-92.

kutsal bölüm yer almıştır. Bu bölüm perdelerle kapatılmış ve bu bölge kutsallar kutsalı sayılmıştır. M.Ö. 4'te ise Calirrhoe kaplıcalarında ölmüştür. Onun ölümüyle beraber bölgede bir karışıklık yaşanmış ve Roma buraya birçok yönetici atamıştır. Fakat burada Yahudilerin isyanları devam etmiştir⁹⁰.

Yahudi toplumunda bu siyasi ortamlar içerisinde artık ayırım kademeli bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle reform programına Makkabilerin uyguladığı şiddetli baskılar, Musa'nın yasasının özellikle katı tutumunun tekrar vücut bulması Yahudi Hristiyanların doğmasına sebep olmuştur. M.S. 66-70'de Grekler ile Roma arasındaki çatışmayla birlikte Hristiyanlık Yahudilikten ayrılmaya başlamıştır⁹¹. Hristiyanlıktaki en belirgin bölünme ise M.S. 50-70 yıllarında vuku bulmuştur. Hristiyanlığa sonradan girmiş bir pagan olan Pavlus ile birlikte Hristiyanlığı ikiye ayıracak temel atılmıştır⁹².

1.2. Paganizm

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hristiyanlığın, Yahudilik içerisinde çıkıp yavaş yavaş ayrılmasıyla Greko-Romen dünyadaki yerinden ve bu dünyaya kendini kabul ettirmesinden bahsetmek gerekir. Bu bölümde Paganizmin Grek ve Roma dünyasındaki yapısı, varoluşu, yansıması hakkında bilgiler verilecek ve Paganizmin Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde Hristiyanlığa etkileri, Hristiyanlıkla olan çekişmesi ve Hristiyanlığın arka planını oluşturması açısından bilgiler sunulacaktır. Bu dönem de Hristiyanlar kendilerini Greko-Romen dünyaya kabul ettirmek için burada yer alan dini akideleri benimsemeleri gerektiğine inanmışlardır. Bu ritüelleri iç dinamikleriyle yeniden yorumlayıp paganlara açılmayı yeğlemişlerdir. Bu yapı Hristiyanlığın kendi varlığını kabul ettirmesi açısından ise önemli rol oynamıştır.

Latince pagus ve pagani sözcüklerinden türetilmiş olan pagan kelimesi “kırsalda yaşayan köylü, taşralı” anlamına gelmektedir. Zaman geçtikçe bir

⁹⁰ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.138-150; COHN-SHERBOK, D. ve L. (2011), a.g.e. s.55-56; COHN-SHERBOK, D. (2003), *Judaism History, Belief and Practice*, London: Routledge. s.96; MARSHAK, K. A. (2013), *Glorifying the Present Through the Past Herod the Great and His Jewish Royal Predecessor*, STANLEY, A. Porter – ANDREW, W. Pitts (ed.), *Christian Origins and Hellenistic Judaism Social and Literary Contexts for the New Testament*, Boston. s.51-52.

⁹¹ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.166.

⁹² DEMİRCİ, K. (1985), *Dinlerin Dejenasyonu*, İstanbul: İnsan. s.85-86.

disiplin halini almış olan pagan terimi özel anlamda putperest toplumları için kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Paganizm politeist (çok tanrıcılık) kavramı tanrısal varlıkları sembolize etmiştir. Geleneksel puta tapıcılığı gösteren bu terim animizm (ruhçuluk) ve Doğa tapıcılığı ile ilişki içerisindedir. Yani eski Mezopotamya dinleri, eski Mısır dinleri, Ortadoğu dinleri, Hinduizm ve benzeri inanç sistemleri pagan gelenekler olarak incelenmektedir. Bunun dışında bazı inanç sistemleri ve kültürler için de Pagan terimi kullanılmaktadır⁹³.

Grek toplumu Büyük İskender zamanından önce çoktan ana şeklini almıştır. Büyük İskender'in Anadolu'ya gelmesiyle bambaşka bir özellik kazanmıştır. Onun evrensel bir dünya görüşü benimsemesi Greklerin başka toplumlarla kaynaşmasına sebep olmuştur. Özellikle Yahudilerle karşılaşmaları yeni anlayışların, fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yahudilerle fikir alışverişine girmesiyle farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu yapıların en büyük örneği ise Hıristiyanlık olmuştur. Paganların Hıristiyanlığa dönmeleri bu unsura bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Özellikle paganların kendi dini anlayışlarını bu yapı içerisine kazandırmaları, tanrılarının anlayışlarını da Hıristiyanlığa soktukları anlamına geliyordu. Pagan coğrafyasının yapısı, Tanrıları, felsefi anlayışları ve getirdiği sembolik unsurlar Hıristiyanlık üzerinde önemli bir etki yapmıştır.

Grek Tanrılarını insanlardan ayıran bazı özellikleri bulunmaktadır. Onlar ölümsüzdür ve fiziksel sınırları sınırsızdır. Bu yüzden her bir şekli alabilmişlerdir. Genellikle herhangi bir Tanrının kadın veya erkek olsun kendine has bir fonksiyonu bulunmaktadır. Fakat onların çoğu insan karakterini yansıtmış ve insanoğlunun üstünde olmuşlardır. Bu yüzden insanlar onlara hediye sunmuş ve onları her zaman hatırlamışlardır.

Tanrılar Olympus'ta Zeus'un etrafında toplumsal yaşam içerisinde şekillenmişlerdir. Onlar sosyal sistem içerisinde yüksek tabakada yer almıştır. Olympus'un yüksek dağlarında veya Teselya'nın kuzeyinde bulutların etrafında çoğu yıl toplanmışlardır. İnsanlarda tanrıların ya dağlarda ya da gökyüzüne yerleştiklerine inanmışlardır⁹⁴.

⁹³ GÜNDÜZ, Ş. (2005), *Anadolu'da Paganizm: Antik Dönemde Harran ve Urfa*, Ankara: Ankara. s.9-10.

⁹⁴ FERGUSON, E. (1993), *Backgrounds of Early Christianity*, Second Edition, U.S.A: William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, Michigan, s.139-142.

Zamanla Grek kültürünün Mısır kültürüyle karışması ile paganların yozlaşmasının önu açılmıştır. İskenderin düşüncesini devam ettiren Ptolemy hanedanı doğu ve batıyı birleştirme çabası sonucunda ortak yönlerden bir harman oluşturmuştur. Bu sentez iki halk için hayati önem taşımıştır. Ortaya çıkan sentez olayları daha karmaşık hale getirmiştir. En çarpıcı örneği ise Osiris ve Apis'in insanlaştırılması olayı olmuştur. Ayrıca Zeus ve Pluto, Separisle özdeşleştirilmiştir. Nitekim burada Mısır Helenleştirilirken, Grekler de doğululaştırılmıştır.

Batı kültür tarihinin neredeyse her bölümü Greklerle başlamaktadır. Bu yapı, mantıkta bilimde, sanatta, siyasette önemli etki yaratmıştır. Fakat felsefi tanrı kavramının kaynaklarını bulmak için eski Grek tarihinin neresine bakılması gerektiği pek o kadar açık değildir⁹⁵. Onlar sürekli olarak insanı yüceltip tanrısal güçleri küçümsemişlerdir. Onlara göre tanrılar sadece saygın kişiler olmuştur. İnsanların varoluş kökeni tanrılardır. Grekler için insanın tanrılaştırılması önemli bir unsur teşkil etmemiştir. Ancak doğunun tanınmasıyla birlikte bu yapı oluşmaya başlamıştır. İskender'in hocası Aristoteles *Politic* adlı eserinde şöyle demektedir; “Herhangi bir devletteki bir insanın kişiliği ve politik becerisi, etrafındaki vatandaşlarla kıyas edildiğinde hepsininkinden üstünse, o zaman o kişi insanların arasında Tanrı olarak vasıflandırılabilir”⁹⁶.

Tanrı kelimesi Grekçe anlamında felsefi bir unsur olarak görülmektedir. Bu kelimeyi çok sayıda şey hakkında dile getirmişlerdir. Zeus, Apollo, Hera kısacası bütün Olymposlulara bu isim verilmiştir. O dönemde Grek tanrısı kişi diye nitelendirebileceğimiz varlıklar için kullanılmıştır. Diğer taraftan bunlar yer, gök ve okyanus gibi unsurlar da olabilmektedir. Ayrıca korku, çatışma, ölümün kardeşi, insanların ve tanrıların rabbi uyku gibi büyük tabii felâketler bile bize Homer'in *İlyada*'sında tanrılar olarak gözükmektedir.

Bir Grek tanrısı asla cansız betimlenmemiştir. O, tıpkı insanlar gibi yaşayan bir varlıktır. Fakat bir fark vardır. Beşerî hayat bir süre sonra sona ermeye mahkûm olduğu halde, Grek tanrıları asla ölmemişlerdir. Diğer bir özelliği ise dünya ile ilgili olmalarından çok insan hayatıyla ilgili olmalarıdır. Örneğin yer, gök, okyanus verimlilik, nehirler, ölüm, uyku, korku ve

⁹⁵ GILSON, E. (1999), *Tanrı ve Felsefe*, Mehmet S. Aydın (Çev.), İstanbul: Birleşik. s.23.

⁹⁶ JOHNSON, (2001), a.g.e. s.128-129.

mücadele gibi özellikler kısacası insanların hayatını yöneten güçler olmuşlardır⁹⁷.

Grek mitlerinin büyük bir bölümü Hesiodos ve Homeros tarafından anlatılmış eserlerdir. Mitteki epik şiir, trajedi ve komedi Homeros'un yapıtlarıyla can bulmuş ve Grek birliğini, bütünlüğünü sağlamasına katkıda bulunmuştur⁹⁸. Homeros, Grek dini mitlerinde cehenneme, geceye, cenaze törenlerine hiçbir şekilde değinmemiştir. O, dinle ilgili kavramlarda genellikle cinsellik ve doğurganlık yapıları üzerinde durmuş ve bu konularla ilgilenmiştir. Ölüm ve yaşam sonrası gibi özelliklerin önemi ise bize daha geç dönem yazarları tarafından açıklanmıştır. İşte bundan dolayı klasik dönemin sanatçıları tarafından belirlenmiş anlayış, tanrılar ve onların mitlerine ilişkin olan Homerosçu anlayıştır. Onun bu düşünce bilgisi batı dünyasının fikrinsel biçimini şekillendirmiştir. Batı dünyası bu düşünceler etrafında gelişmiştir⁹⁹.

Grek mitleri ve doğu dinleri Hıristiyanlık çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Fakat onların birçoğu şehir geleneği ile sınırlandırılmıştır. Bu mitler doğunun birçok kültürünü adapte edilmiştir. Helenistik dönem ile birlikte doğu kültleri evrensel boyut kazanmıştır. Özellikle ilerleyen dönemlerde ileriye gitmiş ve daha da ünlü olmuştur. Grekler genellikle mystery kelimesini teknik bir terim olarak kullanmışlardır. Mysterion'u ifade ederken bunu "sır ritüeli" olarak adlandırmışlardır. Bu sır sihirbazlıkta, simyada, cinsel ilişkide kullanılmıştır. Bu yüzden bu topluluklar da birçok ritüeli bu açıdan gizli olarak sürdürmüşlerdir¹⁰⁰. Bu topluluklar benimsedikleri tanrıyla aralarında yakın ilişkiler kurmuş, özellikle kurban törenleri ve kesilen kurbanın etinin yendiği ve şarapların içildiği şaşalı şölenler düzenleyerek veya toplu olarak cenaze törenlerine katılıp ortak etkinliklerde bulunmuşlardır. Ayinde yer alan kişiler kendilerini "adelphoi" (kardeşler) olarak tanımlamış ve birtakım sembollerle kendilerini özdeşleştirmişlerdir. Yer yer ise aralarında şifreli sözcükler kullanmışlardır. Nitekim bu sözcük anlayışı ilerleyen dönemlerde Hıristiyanlar arasında vuku bulmuştur. Onlar da tıpkı paganlar gibi "brothers" ve "sisters" kelimeleri ile birbirlerine hitap etmişlerdir. Bununla birlikte paganlar ifade edildikleri tanrı ya da tanrıçanın isimleriyle anılmışlardır.

⁹⁷ GILSON, E. (1999), a.g.e. s.26-28.

⁹⁸ WEST, M. L. (1999), *Towards Monotheism, Pagan Monotheism in Late Antiquity*, Polymnia Athanassiadi and Michael Frede (ed.), New York: Clarendon Press-Oxford. s.22.

⁹⁹ ELIADE, M. (1993), *Mitlerin Özellikleri*, Semavi Fırat (Çev.), İstanbul: Simavi. s.140-141.

¹⁰⁰ FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.235.

Örneğin Orpheus'u benimseyenler Orphici, Baccus'un ardılları Bakuscu gibi isimlerle adlandırılmışlardır. Mitra'yı ise bir bütün olarak ifade eden bir topluluk adı mevcut değildir. Yani onlarla ilgili Grekçe veya Latince bir sözcük bulunmamaktadır. Onlar geçirdikleri ruh aşamalarına göre uygun olarak bireysel adlara sahip olmuşlardır. Toplulukların bulunduğu dini yapıda dinsel ayırmalar ve dinden çıkarmalar gibi katı kurallar bulunmamaktadır. Tapınakları ise farklı özellikler göstermiştir. Onların birden fazla Tanrısı olduğu için tapınaklarda çeşitli sayılarda tanrı heykelleri yer almıştır. Bir din taraftarı istediğinde başka bir dine geçme özgürlüğüne sahiptir. Gizem dinlerine yemin edilerek girilir ve tanrıya bağlanır. Kişi bu dini değiştirmeyeceği üzerine ant içer¹⁰¹.

Grek toplumuna benzer şekilde Roma'da da putperest dini yapısı fazlaca yer edinmiştir. Özellikle sihir ve büyü toplumun büyük bir kesimi tarafından rağbet görmüştür. Roma dininin en ilkel döneminde, dinsel unsurların içeriğinde daha çok sihir ve büyü yer almıştır. Bu dönemin sonrasında, tarihsel bir evrilme geçirilmesi ve devlet dininin ortaya çıkmasıyla birlikte büyü ve sihir tamamen olmasa da varlığını kaybetmiş fakat halk arasında yaygınlığını yitirmemiştir. Yapılan bu büyüler bireylerin hem yararına hem de zararına olmuştur. Özellikle yararlı olan büyüler yağmur yağması, bereketin gelmesi, hastalıkların yok olması ve kadınların kısırlığının giderilmesi için yapılan büyülerdir. Bireyin zararına olan büyüler ise kesinlikle yasaklanmasına rağmen halk arasında devamlılığını sürdürmüştür¹⁰².

Doğuda var olan bu çok tanrılı dini anlayış ve büyüler, insanların inanç ve isteklerini doyurmak amacıyla Roma'da yayılmış, devletin dini yapısına etkide bulunmuştur. İnsanoğlunun bilinmeyene olan evrensel merakından ve bu merakın yaşam ve ölüm gibi iki ana kanalda birikmesinden faydalanarak kendi tapım şeklini ve kendine has kuralları belirleyen çok tanrıcılık, dinsel ayinlerinden kanlı kurban törenlerine, müzik ve şarabın etkisiyle yapılan danslara kadar halk üzerinde birçok etkiye sebep olmuştur. Roma senatosunda bu inanışlar kimi zaman sert tepkilerle karşılaşmış ancak siyasal ve sosyal açıdan zor günler geçiren halkın ruhsal bir güvence içermesiyle önem

¹⁰¹ DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), *Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezliğine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul: Kanaat, s.63.

¹⁰² DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.19.

kazanmıştır. İlerleyen dönemlerde tekrar tehdit unsuru olarak görülmesiyle Roma ardı ardına senato kararları çıkartıp bunların yasaklanmasını ya da işlevlerinin sınırlandırılmasını istemiştir. Fakat senato bu yapının bazı toplumsal iç dinamiklere yayılması ve bunların içerisinde kök salmasından ötürü tümüyle yok edilmesini başaramamıştır. Roma, devlet dininin kutsal üçlüsü, Jüpiter, Mars ve İonu'nun dışında, yabancı tanrı olarak ilk kabul edilen ve Anadolu'dan getirilen Kibele, halkın benimsediği Tanrı ve Tanrıçalar olmuştur. Bunların dışında özellikle Roma askerlerinin tanrısı haline gelen Mitrada Pers kaynaklı inançlarıyla, Grek dininde nefes bulduktan sonra Roma'ya yayılmış, hatta bir dönem Hıristiyanlığın tek rakibi konumuna yükselmiştir¹⁰³. Bu inanışlar Roma'da, M.S. 5-6. yüzyıllarda ise senatörler arasında büyük bir yer edinmiştir. Bunun için I. Theodosius birtakım yasaklar getirmiştir. Bu yasaklara karşın paganizm güçlü durarak yüksek eğitimli kişiler arasına sızmayı başarmıştır. M.S. 416 yılında II. Theodosius imparatorluğun tüm sivil veya askeri görevlerini paganlara yasaklamış ve birkaç yıl sonra bunların bittiğini savunmuştur. Lakin bu düşünce gerçekçi bir yapı da değildir. Çünkü Hıristiyanlığı zorla kabul ettirdiği birçok pagan kökenli insan bulunmaktadır. Ayrıca senato içerisinde çoğu insan da pagan kökenli dinlerden gelmekteydi¹⁰⁴.

Tek tek ailelerde yapılan dinsel törenler, toplumun bütününün içine yayılıp güçlenince, bu dinsel ritüellerin işleyişlerini, yapısını düzenleyecek ve denetleyecek kurumlara gerek duyulmuş ve bu durum ruhban sınıfını ortaya çıkarmıştır. Dinsel konuların en ince ayrıntısına kadar inceleyen bu sınıf, her türlü dua, adak ve tapım biçimini bilmekte ve her tanrının adını, ne zaman ve nasıl kullanılacağını öğrenmekle gerekli kılınmıştır¹⁰⁵.

Roma devlet dini Grek dininin etkisiyle başka bir aşamaya girmiştir. Grek dininin Roma dinsel hayatının içsel yapısını belirlemede en önemli unsuru, bu dini çok tanrıcılığa dönüştürmesidir. Greklerin önemli destanları olan Homeros ve Hesiodos'un Grek tanrıları, Roma tanrılarına Latince isimlerle geçmiş ve Roma hayatının yapısının özelliklerini alarak Roma söylevlerine dönüşmüştür. Grek kolonilerinin İtalya'ya yerleşmesiyle birlikte

¹⁰³ DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.10-12.

¹⁰⁴ GRANT, M (2000), *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, Z. Zühre İlgelen (Çev.), İstanbul: Homer. s.81.

¹⁰⁵ DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.23-26.

bir etkileşime girilmiş ve bunun sonucu olarak Greklerin tanrı anlayışıyla karşılaşan Roma, bunu kendi dinine uyarlamayı başarmıştır. Greklerin lirik şiiirleri Homeros ve Hesiodos destanlarıyla gelişmiş, tragedyalar felsefi kavramlarla güçlenip, derinleşen söylence dünyası, Roma dinini büyük ölçüde etkilemiştir. Roma ortaya çıkan bu yeni yapıyı, kendi dinsel öğeleriyle birleştirerek Romalaştırmıştır. Ayrıca Grek söylenceleriyle etkileşime girilmesi Roma yazınının ve dilinin gelişmesine önemli katkısı olmuştur. Roma bu yazın geleneği ile birlikte birçok tanrıyı kendi tanrı anlayışıyla birleştirmiştir. Bu doğrultuda, eskiden fırtına ve çiftçilikle ilgili olan tanrı Mars, Greklerin Ares'yle özdeşleşmiş ve savaş tanrısı olmuştur. Tanrıların babası Jüpiter, Zeus'la; Iuno, Hera ile; tanrıların habercisi Mercurius, Hermes'le özdeşleşmiştir. Aşkın tanrısı Venüs, Aphrodite'nin yaşam öyküleriyle anılmıştır. Neptunus, Poseidon; Vulcanus, Hephaistos; buğdayın ve bereketin tanrıçası Ceres, Demeter; kırların tanrısı Liber ise Dionysos; avcıların tanrıçası Diana, Artemis'e; kardeşi Phoebus ışık tanrısı Apollon'a eş tutulmuştur¹⁰⁶.

Romalıların Akdeniz'e gelmesiyle birlikte halk ile iletişime geçilmiş, bu iletişim sonucu burada yaşayan halkın ilginç dinsel geleneğiyle karşılaşılmıştır. Onlar Akdeniz halkının krallarına tanrı olarak taptıklarını görmüş ve bu durumdan etkilenecek kendi yöneticilerini de birer tanrı olarak ifade etmeye başlamışlardır. İlk olarak bu olay Iulius Caesar ile ortaya çıkmıştır. Onun üstün kişiliği ve siyasal başarıları yüzünden, senato bu özelliği gerçekleştirmiştir. Ölümün devamını izleyen senelerde adına bir tapınak yapılmıştır. Casar'ın cenazesi sırasında ilginç bir olay vuku bulmuştur. Defin işleminde kuyruklu yıldızın gökyüzünde görülmesi ona tanrısallığa ulaşması açısından resmiyet kazandırmıştır. Kuyruklu yıldızın önemli görülmesinin sebebi ölümden sonraki yaşama geçişi simgelemesidir. Onun ölümünden sonra gelen hanedan da benzer uygulamaları devam ettirmiştir. Roma'nın yabancı bir geleneğin ürünü olarak benimsediği imparatoru ve ailesini tanrısallaştırma ve onlar adına tapınak inşa etme düşüncesi, Roma devlet dinine yeni bir özellik katmıştır. Ortaya çıkan bu anlayış halkı imparatora yöneltmiş ve onun adına tapınmayı benimsemiştir. Ama bu dönemde aydın sınıflar bunu reddetmiştir. Onların bu tutumu

¹⁰⁶ DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.27-33.

sergilemesi ise Stoacı anlayışı kabul etmelerinden gelmektedir. Stoa tek adam yönetiminin insanoğlu için aşağılayıcı bir anlayış olduğunu vurgulamıştır. Bu özellik aynı zamanda devlette karışıklar yaşatmıştır. Sosyal ve siyasal kargaşalıkların bir sonucu olarak bireysel din anlayışı kendini içten içe göstermeye başlamıştır. Bazı imparatorların kendi çıkarları uğruna uyguladığı katı tutum, yer yer halkın ve devletin yararının önüne geçmiş ve yaşanan bu gerginlik halkın başka tanrılarda medet ummalarına, özellikle bu dönem de Mısır'ın İsis'inde ve Perslerin Mitra'sında aramalarına neden olmuştur. Bu yeni inanç arayışları M.S. 4. yüzyılda Roma'da büyük tepkilere neden olmuştur¹⁰⁷.

Roma devlet dininde belli başlı kurallar içinde yapılan ayinler ve uygulamalarda halk yabancıların dinsel araçlarını bir sığınak olarak görmüştür. Düşüncelerini sadece felsefeyle beslemeyi düşünen ve çoğunluğu genç ve aydınlardan oluşan kesim, insanlara insan olmayı aşıl原因 Epicurus veya Stoa gibi büyük fikir sistemlerini benimsemişlerdir. Yabancı tanrılardan medet uman her türlü sınıftan olan insanlar ise Doğu'dan gelip Roma'daki tanrılarla bir inanç yaşamayı arzulamışlardır. Böylece İskender'in Asya'yı fethinden sonra doğunun gizem dinleri Grekler arasında hızla yayılmış ve bu kanalla Romalılara geçmiştir. Böylelikle bireysel inanç özlemi çeken Romalıların etki alanına girmiştir. Romalılar bu doğu kökenli dinleri Greklerin Orpheuşçu, Pithagorasçı ve Platoncu düşünceleriyle yoğrulmuş şekliyle tanımışlardır. Çünkü Grekler bu inanç sistemlerini kendi dini yapılarıyla kaynaştırmışlardır. Benzer şekilde Romalılar da Greklerden aldığı bu anlayışı kendi yapısıyla harmanlamışlardır. Sonunda ise Kibebe, Bacchus (Dyonisos), Eleusis, İsis, Osiris ve Mitra gizemleri yavaş yavaş kente girmiş ve taraftar toplamaya başlamıştır¹⁰⁸.

Romalı aydınlar arasında ise özellikle Posidonius gibi bilgilerden Stoacı anlayışın insan bedeni ve ruhuyla ilgili bilgiler edinilip “ruhun bedende bir hapisanedeymiş gibi yaşadığını, ölümlle birlikte bu bedeni terk edince kurtuluşa ulaşacağı” görüşünü benimseyince yerini felsefi kavramlarla örülmüş bir inanca bırakmıştır. Stoacı anlayış Romalılara yaşam, düşünme ve

¹⁰⁷ DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.37-40.

¹⁰⁸ DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.44-45.

ölme üzerine görevlerinin neler olduğunu öğretmiştir¹⁰⁹. Diğer taraftan Orpheusçu öğretisinin içeriğini oluşturan ruh ve beden üzerine görüşler gizem dinlerinin en belirgin öğretilerini oluşturmuştur. Orpheusçu öykülerin Trakya kaynaklı olduğu ve bu bölgede bulunan bazı grupların ruh göçü öğretileriyle bilgilendiği ve bu bilgilerin ise Orpheus'a maledilip M.Ö. 7.–6. yüzyıllarda Ionia'ya getirildiği ifade edilmektedir. M.Ö. 6. yüzyılla birlikte Doğu'nun dini düşünceleriyle karşılaşan Grekler, bu inançlardan dünyanın bir yumurtadan doğduğu fikrini alıp Orpheus'un yapısı olarak benimsemişlerdir Orpheus'un ruhun ölümsüz olduğu ile ilgili düşünceyi Mısır'dan batıya getirdiği hatta buradaki ayinlere katıldığı belirtilmekte ve Mısır'dan günahattan arınma, hastalıkları iyileştirme, tanrıların öfkesini yatıştırma ve yer altına inmenin olağandışı yollarının bilgisini ulaştırdığı düşünülmektedir¹¹⁰.

Romalıların gizem dinlerinin ilgisini çekmesindeki sebebin onlarda bulunan ölümsüzlük ve ölüm sonrası yaşam gibi kavramlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu kavramlar Asya'nın ve Yunan düşüncesinde özellikle Orpheus, Pythagoras, Platon gibi felsefi düşüncelerin ruh anlayışının yoğrulmasıyla meydana gelen yapılarda yer edinmiştir. Romalılar insanın öldükten sonra manes¹¹¹ adı verilen bir yığına girdiğine inanmışlardır. Bu yığında kişinin ölümsüzlüğü söz konusu olmayıp, manesin ölümsüzlüğü gerekli görülmektedir. Manes'in yaşayan insanlar aracılığıyla huzura erdirilmesi bir dinsel görev olarak sayılmıştır. Bununla beraber Roma geleneğinde ilginç bir özellik ise yer altındaki kişilere ödül veya ceza verilmeyişidir. Aksine Manes kendi haklarını koruyan halkına hediyeler sunmakta, hizmetlerini aksatanları cezalandırmaktadır¹¹².

Mitler evrensel ve yerel olarak sınıflandırılabilir. Yerel mitlere baktığımızda; Hıristiyanlığın başlarında çok sayıda yerel mit Grek adasında ve Anadolu'da gelişmiştir. Bu mitler erken dönemlerde Demeter'e adanmıştır¹¹³. Çoğu yerel mit ise güvenlik, verimlilik gibi etkiler dışında başka bir özellik sağlamamıştır. Yerel mitlerin örnekleri Anadolu'nun

¹⁰⁹GIBBON, E. (1995), *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt V Bizans*, Asım Baltacıgil (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat. s.305.

¹¹⁰DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.50-53.

¹¹¹ Manes bireysel özelliklerini kaybeden ruhların ortak bir kutsallığı ya da tanrısallığı paylaştığı bir topluluktur.

¹¹²DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.48.

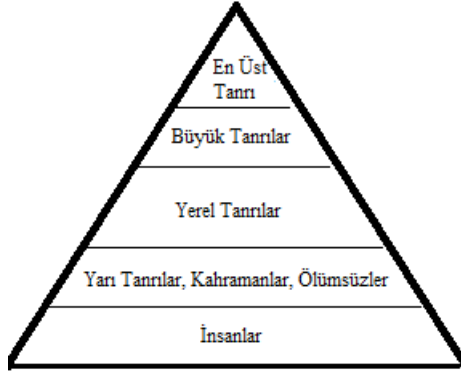
¹¹³ ALTHEIM, F. (1987), *A History of Roman Religion*, London: Methuen & Co. Ltd. s.127.

güneybatısı olan Panamara'da (Muğla'nın eski adı) yer almaktadır. Bu mitler toprak ile bağdaştırılmış ve bu şekilde şehrin tanrısına adanmışlardır. Böyle yapılmasının en önemli sebebi ise halka yarar getireceği düşüncesi olmuştur. Erken zamanlarda Carian'da (Muğla ve çevresi) Zeus'a ibadet edilmiş ve Zeus burada savaşçı bir şekilde benimsenmiştir. Bölgede iki tür festival yapılmıştır. Erkekler için ayrılan komyria (saçların adak olarak sunumu) Zeus'a, kadınlar ise Hera'ya adak olarak sunulmuştur. Mitlerin gerekli unsurları kutsal atfedilen ziyafetlerde yer almıştır. Bu ziyafetlerin yapılmasının en önemli sebeplerinden birisi tanrıya tapanları mutlu etmektir. Ziyafetlerde öküzler kurban edilmiş kutsal ilahi söylenip şaraplar içilmiştir. Ayine dua için gelen köleler hor görülürken, çevreden gelen soylu ve Zeus'un rahipleri bu ritellere katılmışlardır. Ayrıca Helenistik ve Roma dönemlerinde diğer yerleşim yerlerinde de bu mitler önemli derecede ün kazanmışlardır¹¹⁴.

Greko-Romen dinleri organize ve hiyerarşiye sahiptir. Bu anlayış Hıristiyanlıkta mezhepler ve onların liderlerine dönüşmüştür. Papa ve bir bışop gibi yapılar buna örnek olarak gösterilebilir. Fakat pagan dini ulusal bir anlayışta değil aksine uluslararası özellikler gütmüştür. Onların asla kutsal yazılar üzerine bir metinleri bulunmamaktadır. Bu bölgede yaşayan paganlar için birçok tanrı mevcuttur ve bunlar nehir tanrısı, sağlık tanrısı, savaş tanrısı, aşk tanrısı gibi türlere ayrılmıştır. Bir Yahudi kutsal metni gibi paganların bir metni yoktur. Peki nasıl oldu da tanrıların ilişkilerini bu insanlar anlayabildi? Araştırmacılar gösterdi ki; bunların çoğu yüksek derecede eğitim almış filozof ve öğrencilerdi. Ayrıca burada yer alan imparatorluğun baştan başa farklı yerel tanrılarına ibadet edilmiştir. Grekler arasında Poseidon, Hera, Afrodit, Artemis, Dionysos ve diğer Grek mitleri ve efsaneleriyle, Roma'da Neptün, Venüs, Juna, Diana ve Bachus gibi tanrılara tapınılmıştır. Halk bu tanrılara değer vermeyi ve ibadet edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu insanların birçoğu tanrıların hemen hepsiyle insan toplumu arasında bir ilişki kurmuşlardır. Bunlara savaşın tanrısı Ares (Mars), güzelliğin tanrısı Afrodit (Venüs) ve şarabın tanrısı Dionysos (Bachus) örnek gösterilebilir¹¹⁵.

¹¹⁴ FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s. 236-237; ÇEVİK, A. (2009), *Antik Roma Tiyatrosu: Atina ve Drama*, İzmir: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. s.15-16.

¹¹⁵ EHRMAN, B. D. (2000), *The New Testament A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, Newyork: Oxford University Press. s.19-23

Resim 3: Pagan dünyanın dini yapısını gösteren bir piramit (Ehrman, B.)

Bahsettiğimiz tanrıların diğer aşamasında ise daha az tanrı olan yani sınırlı güçleri bulunan yerel tanrılar gelmektedir. Bu tanrılar insanların ilişkileri ile ilgili direk temas kurmuşlardır. Şöyle ki; Halk onları insana daha yakın bir varlık olarak görmüştür. Ayrıca çoğu insan bu tanrıları kendi ailesinin bir üyesi olarak kabul etmişlerdir. Bazen Lares (ailenin atasının ruhu) diye adlandırdıkları varlığı evi ve aileyi koruyan kişisel bir tanrı olarak düşünmüşler ve bu kişiler için dua etmişlerdir. Bunun dışında bu kademenin en önemli yapısı filozoflar olmuştur. Onlar yaşamın yanı sıra ölüm esnasında da Tanrı'dan tohum alan kişiler olarak düşünülmüştür. İnsanlar bunların yarı tanrı ve bir ölümsüzden dünyaya geldiklerine inanmışlardır. Bundan başka Tanrı'nın ruhunun bir türü olduğuna kanaat getirmiş ve bu kişileri Tanrı'nın oğlu olarak ifade etmişlerdir. İşte bu yüzden paganlar İsa hakkında hikâyeler işittiklerinde bunu kabul etmede zorlanmamışlardır. Onun dünyaya gelen kutsal bir kişilik olarak görülmesine çok da şaşırmamışlardır¹¹⁶.

Son zamanlarda yapılan araştırmalar antik dönemle ilgili önemli kanıtlar bize sunmuştur. Antik mezar yazıtlarında bulunan metinlerde çok az insanın ölüm sonrası yaşama inandığı ortaya çıkmıştır. Antik dünyada çoğu insan dini, yaşam sonrası garanti yolu olarak değil, yaşadığı sürede güvence olarak benimsemiştir. Yani dini yaşadığı dönemde kendini koruma altına alma durumu şeklinde anlamışlardır. Çünkü antik dünya insanı yaşamı sürekli bir eşğin kenarında yürümek gibi algılamıştır. O dönem de modern yaşamdaki gibi tıbbi ilerleme söz konusu değildi. Doğumlar, ameliyatlara ilkel metotlarla

¹¹⁶ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 23

yapılmıştır. Modern metotlarda tarım, sulama bulunmamaktaydı. Kuraklık, kıtlık, açlık, savaş ve hastalıklar bu dönem birçok insanı öldürmüştür. Bu yüzden halkta kişisel endişeler çok fazla yaşanmıştır. Bahsettiğimiz bu elementler yüzünden o dönem tanrılar insanlar üzerinde önemli rol oynamıştır. Tanrılar ekinlere yağmuru sağlamış, ailelerin ve hayvanların çoğalmasına yardım etmiş, hastalıklar onlar tarafından iyileştirilmiş, insanların güvenliklerini sağlamışlardır. Tanrılar bunları yaparken insanlardan ne istemiştir? İnsanlar bu soruya kült cevabını vermişlerdir. İngilizce terim olan kült Latince “care” (bakım, dikkat) den gelmektedir. Antik konseptte “celcus doedrum” yani “care of the gods” (tanrılarının bakımı) olarak beyan edilmiştir. Peki bu memnuniyeti nasıl sağlamaları gerekiyordu? Cevabı bu insanlar için basit olmuştur. Bunu dua ve kurban şeklinde yorumlamışlardır. Yerel ve ailesel tanrılar kendi kültürlerini kurmuşlardır. Günlük kült ritüellerinde aile tanrılarının onuruna dua veya yemek vermeden önce çok az bir şarap dökmüşlerdir. Periyodik festivallerde ibadethanelerde hayvan veya insan kurban etmişlerdir. Hayvanın yenilmeyen parçalarını tanrılara yakmışlardır. Geri kalan parçası piknik benzeri bir atmosferde katılımcılar tarafından tüketilmiştir. Özel festivallerde tanrılarının şehirleri olarak kutsal saydıkları yerlerde büyük festivaller gerçekleştirmişlerdir. Böylece tanrılarının halkı himaye altına aldığına inanılmıştır. Kutlamalar şehir merkezinde rahipler tarafından gerekli kurbanlar ve dualarla gerçekleştirilmiştir¹¹⁷.

Tanrılar devlet açısından çok önemlidir. Çünkü tanrılar zenginliği ve barışı devlete getirmektedir. Bu sebepten dolayı tanrılar devlet tarafından desteklenmiş ve ruhbanlık sınıfı Roma İmparatorluğu'nun içinde önemli bir işleyişe sahip olmuştur. Bu sınıf senato içerisinde önemli bir konumda yer almıştır. Kazanılan askeri zaferlerden dolayı tapınaklar tanrılara ithaf edilmiş ve tapınağın bütün işleri devlet tarafından karşılanmıştır. M.S. 2. yüzyıla gelindiğinde ise kurban sunumları imparatorlar adına yapılmaya başlanmıştır¹¹⁸.

Antik dünyada felsefe ve din iç içe yürüten yapılar olmuştur. Felsefeyi en iyi bilenlerin çoğu pagan tapınaklarındaki rahiplerdir. Fakat her şeye rağmen onlar hem dinle hem de felsefeyle birlikte ilgilenmeyi bilmişlerdir. Rahipler bu iki unsuru kullanarak bir şahsın nasıl dış dünyaya katılabileceğini

¹¹⁷ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 24-25

¹¹⁸ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 27

göstermeye çalışmışlardır. Bu filozoflar nadiren yarı endüstrili yerlerde doğmuşlardır. Ancak bu filozofların fikirleri her yerde geniş çapta bilinmekteydi. İmparatorluğunun cadde köşelerinde, önemli kent bölgelerinde tüm felsefi adımlar insanların ilgisini çekmiştir. Özellikle Hıristiyan çağının ilk yüzyıllarında önemli filozof okulları önem arz etmiştir. Bunlar Stoa, Platon ve Epikurens'tir. Onların geleneği binlerce yıl kök salmıştır. Bu üç felsefi akım bir kişinin nasıl dünyadaki kötü şeylerden kurtulup refaha ereceğini göstermeye çalışmıştır. Herbiri huzuru farklı yolla tanımlamayı amaçlamıştır. Onlar aldıkları yüksek eğitim ve disiplinler sayesinde doktrinlerle ve etik konuları dinsel unsurlarla açıklamak için uğraşmışlardır¹¹⁹.

Roma ve Greklerde en önemli mitlerden biri Dionysos mitidir. Dionysos miti Helenistik-Roma zamanında oldukça yaygındır. Bu mit özel birlikler tarafından benimsenmiştir. Fakat bu devlet kontrolü altında gerçekleşmiştir. Kutlama yapılırken herhangi bir yer ile sınırlandırılmamıştır. Ancak mit Anadolu ve Grek adalarında oldukça yaygın olmuştur. Bunun dışında Mısır ve İtalya'da kutlandığı da kanıtlanmıştır¹²⁰.

Helenistik çağda ve Roma döneminde en popüler Grek tanrısı Dionysos miti olmuş, plastik sanatlarda ve birçok anıtta tasvirleri betimlenmiş, özellikle de lahitlerde bolca yer edinmiştir. Mit zanaatkârların sanat anlayışlarında fazlaca kullanılmış ve böylece halk arasında yaygınlaşmıştır. Arkeolojik belgeler sonucu Helenistik çağda ve Roma dünyasında sayısının çok olduğu ortaya çıkarılmıştır. Dionysos ile ilgili en eski ikonografik göstergeler ise M.Ö. 6. yüzyılda mağaralarda yer alan betimlemelerde görülmektedir. Tasvirlerden birinde Dionysos, maskının önünde yer alırken betimlenmiştir. Bu mağaralarda bulunan metinlerde, Dionysos'a adanan mağaraların önünde yapılan kutsal danslardan ve ritüel amaçlı şölenlerden söz edilmektedir. Diğer yandan yapılan bu ayinlerin gizli olduğundan söz edilmektedir. Daha sonraki geç metinlerde Dionysos'un zamanların kralı olduğu ifade edilmektedir¹²¹.

Mitin genel özelliklerine baktığımızda Dionysus, Zeus ve Semele'nin oğludur. Kendisi bir ölümlüdür. Onun doğuş efsanesi şöyle anlatılmaktadır. Hera çok kıskanç ve yetenekli bir tanrıdır. Zeus'un Semele'ye âşık olmasına

¹¹⁹ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 32

¹²⁰ FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.243.

¹²¹ ELIADE, M. (2003), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, Cilt II, Ali Berkay (Çev.), İstanbul: Kabalıcı. s.324-327.

dayanamaz. Hera yaşlı bir kadın kılığına girer ve Semele'ye Zeus'un ona güçlerini göstermesini ister. Zeus gücünü gösterirken Semele yanar ve karnındaki yedi aylık bebeği düşürür. Zeus bebeği kurtarır ve baldırında saklar. Daha sonra tanrı Dionysos, Zeus'un baldırından doğar. Dionysos olgunlaştıktan sonra yer altına iner ve annesini getirir. Kendisinin sembolü ise asma ağaç olmuştur. Klasik zamanlarda Dionysos'un eğlence ve kutlamaları Euripides'in oyunu (The Bacchoe) olarak da bilinmektedir. Kış festivalinden önceki period oruç tutulur. Oruç sayesinde halk zayıflamış ve kendilerini vahşi hayata adanmıştır. Topluluk Aulos (Grek üflemeli çalgısı) ile eşlik ederek kendilerinden geçmişlerdir. Bu coşkunlukla birlikte genel yaygın yorumlarda ise bunu yaparken yanlarında çiğ et ile hayvan kanının akıtılıp içildiği söylenmektedir. Törenlerde kadınlar etkin bir rol oynamışlardır. Kendinden geçmiş olan kadınlar, ellerinde meşale veya çiçek salkımı ile etraflarında dönerek dans etmişlerdir. Dionysos'un hayvan şeklinde görüldüğüne inanıldığı için canlı hayvanların etleri yiyilip ve şarap içilip içlerindeki güçleri tanrı ile birleştirdiklerine inanmışlardır. Bu anlayış daha sonraki dönemler yumuşak bir şekilde devam ederek Helenistik döneme yansımıştır¹²².

Roma'da ilk dönemler senato tarafından Dionysos ibadetine fazlaca karşı çıkmıştır. Roma tarihçisi Titus'un raporlarına göre Roma senatosunun M.Ö. 186'da Bacchanalia (Dionysos adına düzenlenen dini bayram) baskı yapılmış ve yasaklanması istenmiştir. Devlet gözetimindeki birkaç kişi bu mitin sınırlandırılmasını desteklemiştir. Böyle yapmalarındaki en temel sebep ahlaksızlığın baş göstermesine inanmalarından kaynaklanmaktadır. Fakat bu sınırlamalar zenginleri pek de etkilememiştir. Özellikle Güney İtalya zenginleri tarafından ilk yüzyıllarda konaklamalarda bu mitler fazlaca kullanılmıştır. Duvarlara, yazıtlara ve lahitler üzerine Dionysos resimleri çokça yapılmıştır¹²³.

Dionysos miti hakkındaki en önemli bilgiler M.S. 2. yüzyıla tarihli İtalya'nın Toskana şehrindeki yazıtlardan gelmektedir. Buradaki yazıtlarda Dionysos miti hakkında bilgiler yer almaktadır. Ritüel danslarda ve yarışlarda kullanılmıştır. Danslarda, maskeli şenliklerde, ziyafette ve şarkılarda birçok kişinin ilgisini çekmiştir. Dionysos miti Helenistik dönemde kendini gizlememiştir. Erken imparatorluk döneminde sanatın birçok elementi

¹²² FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.244-245.

¹²³ FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.245.

içerisinde yer almıştır. Özellikle Pompei'deki Villa İtem'deki (Mitlerin evi) freskolar oldukça ünlüdür. Fakat bu freskolar çok farklı yorumlara sebep olmuştur. Buradaki törenlerin Dionysos ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Evin içerisinde birçok resim yer almaktadır. Sahnelerin birinde bir kadın ve çıplak bir erkek betimlenmiştir. Bu erkek elinde parşömeni okuyor şekilde tasvir edilmiştir. Tasvirin yorumlarından biri şöyledir; erkeğin parşömeni tutması ve onu okuması muhtemelen buradaki ritüeller veya manaları hakkındaki bilgileri halkı aydınlatmak için okuduğu düşünülmektedir. Diğer sahnede kadın oturmuş ve fakir bir kız bu kadına bir sürahi getirmektedir. Buradaki yorumlarda ise genellikle tanrıların şerefine şarabın toprağa döküldüğü belirtilmektedir. Silenus (Dionysos'un akıl hocası) sahnede lir, genç bir çocuk da pan çalmaktadır. Dehşete kapılmış bir kadın uzağa doğru kaçmaktadır. Doğu duvarında Silenus oturmuş elinde bir çanak tutmaktadır. Başka bir çocuk Silenus'un başının üzerine garip bir şapka koymaktadır. Merkezi sahnede giriş karşısında Dionysos ve Ariadne (Zeus'un oğlu) sahnenin üzerinde başkanlık etmektedir. Bu özellikler birçok yerde benzer olarak görülmektedir. Burada gördüğümüz çocuk tasvirleriyle birlikte Helenistik dönemde birçok duygusal çocuk yapılmaya başlanmıştır. Hıristiyanlıkla beraber vaftiz resimlerinde bu olay küçük çocuklar ile ilişkilendirilmiş ve çocukların ani ölümlerine karşı yapılan resimlerle çocukların korunması sağlanmıştır. Böylece Dionysos'un çocukluk miti ünlü hale gelmiştir¹²⁴.

Hıristiyanlığın etkilendiği diğer önemli gizemler ise Mısır'ın getirdiği mitler olmuştur. Özellikle Mısırlıların Grekler ile bağ kurması, ticarete zanaatta ve şehirde yer almalarıyla beraber Helenistik dünyada kendilerine yer bulmaya başlamışlardır¹²⁵. Bu ticari yapılarla birlikte kendi tanrıları olan İsis, Osiris ve Sarapis'i bu topraklarda etkin hale getirmişlerdir. Bu mitler Helenistik dünyada çok önemli rol oynamış ve dönem içerisinde çok popüler hale gelmiştir¹²⁶. Onlar Mısır'ın eski tanrılarındandır. Osiris yer altı

¹²⁴ PRICE S., JOHN, N., BEARD, M. (1996), *Religions of Rome Volume 1 A History*, London: Cambridge University Press. s.163-164; FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.246-248.

¹²⁵ ERMAN, A. (1907), *A Handbook of Egyptian Religion*, A. S. Giffith (Çev). London: Archibald Constable & Co. Ltd. s.203-204.

¹²⁶ BENKO, S. (2004), *The Virgin Goddess Studies in the Pagan and Christian Roots of Mariology Studies in the History of Religions*, Boston: Brill. s.43-44; CONNOR, O. D. (2009), *Abydos Egypt First Pharaohs and the Cult of Osiris*, London: Thames & Hudson. s.31-33.

dünyasının ve bitkilerin tanrısı olarak görülmüştür. İsis, Horus'un annesidir. Mısır dışında Mısır kültürünün gelişmesi açısından önemli bir rol oynamıştır. İsis'in sanatsal tasvirlerinin ayırt edici özellikleri elbisesinin göğüs tarafında Mısır düğümü (İsis düğümü), Mısır başlığı (iki kuş tüyü, kraliyet sembolü), sistrum (çingirak) ve situla (su ya da süt için küçük bir kova) gibi kült araçlarının bulunmasıyla açıklanmaktadır. (Bu kült unsurlarının Hıristiyan sanatında çocuk resimlerinin örneği olduğu iddia edilmektedir). Greklerle birlikte bu mitin gelişimi hız kazanmaya başlamıştır. Dahası bu tanrılar her şeyi kapsayan kozmopolitan tanrılar olarak kabul edilmiştir. Grek dünyasında Osiris'in yerini Sarapis almıştır. Adını Osiris ile Apis'in kombinasyonundan oluşturmuştur. I Ptolemy, kültü İskenderiye'de kurmuş ve Helenistik özellikler üzerine inşa etmiştir. Sarapis, Eleusis törenlerinde (Demeter ve kızı Persephone onuruna her yıl düzenlenen bir kutlamadır.) çok önemli rol oynamaktadır. Sarapis Zeus ile özleştirilmiş ve daha hafif ve nazik bir tavırda betimlenmiştir. Yazıtlarda Zeus, Sarapis olarak belirtilmektedir. Onun baş kısmı Zeus ile ayırt edilir. Taz olarak Zeus'a benzemekte ve verimliliğin sembolü olarak görülmektedir. Bazen Cerberus (Hades'in üç başlı köpeği) ile gösterilmiştir. O, kurtarıcı bir tanrı olarak tasvir edilmiştir. Böylece Asclepius (sağlık tanrısı) kültürünün özelliklerini devralmıştır.

Sarapis ile ilgili Delos (Grek adası) adasındaki yazıtlarda iyi örneklerine rastlanılmaktadır. Mısır'lı rahip Apollonios M.Ö. 3. yüzyılların başlarında Delos adasına gelip burada Serapis için ibadetleri yürütmüştür. Bu kült büyümüş ve burada bağımsız tapınakların inşasına sebep olmuştur. Grekler bu tapınaklara yıllık olarak rahipler adamışlardır. Bu gelişmeler eşliğinde Mısır tanrıları tamamen Helenleşmiş, heykelde, tapınaklarda yer almıştır. Mısır kültürleri (özellikle İsis) yabancıların atmosferinde hayat bulmuştur. Özellikle Romalı yöneticiler ilerleyen zamanlarda bu Mısır tanrılarının yayılmasında ısrar etmişlerdir¹²⁷.

Ptolemy Soter hem Mısırlıların hem de Grekler tarafından üstün kabul edilen tanrılar yardımıyla kendi saltanatını güçlendirmiştir. Kendisi İsis tapımının yayılması için iki bilge görevlendirmiştir. Yeni tapımın başarısını Helen dünyada asıl sağlayan ise onun büyük saygınlığı olmuştur. Bu mitin

¹²⁷ FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.249-252.

halk arasında itibarı iyice artırılmıştır¹²⁸. Halk arasında böyle görülürken Grek ve Latin yazarlar arasında ise bu mitler ya yüksek veya alçak bir din olarak belirtilmiştir. Bir taraftan antik Mısır bilgeleri övülürken diğer taraftan yerilmişlerdir. Örneğin Osiris ve İsis'in Grek tarihçi Plutarch tarafından Helenistik formu korunmuştur. Ona yapılan seromonilerin üzerinden filozofik yorumlar yapmıştır¹²⁹.

İki büyük festival Mısır'ın tanrılarının şerefine halk tarafından yürütülmüştür. En büyük festivaller Ekim'in sonunda ve Kasım'ın başında yapılmıştır. Osiris'i tarımla ve verimlilikle ilişkilendirmişlerdir. Kuraklıkla beraber Osiris Nil'de yükselir ve İsis de karada bir verimlilik getirir. Diğer önemli festival Mart'ın başlarında yapılmaktadır. Halk bu kültlere büyük ilgi göstermiştir. İsis tapınağında sabah akşam günlük seromoniler icra edilmiştir. Bu Greko-Romen paganizmi için yeni bir özellik olmuştur. Her bir sabah rahipler tarafından ritüel başlatılır, Nil nehrine gidilir, tanrıçalar uyandırılır, orada bulunan heykeller giydirilir ve ilahi söylenmeye başlanılır. Akşam tapınak kapatılıp, tanrıçaların üstleri çıkarılmaktadır. Bu süreç ilkbahar festivalleri için önemli bir dönem olmuştur. Kadınlar çocuklar bu seromonilerde başrolü oynamışlardır. Kimileri ellerinde kandiller tutarak, kimileri ise müzik yaparak bu festivalin gerçekleşmesini sağlamışlardır. Tapınaklar yaygın bir şekilde yemekli odalardan meydana gelmektedir. Yemek anlayışı din ile ilişkilendirilmiştir. Bu tür çoğu dini yemek daveti Mısır papirüsleri sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır¹³⁰.

Mısır mitlerinin bu özellikleriyle birlikte, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında halk arasında yayılmasıyla özellikle Meryem ikonografisine ilişkin bazı özelliklerin İsis'ten alınmasına ve özgün bir dinsel yaratının oluşmasının söz konusu olduğu düşünülmektedir¹³¹.

Helenistik dönemde Ortadoğu'da etkin olan diğer bir toplum ise Fenikelilerdir. Fenikelilerin kültürleri hakkındaki bilgilerin çoğu dönemimize oldukça az gelmiştir. Fenikelilerin ve Suriyelilerin bereket tanrıları coğrafik olarak uygun olmasına rağmen çok önemli noktalarıyla Hıristiyan tarihiyle kesişmemiştir. Toplumun en önemli tanrıları Astarte ve Adonis'dir. Fenikeli

¹²⁸ RYHOLT, K. (2010) Late Period Literature, Alan B. Lloyd (ed.), *A Companion to Ancient Egypt Volume I*, U.K: Blackwell Publishing Ltd. s.723; ELIADE, M. (2003), a.g.e. s.327-330.

¹²⁹ FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.253-254.

¹³⁰ FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.254-256.

¹³¹ ELIADE, M. (2003), a.g.e. s.335.

Astarte esasen Suriyeli Atargati ve Frikyalı Kibele ile benzerdir. Astarte Fenike tapınağının en yüce tanrısıdır ve Baal Shamim (göklerin kralı) olarak anılmaktadır. Birçok yerel tapınakta aile üçlemesini oluşturan genç tanrı olarak tasvir edilmiştir. Adonis ise kendi başına önemli bir tanrı değildir ve her zaman tanrıça olarak anılmıştır. Adonis mitleri birkaç varyasyonla karşımıza çıkmaktadır. Afrodit'in güzellik ve aşk özellikleriyle benzer betimlenmiştir. Adonis kuru Ortadoğu yazında sıcakta bitkilerin kavuruculuğuyla yas tutan ruhani bir tanrıça olmuştur. Onun tapınağının ibadet merkezleri Fenike, Grek adaları ve İtalya'da yer almaktadır. Halk buralarda Adonis'in ölümüne ağıt yakıp, tapınakta kefarete olarak on bir domuz kurban etmektedir¹³².

Hıristiyanlığın doğduğu dönemlerde diğer iki önemli tanrı Frikyalı tanrıları Kibele ve Attis'tir. Kibele çok önemli bir tanrıdır ve o doğudaki diğer ana tanrıçalar ile benzerdir. İffetli bir tanrıça olarak betimlenmiştir. Bu arkaik mit kanlı ritüellerin olduğu ve Roma dönemiyle birlikte yaygınlaşan bir mit olmuştur¹³³. Kibele'ye sunulan bu kanlar ve cinsel organların halk arasında yeryüzünün bereketini sağlayacağına inanılmıştır. Mit Roma'ya girmeden önce Yunanistan'da yayılmış ve olasılıkla bazı değişiklikler geçirmiştir¹³⁴. Helenistik-Roma sanatına geçerken Kibele tapımı genellikle taç giyerken gösterilmiş ve yanında bir aslan veya üzerinde bir etekle tasvir edilmiştir. Helenizm ile birlikte Kibele iyice özümsemeye başlanmıştır. Greklerde tanrı anası olarak görülmüş, Latinler de ise büyük tanrı olarak benimsenmiştir. Attis Kibele'nin genç eşidir. Bazen ölümlü sevgili, bazen bir bitki tanrısı olarak görülmüştür. Betimlenirken çoğu bölgesi çıplak olarak resmedilmiştir.

Kibele kültü Roma içerisinde resmi olarak yer almıştır. Roma senatosu onu büyük tanrı olarak görmüştür. Daha sonraki süreçte Roma'ya doğudan heykeller getirilerek Kibele'nin anısına dikilmiştir. Cladius döneminde bu heykeller sınırlandırılmıştır.

Kibele ve Attis miti birkaç değişik formda varolmuştur. Kimine göre Attis tapımında inisiyeller kendilerini hadım etmişlerdir. Tanrı ile bütünleşmek için ya boğa kurbanı sırasında kana bulanma ya da sunak üzerinde kendi kollarını bıçakla keserek ibadeti gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca bir kutsal

¹³² FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.260-261.

¹³³ BENKO, S. (2004), a.g.e. s.74.

¹³⁴ ELIADE, M. (2003), a.g.e. s.327-330.

evlenme töreni de düzenlenmekte ve inisiye büyük tanrıça ile ilişki kurmaktadır. Frigya gizemlerinde dramatik olarak ifade edilen Attis'in ölümü ve dirilmesi çok belirgin bir şekilde tasvirlerde yer almıştır. Törenleri ise ilkbaharda gerçekleşmiştir¹³⁵. Bu tören ilkbaharın gün dönümünde, 15-23 Mart arasında kutlanmıştır. İlk gün rahipler kesilmiş kamışları tapınağa getirir ve bazı adayların erkeklik organlarını keserlermiş. Geceyi dolduran ölüm ağrıları yerini sabah tanrının dirilmesiyle ani bir neşeye bırakmıştır¹³⁶.

Roma askerleri arasında özellikle önemli bir yer tutan diğer bir mit ise Mitra'dır. Bu inançta evrenin iyi ve kötü arasında bir savaş halinde olduğuna inanılmaktadır. O anlaşma ve dostluğun tanrısı olarak düşünülmüştür. Pers kaynaklı bu inanç, kötüyle yapılan savaşta iyinin taraftarlarını bir düzen içerisine koymak için gönderilmiştir. Erken dönemde Mitra inanılmaz derecede saygı görmüştür. Bu yüzden Mitra neredeyse gökyüzünün efendisi ile aynı noktaya getirilmiştir. Ayrıca Mitra yeryüzündeki ve ölüm sonrası savaşların en büyük efendisi olarak düşünülmüştür. Romalı askerler, Mitra'yı karanlığın efendisi olan Ahriman'ın yerine aydınlığın efendisi olarak seçmişlerdir¹³⁷. Tanrı Mitra Veda ve Avesta'nın her ikisinde de yüce varlık Varuna veya Ahura-Mazda ile ilişkilendirilmektedir. Onlarla benzer özelliklerinin bulunmasının yanı sıra, doğasının farklılığı açısından yazıtlarda ayırt edilmiştir. Mitra neredeyse hiçbir zaman aynı yapıda yer almamaktadır. Onun bu yapısı zamandan zamana değişiklik göstermektedir¹³⁸.

Mitra inancına giriş yedi aşamadan oluşmaktadır. Bu yedi aşama dönemin bilinen yedi gezegeniyle örtüşmektedir. Güneş ve ay da bu gezegenler içerisinde bulunmaktadır¹³⁹. İbadet mekanlarında genellikle Mitra ritüeline hazırlık olarak öncelikle Mitra için bir sunak oluşturulur, bu bölümde bir Mitra heykeli veya tasviri yer alır. Önemli unsurlardan biri olan semboller bu sunağın her tarafında bulundurulur. Mesela Nymphus için bir lamba ve bir örtü, Corax için birkaç kuzgun veya karga tüyü, Leo için bir çingirak ve biraz bal, Miles için bir kılıç, Perses için yine bal, Heliodromus için büyük beyaz bir mum, Pater için bir asa ve bir çanak ayinde kullanılır. Ritüel yapıldığı

¹³⁵ FERGUSON, E. (1993), a.g.e. s.266-269.

¹³⁶ ELIADE, M. (2003), a.g.e. s.327-330.

¹³⁷ DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), a.g.e. s.146-147.

¹³⁸ MAARTEN, J. V. (1963), *Mithras, de geheimzinnige God, Amsterdam 1959, Translated as Mithras, the Secret God*, Therese ve Vincent Megaw (çev), London. s.14.

¹³⁹ YAMAUCHI, E. (1981), *The World of the First Christians*, Milan. s.62.

esnada araya hiçbir şey alınmamaktadır. Ritüelin başında ellerle alkış çalınır, yedi kez çingirak vurulup, sekiz beyaz mum veya küçük lamba yakılıp, biraz tütüsü yerine konup, yedi yıldızdan oluşan Ursa Minör (Küçük Ayı) takımyıldızının şeklinde yedi tane ışık hazır hale getirilmektedir. Bu ışıklar aynı zamanda Mitra'nın gökleri hareket ettirmesi için tuttuğu boğanın ayaklarını betimlemektedir¹⁴⁰. Ritüelin yapıldığı bu alanlarda ayrıca Mitra tarafından boğanın boğazlanması (tauroktoni) sahnesinin tasvirleri de bulunmaktadır. Tasvirler sunağın hemen arkasında yer almaktadır. Mitraistler, böylece (tauroktoni) hayat verici gücün özgür olduğuna kanaat getirmişlerdir. Kurban takdimiyle ilgili başka sahnelerde tanrının kayadan doğması yer almıştır. Bundan başka Mitra tapınaklarında Mitra, doğan ve batan güneşi (Cautes-Cautopates) temsil eden iki figürle resmedilmiştir¹⁴¹.

Ayinler boyunca ayrıca yedisi siyah ve beyaz olmak üzere on dört kandil bulunmaktadır. Sunağın sağ tarafına Pleiades (Ülker) takım yıldızının benzerinde yedi beyaz kandil koyulurken, sunağın sol tarafına da yedi siyah kandil yerleştirilip, Ursa Minör'ü oluşturan yedi yıldız ifade edilmektedir. Bu mumlar bakireyi veya yedi kader tanrıçasını temsil etmekte olup ritüelin önemli parçasını oluşturmaktadır. Yedi siyah kandil ise yedi siyah boğayı tanımlamaktadır. Yedi bakire tanrıça engerek yılanı yüzüne sahip olduğu düşünülmekte ve bunu bazı araştırmacılar Mısır İnek tanrıçalarını temsil ettiğine inanmaktadır. İnanca göre, Magus, bu ritüel esnasında bir koridor boyunca yükselmekte ve Mitra o anda kutsal evrenden yani sekizinci kapıdan aşağıya doğru inmektedir¹⁴². Mitra bu esnada yukarı çıkan Magus ile karşı karşıya gelmektedir. Bu inanış bizim Mitra-Boğa¹⁴³ sembolik tasvirini anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Ruhun ritüel boyunca yükselmesi ise yedi bölümden oluşmaktadır. Bu karşılaşmaların son aşamasında Magus Mitra'dan ilahi vahyi almaktadır. Ayine katılan kişiler kendi adlarını veya annelerinin isimlerini yüksek sesle bağırır. Ritüelde bunu

¹⁴⁰ NABARZ, P. (2005), *The Mysteries of Mithras: The Pagan Belief That Shaped the Christian World*, Canada. s.86-87.

¹⁴¹ YAMAUCHI, E. a.g.e. s.62.

¹⁴² NABARZ, P. (2005), a.g.e. s.88.

¹⁴³ Mitraizm tapınaklarının anlaşılmasında boğanın öldürülmesi sahneleri önemlidir. Bu her Mitra tapınağında mihrap diye adlandıracağımız bölgesinde yer almaktadır. Her tapınağın en önemli yerinde bu ikonun yer alması onun ideolojisindeki önemini belirtmektedir. ULANSEY, D. (1998), *Mithras Gizlerinin Kökeni Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, Hüsnü Ovacık (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat. s.13-14.

yapmalarındaki sebep kendi anneleriyle bağlantı kurup ona ana tanrıçadan doğduğunu hatırlatmaktadır¹⁴⁴.

Mitra ritüelinin yapısının Hıristiyanlığa da birçok katkısı bulunmuştur. Mitraizm, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde ona en büyük rakip olmuştur. Fakat aynı zamanda iki inanç birbirlerinden uzakta durmamıştır. Özellikle Hıristiyanlık Mitraim'den birçok yapıyı kendine uyarlamıştır. Aynı coğrafi bölgede aynı zaman diliminde ortaya çıkan Mitraizm ve Hıristiyanlık aynı kültürel ortamın iki değişik ürünü haline gelmiştir. Mitraizm Roma'da M.S. 1. yüzyılda yayılmaya başlamıştır. Üçüncü yüzyılla birlikte en yaygın şeklini almıştır. Kült zirvedeyken imparatorluğun her bölgesinde tapınakları yapılmıştır. Araştırmacılar bu kültün üyelerinin birçoğunun Roma askerlerinden bir araya geldiğini düşünmektedir. Ancak buluntularda aralarında üyelerin, bürokratların, tüccarların ve kölelerin de bulunduğunu göstermektedir. Kültün en önemli özelliklerinden biri hiçbir kadının ayine katılmamasıdır. Kalıntılar da yapının örgütlenmesinde üyelerin kademe kademe ilerlediğini veya kabul edildiğini göstermektedir¹⁴⁵.

Doğunun bu gizem kültü Roma İmparatorluğu'na sokulmuş, zamanla popüler olup Roma imparatorluğu'na nüfuz etmiştir. Mitraizm bu imparatorlukta eğitimde ilginç fikirlerin gelişmesine sebep olmuştur. Özellikle Franz Cumont, Mitraizm ile ilgili çalışmalarında Roma İmparatorluğu altında yaşayan Hıristiyanlar üzerinde etkili olduğundan bahsetmektedir. Arkeolojik kazılarda bulunan büyük miktarda eserde, M.S. 2. yüzyıla ait kitabelerde, Mitraizm geleneğinin Roma'da ikonografi açısından fevkalade zengin olduğunu göstermiştir¹⁴⁶.

Mitraizm ile ilgili birçok tartışma öne sürülmüştür. Bunlardan biri de İran dininin batılılaştırılıp Mitraizm'e çevrilmesidir. Bu konu önemli bir problem olmuştur. Diğer problemlerden bir diğeri merkezinin nerede olduğu ile ilgilidir. Franz Camut, Mitraizm'in kaynağının M.Ö. 2 bin yıl İran boyunca kademeli olarak batıya doğru geldiğini savunmuştur. Önce Mezopotamya,

¹⁴⁴ NABARZ, P. a.g.e. s.90.

¹⁴⁵ ULANSEY, D. (1998), *Mitras Gizlerinin Kökeni Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, Hüsnü Ovacık (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat. s.11-12.

¹⁴⁶ AUNE, D.E. (1998), Expansion And Recruitment among Hellenistic Religions The Case of Mithraism, Peder Borgen, Vernon K. Robbins, David B. Gowler (ed.), *Recruitment, Conquest, and Conflict Strategies in Judaism, Early Christianity and the Greeo-Roman World*, Atlanta. s.40.

Suriye ve Anadolu'ya en sonunda ise Roma dünyasına yayıldığını söylemektedir. Ayrıca Mitraizm'in Roma askerlerinin arasında oldukça popüler olduğunu ifade etmiştir. Fakat Aune bu dinin Roma dünyasında etkin olduğunu düşünmemektedir. Bunun dışında kendisi Hıristiyanların çok farklı yollarla bu kültün çeşitli fonksiyonlarını kullandığından bahsetmektedir. Mit doğu-batı ekseninde gelişme göstermiştir. Ona batıda güneşin oğlu olarak ibadet edilmiştir. Yapılan arkeolojik kazılarda elli sekiz Mitra tapınağı tespit edilmiş ve bunların yirmi beşi İtalya'da bulunmuştur. Doğudaki kalıntılar ise oldukça nadirdir. Suriye'de sadece üç Mitra mabedi bulunmuştur. Bunlar Sidon, Dura-Europos ve Maritima'dadır. Buradaki çoğu fresko hemen hemen Mitra kültürünün özelliklerini yansıtmaktadır¹⁴⁷.

Görüldüğü üzere bu dönemlerde pagan kültürünün etkisi her noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı Yahudi kültürünü de fazlasıyla bastırmıştır. Örneğin Herod tapınağı inşa ederken Helenistik modeli kullanmıştır. Kullandığı yapay platformlar, revaklar ile bazilika¹⁴⁸ modelinin Kuzey Afrika, Suriye ve Anadolu'dan geldiği bilinmektedir. Ayrıca tapınak kompleksinin diğer yönleri aynı şekilde Helenistik etkiyi yansıtmıştır. Yapılan kazılarda bulunan mimari parçalar burada saltanat süren Greklerin yapılarına uygun sütunlar, başlıklar, bazilika planının varlığı ve kapı Helenistik modellerini işaret etmektedir. Bu da Yahudi mimari geleneğinin farklı kültürlerden aldığı göstermektedir. Örneğin Süleyman'ın tapınağının tipik bir Fenike tapınak planına benzediği bilinmektedir. Aynı zamanda tapınağın bulunduğu alan ile pagan tapınağının bulunduğu alanlar ile arasında paralellikler vardır. Pagan tapınaklarına giderken tekyönlü bir şerit söz konusudur. Bu özellik Yahudi Tapınağına ilerlerken de görülmektedir. Bunun dışında Roma ve Grek tapınaklarında yapılan bazı dini gelenek ve uygulamalar da Kudüs tapınağında yapılmaktadır. Başka bir dini benzerlik ise, sukot¹⁴⁹ (su-çizim töreni) bayramının kutlanmasıdır. Tüm gece boyunca eğlence ile karakterize edilen bu festivaller şarkı ve dans eşliğinde birkaç gün sürmektedir. Bu eğlencede

¹⁴⁷ AUNE, D.E. (1998), a.g.e. s.43-51.

¹⁴⁸ Helenistik dönem de yapılan kırma çatılı, yan geçitleri bulunan (yan nef), galerili veya galerisiz yapılara verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (1991), Alexander P. Kazhdan (ed.), Volume 1, 2, 3. New York. s.264; KOCH, G. (2007), *Erken Hristiyan Sanatı*, Ayşe Aydın (Çev), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat. s.39-43.

¹⁴⁹ Barakaların festivali veya çadırların festivali olarak adlandırılan Sukot festivali kutsal bir bayram olarak kutlanılır. Yahudilerin Kudüs'teki tapınağa haç ettikleri üç kutsal festivallerinden birisidir.

gerçekleştirilen unsurların çoğu pagan tatillerinin kutlamalarıyla birçok benzerlik göstermektedir¹⁵⁰.

Zamanın bu başlıca milletleri Yahudiler, Grekler, Romalılar, Fenikeliler, Mısır gibi milletler ve onlarda yer alan tanrılar, dünyevi kültür alanında, şiir, felsefe ve sanatta Hıristiyanlığın doğuşuna katkıda bulunmuştur. Çok tanrılı dinler, artık eskisi gibi insanların ruhsal yapılarına nüfuz etmemeye başlamışlardır. İnsanlar dünyevi arzularını gerçekleştirdiği halde tatmin olamamışlardır. Hıristiyanlığın ortaya çıkışında bu unsurların yanı sıra doğudan gelen bazı iğrendirici, vahşi ve aşırı eğlence düşkünlüğü adetleri yanında birçok hakikati de barındırmıştır. Fakat çok tanrılı dinlerin varlığına rağmen tek tanrılı dine bir yönelme göze çarpmıştır. Halk tabakaları arasında dindarlık eğilimi kuvvetlenmiştir. Bazı dindar putperestler gökyüzünden gelecek bir yardıma kendilerini şartlandırmışlardır. Doğulular ve Grekler arasında dünyanın değişme ve yenilenmesi ümidi varolmuştur. Böylece ruhlara yol gösterecek ve onları kurtaracak bir Mesih zuhurunu arzu etmişlerdir. Bununla beraber putperest dünyasını tek tanrılı dine hazırlayan Yahudiler ve onların tek tanrıya imanları Grek ve Roma dünyasının her bölgesine yayılarak, monoteist tanrı inancına katkıları olmuştur. Mesih dünyaya gelmeden önce Yahudiler bu ortamı hazırlamış ve öğrenimin bu bölgelerde gelişmesine fazlaca etkide bulunmuşlardır. Örneğin Roma İmparatorluğu'nun politik birliği imparatorluğun geniş bir çevresinde gerçekleşmiştir. Bu şekilde birçok millet ve arasındaki hudut ve engel kalkmıştır. Grek lisan ve kültürünün her tarafta yayılması hayat ve fikir şartlarında birlik yaratmıştır. Ancak Hıristiyanlık böyle bir çevrede zühur etmesine karşın pagan yapıyla mücadele etmiş ve belki de yenilmemek için pagan çevrelerden onların özelliklerini kendine almıştır¹⁵¹.

Belirttiğimiz sebeplerden ötürü Hıristiyanlık detaylı bir şekilde incelendiğinde bazı ana esaslarını Stoa, Mitraizm ve genel gizem dinlerinden aldığı görülmektedir. Onlar Grek filozofları tarafından kendi filozoflarını yaratmaya başarmışlardır. Onlar dini ölçütlerini paganizmden ayrı oluşturmayı becerebilmişlerdir. Hıristiyanların tümü doğal dinlere ve mitolojik kaynaklı yapılara sınır getirmeyi düşünmemiştir. Determinizm, büyü

¹⁵⁰ LEVINE, I. L. (2002), *Jerusalem*, a.g.e. s.91-92.

¹⁵¹ BIHLMEYER, K. - TUCHLE, H, (1972), *I-IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık*, Antun Göral (Çev.), İstanbul: Güler Matbası. s.9-11.

ve batıl inanç gibi kavramlara başvurma yolunu seçmişlerdir. Ayrıca Hıristiyanlar dini inançlarını ve kalıplarını birleştirebilmişlerdir. Pagan inançları olan büyü ve buna benzer yapıları sonraki çağlarında da nüfuz ettirmeye devam etmişlerdir. Buna benzer çoğu seromoni Hıristiyanlık içerisinde hayatta kalmıştır¹⁵².

İlk yüzyıllarda özellikle Filistin bölgesinde kanıtlar çok az bulunmaktadır. Bundan dolayı paganizmin etkisini daha iyi bir biçimde anlamak için Helenistik yapı üzerine evrilmesi gerekmektedir. Pavlus burada anahtar rol oynamaktadır. Pagan fikirlerinin Hıristiyanlığa sokulması büyük ölçüde onun kanalıyla olmuştur. Bu kanal metodolojik sorunları da beraberinde getirmiştir. Ölerək ve yükselerek kurtarıcı Tanrı anlayışı yani “diriliş” buna örnek olarak gösterilebilir. Fakat burada dirilişi pagan tanrılarından farklı yapan şey Hıristiyanlıktaki sözcük anlamıdır. Mesela Osiris mitinde hiçbir şey bir diriliş olarak algılanmamaktadır. Yine Attis’i içeren mitlerde dirilişten özel olarak bahsedilmemektedir. Adonis’te ise bir tanrının dirilişi çok açık bir şekilde gösterilmektedir. Bu inançlar çok yakinen Kibele’de de benzerdir¹⁵³.

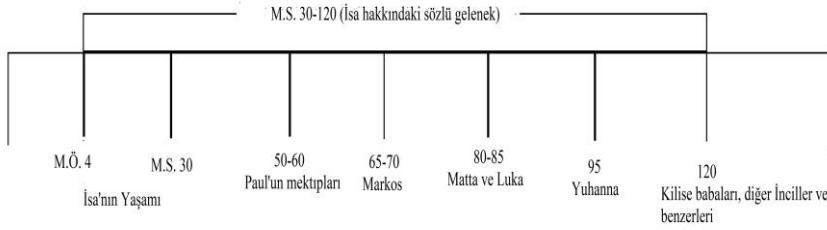
Bu mitler nasıl Hıristiyanlık içerisine girdi? Sadece Pavlus mu bu unsurların girmesini sağladı? Tabiki hayır. Pavlus’u bu mitleri sokmasında öncü olarak sayabiliriz. Ancak yeni Hıristiyanlığı kabul etmiş paganlar, ilk anonim İncilleri yazan yazarlar, Hıristiyan olup pagan etkisi altında kalan kişileri de belirtebiliriz. Burada en önemli noktayı ise anonim yazarlar oluşturmaktadır. Onlar İsa hakkındaki hikâyeleri kaleme aldıkları için bizim sorularımıza cevap verecektir. O zaman şu soru aklımıza gelmektedir. Bu anonim yazarlar İsa hakkındaki hikâyeleri nereden ve nasıl elde etmişlerdir? Bu soru aslında bizim temel noktamızı oluşturmaktadır. Çünkü kaleme alınan İsa hikâyelerini, bu anonim yazarlar yazılarını yazmadan önce onlardan daha evvel Hıristiyan olmuş kişilerden almışlardır. Örneğin Luka kendisinden önceki Hıristiyanlardan İsa ile ilgili hikâyeleri ve bilgileri alarak İsa’nın erken döneminden bahsetmiştir. Bu yazılar büyük ölçüde sözlü geleneğe dayanmaktadır. İsa’nın ölümünden sonra sözlü olan gelenekler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu noktada kağıda dökülme işlemi ne kadar süre

¹⁵² DODDS, E. R. (1965), *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge University Press. s. 125-146

¹⁵³ NOCK, A. D. (1933), *Conversion*, Oxford University Press. s. 138-155

sürmüştür? Hiçbirimiz bu sürecin hakkaniyetini tam olarak bilmemekteyiz. Ancak birçok araştırmacı bunların M.S. 30'dan sonra yazıldığı konusunda hem fikir olmuştur¹⁵⁴.

Pavlus dönemin en önemli yapısı olan Grek kültürünü benimsemiştir. O, yazılarını Grekçe yazmıştır. Greklerin hâkim olduğu yerlerde vaazlarını vermiştir. Kendisi Tarsus'ta dünyaya gelmiştir. Bu merkez bizim için önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü Mitra's gizemlerinin burada çıktığı düşünülmektedir. Bu yüzden Pavlus'un Hıristiyan öğretileriyle Mitra'nın dini yapısını kaynaştırması pekte olağan dışı görmemek gerekir. Pavlus buradan öğrendiği pneuma (ruh), gnosis (Tanrısal bilge), doxa (görkem), sophia (bilgelik) gibi kelimeleri yazılarında kullanmıştır. O, yazılarında kendini Tanrı'nın gizemli hizmetkârı olarak adlandırmıştır¹⁵⁵.

M.S. 30, 40, 50 ve 60 yıllarında ne gibi olaylar meydana geldi? Şüphesiz ki çok önemli gelişmeler olduğu aşikârdır. Kudüs'te Hıristiyanlık İsa'nın bir mezhebi olarak yayılmaya başlamış, küçük bir grup olan bu din daha sonra önemli kent bölgelerinde artmaya devam etmiştir. Pavlus gibi misyonerler dinin aktif propagandasını yapmışlardır. İlk yüzyılın sonlarında sayıları o kadar arttı ki Ürdün ve Anadolu, Grek yarımadası, İtalya ve hatta İspanya'ya kadar ulaşmışlardır. Peki bu yayılış nasıl gerçekleşti? Hıristiyanlar ne söyledi de bu çevreyi değiştirebildi? İlk olarak Pavlus'un mektuplarından İsa'nın öğretilerinin vaazları verilmiştir. Ayrıca halka öncülük etmeyen kişilerde İsa'nın düşüncelerini insanlara iletmeye çalışmışlardır. Caddelerde, sokak kenarlarında onu Tanrı'nın oğlu olduğuna inandırmaya çalışmışlardır¹⁵⁶. Greko-Romen dünyada din tanrıları memnun etmenin yollarından biri olarak görüldüğü için Tanrı'nın oğlu İsa onlar için çok uzak

¹⁵⁴ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 43.

¹⁵⁵ WELLS, G. A. (1975), *Did Jesus Exist?*, Pemberton Publishing Company. s. 23.

¹⁵⁶ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 43.

olmayan bir unsuru teşkil etmektedir. Çünkü İsa'ya inanmak onlara faydalar sağlayabilecekse bu durum onlar için hoş bir bakış açısı sunmuştur. Eğer İsa'ya dua eden bir kişi hastalıklardan kutulacaksa, kötü ruhlardan arınacaksa, kıtlık yaşayan aileler için yiyecek sağlayacaksa onların bu dönüşümü gerçekleştirmek için neden bir kıvılcım olmasın? Bu sebepten ötürü pagan dünya ona merak sarmış ve hakkında çok daha fazla sorular sormaya başlamıştır. Kim bu İsa? O ne yaptı? Nasıl öldü? Paganlar işte bu sorular üzerinden İsa'yı tanımaya çalışmışlardır¹⁵⁷.

İncil yazarları ilk on yıl için Akdeniz'in güneyinde, Anadolu'da ve Grek yarım adasının önemli kentsel bölgelerinde İsa'nın hikâyelerini anlatmışlardır. İnsanlar yeteri kadar onun hakkında hikâyeler işittikten sonra ona inanmış denebilir. Peki kabul ederken neye göre kabul etmiş olabilirler? Aslında bize göre onlar kendi dini anlayışı çerçevesinde kabul etme yoluna gitmişlerdir. Bir önceki dini anlayışlarının özelliklerini İsa'ya adapte ederek dönüşmeye başlamışlardır. Hıristiyanlığa girmeleriyle bazı ilkel anlayışları kendileriyle birlikte getirmişlerdir. İlk olarak vaftiz olmuşlardır. Vaftiz işlemlerini ise Hıristiyan liderler yürütmüştür. Bu liderler yeni Hıristiyan olmuş kişileri tam anlamıyla kazandırmak için liderlik gibi özel hediyelerle onları ikna yolunu seçmişlerdir. Fakat liderlik verdikleri bu kişilerin yüksek eğitim aldıkları da aşikârdır. Bu yeni liderler kendileriyle birlikte Hıristiyanlığa bazı yapıları getirmişlerdir (Tanrı'nın oğlu, bakireden doğum, diriliş gibi). Büyük ölçüde anlatılan hikâyelerin ana konusunu bu yapılar oluşturmuştur. Ayrıca kazanılan bu insanlara ibadetin servis edilişi de öğretilmiştir¹⁵⁸.

Erken dönem İncil yazarları mucizelere ve İsa'nın hayatına şahitlik etmişler midir? Varsayımımız bunun imkânsız olduğu üzerinedir. Fakat onlar bu hikâyeleri elbette bir yerlerden duymuşlardır. Çoğu Yeni Ahit araştırmacısı onların işittikleri bu hikâyeleri çoğaltıp eklemeler yaptığı konusunda hem fikirdir¹⁵⁹.

İsa'nın ölümü sonraki Hıristiyanlar için bir model olmuştur. Özellikle erken dönem kilise babaları bu yapıda önemli rol oynamıştır. Bu noktada İncildeki İsa'nın ölümü pagan anlayışı ile şekillenmiştir. Örneğin çarmanın arkasında yatan özellik Grek trajedi kahramanlarının rolleridir. Dört kanonik

¹⁵⁷ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 44-45.

¹⁵⁸ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 46.

¹⁵⁹ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 47.

İncil’de de İsa’nın ölümle yüzleştiği anlatılmıştır. İsa’nın yaşamı ve ölümünün en erken versiyonlarından biri olan Markos’ta İsa duygusal ve düşünceli olarak tasvir edilmiştir. Son akşam yemeğinde İsa ve onun yoldaşları Gethesemane’nin¹⁶⁰ dışına çıkar ve orda yaslı bir şekilde dua eder. İsa öleceğini bildiği için çok umutsuz ve hararetli davranışlar sergilemektedir. O “Tanrım beni neden yalnız bıraktın”¹⁶¹ demektedir¹⁶².

Mitlerdeki vaftiz olayının paralelliği ise tam anlamıyla paganizm ile eş değer değildir. Paganizmde öncelikle suyla kendini temizleme söz konusudur. Hıristiyanlık gibi varlığını kabul ettirme şartı verilmemektedir. Yeni Ahit’te işaret edilen kaynaklar paganizmden ayrı olarak tasvir edilmektedir. Paganlar bu ritüeli çok sıkı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Onlar tanrılara temizlenme ve minnettarlığını göstererek kendilerini bir hediye olarak sunmuşlardır. Bu özelliklerin bazıları Hıristiyanlığa farklı şekilde dönüşmüştür. Paganlarda tanrıya kendilerini bir hediye gibi sunma söz konusuysen, Hıristiyanlar bunu kabul törenine çevirmiştir. Ayrıca Hıristiyan vaftizmi bir tövbe özelliği göstermektedir. Bu yüzden inançlı kişilerin etkili bir ahlaki dönüşümleri olarak kabul görmüştür. Bu kişiler yeni yaşamın bir gücü olarak Kutsal Ruh’un gücünü içlerinde hissetmişlerdir. Diğer taraftan ahlaksız yapılar Hıristiyanlıkta hoş karşılanmazken, paganizmde ise bunu yapan kişiler saf bireyler olarak görülmüşlerdir. Bu dönemde sadece Mitraizm ve Hıristiyanlık ahlaki konuda benzer fikirde gitmişlerdir. Bunun dışında yemek seromonileri ise paganizmde, Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta belirli benzerlikler yansıtmaktadır. Fakat bu üç yapının herbiri bu seromoniyi farklı yorumlamıştır¹⁶³.

Bakire Meryem’in yüceltilmesinde sadece birçok Grek ve Roma tanrıçalarının özellikleri nüfuz etmemiş aynı zamanda sürekli bir Hıristiyan formu olarak Meryem bu tanrıların yerini almıştır. Tanrı anası formu tipik bir Hıristiyan kategorisi şeklinde bu dine girmiştir. Hıristiyanlar bu yapıyı insanoğlunun yeniden doğuşu olarak algılamışlardır. Uzun bir süre bu terim tartışma konusu olmuş ve legal olarak Meryem, Tanrı anası şeklinde kabul

¹⁶⁰ Gethesemane, İsa Roma askerleri tarafından yakalanmadan önce bir dağa çıkıp hem Tanrı hem de savunduğu görüşlerle hesaplaşmış sonunda kendini adamaya verdiği yerdir.

¹⁶¹ İlgili husus Markos; 15: 34’de geçmektedir.

¹⁶² MOSS, C. (2014), *The Myth of Persecution How Early Christians Invented a Story of Martydom*, HarperOne. s. 67

¹⁶³ NOCK, A. D. (1933), a.g.e. s. 138-155

edilene kadar birçok kafa karışıklığına sebep olmuştur. Onun gizemli doğumu, hayat şekli ve annelik özelliklerini Hıristiyanlar paganlardan almıştır¹⁶⁴.

Erken dönem Hıristiyanları tarafından gerçekten Meryem'in bakirelik özelliği paganlardan mı alındı, yoksa bu Hıristiyanlar bunu böyle mi istediler? Bunun sadece bir pagan geleneği olduğunu söylemek de aslında yanlış olur. Tabiki bazı özellikleri akideyi oluşturmak için kullanmış oldukları aşikârdır. Biz bunun yanında Hıristiyanların bu yapıyı bilerek ve isteyerek kullandığını da düşünüyoruz. Çünkü Meryem'in bakirelik vurgusu erken dönem Hıristiyan yazarları açısından aslında önemli bir konudur. Onun bakire olmasının altında saflığının ve temizliğinin bozulmadığı gösterilmek istenmiş ve ondan doğan İsa'nın saf bir temizlik içerisinde dünyaya gelmesi sağlanmıştır. Belki de İsa'yı temiz olmayan bir anneden dünyaya gelmesine izin vermemek için böyle bir amaç gütmüş olabilirler. Nitekim bunlar bizim varsayımlarımızdır. Fakat onun Tanrı'nın ruhunu dünyaya getireceği için bu yapılar bizim için bir işaret olarak sayılmaktadır. Hıristiyanlar yeni bir tasavvur olarak bakireliği eklememişlerdir. Bu form şekli zaten uzun zamandır pagan geleneğinde görülmekteydi. Hıristiyan din adamları eğitilmiş sınıflardan gelmeye başladığı zaman Meryem kültü bu süreç içerisinde oluşmuştur. Onlar Hıristiyan olduktan sonra eski dinlerini açıklamak için çok özgür olmuşlardır. Böylelikle toplantılarda önceki inanışlarındaki tanrı anası kelimesini rahatlıkla ifade etmişlerdir. Bu şekilde kelime Hıristiyan yapısı içerisine sokulmaya başlanmıştır¹⁶⁵.

Hıristiyanlıkta diriliş anlayışının oluşması pek de şaşılması gereken bir unsur olarak görmemek gerekir. Bu yapının Greko-Romen dünyada sayısız örnekleri yer almaktadır. İlk yüzyıllarda Filistin dışında kurgusal şekilde yazılmış birçok örnek karşımıza çıkmaktadır. Bu benzer motifler ve semboller kültürel çevre içerisinde karşılıklı etkileşimlerle paylaşılmaya başlanmıştır. Hıristiyanlığın da bu etkileşime maruz kalması benzer kültürel problemleri beraberinde getirmiştir. Ewen Bowie, Hıristiyanlığın Grek kurgusal romantik hikâyesinin, Hıristiyanlar tarafından benimsendiğini ileri sürmüştür. Ayrıca latin kurgusal manzumeleri ilk iki yüzyıl içerisinde yazılmıştır. İkinci ve üçüncü yüzyıl başlarında ise Hıristiyanlar daha çok diriliş konusu üzerine

¹⁶⁴ BENKO, S. (2004), a.g.e. s. 6-7.

¹⁶⁵ BENKO, S. (2004), a.g.e. s. 10-18.

odaklanmışlardır. Birçok Hıristiyan, insanların ruhsal vücudunun yükselebileceğine inanmaya başlamıştır. Bu da bir reaksiyon olarak şehitlik anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İnsanın bedeninin maddi bir beden olduğu, asıl bedeninin ruhta gizlendiği ve Tanrı İsa'nın yolunda ölmenin insanın ruhunun tanrı katına çekileceği anlayışını ortaya çıkarmıştır. Yani İsa'nın çarmıhta gerilip dirilmesi bir nevi şehitlik anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Pagan kişilerin yavaş yavaş Hıristiyanlık içerisine girmesiyle diriliş unsuru etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle elit kesim Hıristiyan olduktan sonra pagan tanrılarının diriliş yapısını İsa'ya uygulamışlardır¹⁶⁶.

Kanıtlar bize İncil yazarlarının Hıristiyan mitolojisinin gelişmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir. En eski kanonik incil olan Markos İncil'inden Matta ve Luka yararlanıp kendilerine ait versiyonları yaratmışlardır. Onlar yazdıkları İncilleri tarihsel gerçekliklerini koruyarak bazı noktalarda değişiklikler ve eklemeler yapmışlardır. Bu sebepten ötürü Markos İncil'i önemli bir tarihsel kayıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu İncil yazarları olasılıkla yazıların asla değiştirilemeyeceğine inanmamışlardır. Şuradan çıkan sonuçta onların bu yazıları süsleyip, kendi ihtiyaçlarına uygun uyarlanabilecek hikâyeler olduklarını gösterdiğiidir. Tabiki bunu sadece onlar yapmamıştır.

Yahudiler ise Roma'nın müttefiki olarak antik dinlerini özgür bir şekilde yaşamışlardır. Başlangıçta Romalı yetkililer Yahudiliği Hıristiyanlıkla eş tutmuşlardır. Hıristiyanlık yazılarını eyleme geçirmesiyle Yahudilerin içsel bir problemi haline gelmiştir. Yahudiler bundan rahatsızlık duymuş ve durumu Roma hükümetine bildirmiştir. Tabiki burada başrolü Pavlus oynamıştır. Bu yapıyı Yahudilikten ayırıp ayrı bir din olarak ortaya koymuştur. Popüler olmaya başlayan Hıristiyanlık bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Yahudilikte ve Greko-Romen dünyada gelişen bu olaylar Hıristiyanlığın çıkışına ışık tutmuştur. Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte bu çevrelerde bazı yapılar değişerek Hıristiyanlığa geçmiştir. Bunların başında kilisenin ortaya çıkışı gelmektedir. Bu dönemde bulunan, özellikle tapınak, rahiplik ve kanlı kurbanlar Hıristiyanların eleştirisine konu olmuştur.

Antik Yahudilikte ve Greko-Romen paganizmde üç element üzerinde durulmuştur. Bunlar tapınak, rahipler ve kurbanlardır. İsa'nın gelmesiyle

¹⁶⁶ PERKINS, J. (2009), *Roman Imperial Identities in the Early Christian Era*, London and New York: Routledge. s. 45-46.

birlikte bu yapılar son bulmuştur. O, tapınakları somutlaştırmıştır. Yeni bir rahiplik anlayışı kurmuştur. İsa ile beraber profesyonel rahiplik olayı sonlanmıştır. Hıristiyanlığın çıktığı bu dönemlerde din tapınaksal bir yapıda olmamıştır. Fakat Hıristiyanlığın çıkışı ve zamanla gelişimiyle insanlar mimarinin olmamasını boşlukta bir sır gibi durulduğuna kanaat getirmişlerdir. Bundan dolayı erken dönem Hıristiyanları kendi iş birlikleriyle kiliseyi yavaş yavaş oluşturmaya başlamıştır.

İlk dönem Hıristiyanları ibadet yapılarına kilise (ekklesia)¹⁶⁷ adını koymamışlardır. Ekklesia kelimesi M.S. 190'lı yıllarda İskenderiyeli Clement tarafından ilk kez Hıristiyan toplantılarında kullanılmıştır. Aynı zamanda Clement bu tabiri ilk kullanan kişidir. Kendisi M.S. 2 yüzyılda özel ev toplantılarında bu sözcüğü tercih etmeye başlamıştır¹⁶⁸.

Kilisenin oluşumuyla birlikte erken dönem Hıristiyanları kurban ritüelinden de uzak durmuşlardır. Onlara göre kurban olayı doğru anlamak gerekmektedir. Onlar kurbanın tanrıya şükran ve bir ödül şeklinde verilmesini doğru bulmuşlardır. Bununla birlikte ilk dönem Hıristiyanları İsa'nın Tanrı'nın öz varlığı ve aynı zamanda İsa'nın bedeninin bir tapınak olduğuna inanmışlardır. Bunun için ilk dönem Hıristiyanları bilinçli olarak ev toplantılarını seçmiş ve Roma istilasının getireceği yıkımlar karşısında toplantılarını gizli sürdürmüşlerdir. Cemaatin sayısı arttıkça evleri yeniden dekore etmişlerdir¹⁶⁹. Toplantıların yapıldığı seçkin yerlerden biri de arkeolojik kazılarla Kasım 1932'de ortaya çıkan Dura-Europos'tur. Burası erken dönem Hıristiyanların toplantı mekânı olmuştur. Alanın M.S. 232 yılında inşa edildiği düşünülmektedir. Pagan kültürünün etkilerini yansıtan yapı olması açısından önemlidir. Burada Yahudilerin karakteristik yapılarını gösteren duvar resimleri de yer almaktadır. Ev büyük bir oturma odası içinde, arasında büyük bir odası olan bir yapıdan meydana gelmektedir. Ayrıca ev yetmiş kişilik bir kapasiteye sahiptir. Bölge Talmud ve Mişna'nın etik ve sosyal yapısını yansıttasının yanı sıra, Helenistik özellikleri ve gizem

¹⁶⁷ İngilizce kilise sözcüğü Grek sözcük "kuriokon" sözcüğünden gelmekte ve anlamı "Krala ait'tir".

¹⁶⁸ VIOLA, F. - BARNA, G. (2008), *Christianity Exploring the Root of Our Church Practices*, United States of America: An Imprint of Tyndale House. s.9-13.

¹⁶⁹ VIOLA, F. - BARNA, G. (2008), a.g.e. s.13-14.

dinlerinin etkilerini de göstermektedir. Arkeolojik kazılarda burada pagan özelliklerin yansıdığı gösteren özellikler ortaya çıkarılmıştır¹⁷⁰.

İkinci yüzyılın sonları, üçüncü yüzyılın başlarıyla birlikte erken dönem Hıristiyanlarında bir dönüşüm meydana gelmeye başlamıştır. Hıristiyanlar paganlarda görülen ölüye hürmet anlayışını kendilerine adapte etmiştir. Onlar azizlerin anılarını yaşatmak için mezarlara kutsallık atfederek onları onurlandırmıştır. Ayrıca yine paganlarda görülen ölü onuruna yapılan yemek anlayışını da kendilerine uyarlamışlardır. Ölüler için yakılan ağıtlar da yine pagan geleneğinin bir uzantısı olmuştur.

Görüldüğü üzere erken dönem Hıristiyanlar iki yerde toplanmışlardır. Bunlardan ilki evler diğeri ise kabristanlar olmuştur. Onlar buralarda toplanarak kardeşlerine yakın olmayı dilemişlerdir. Zamanla Hıristiyanlar bu defin yerlerinde küçük anıt taşları inşa etmiş ve üzerlerine haç yaparak pagan pratiklerinden birini daha uyarlamışlardır¹⁷¹.

Yavaş yavaş kilise inşa edilmeye başlamasıyla birlikte Hıristiyan ibadetinde önemli değişimler olmuştur. Yapılan seromoniler yetersiz görülmüştür. İmparatorlar için yapılan ritüeller de daha ihtişamlı olmaya çalışılmıştır. Kilise hizmetinin bir parçası olarak tütsüler ve mumlar yakılmıştır. Hükümdarın altındaki din adamları özel kıyafetler ve giysiler giymeye başlamıştır. Bu giyilen elbiseler ise Roma görevlileriyle benzer olmuştur. Bunun dışında Roma geleneğinde servis edilen müzikte bu geleneğe adapte edilmiştir. Ayrıca ritüellerde büyücülük, sihir gibi pagan düşünceler de Hıristiyanlığa geçmiştir¹⁷².

Dördüncü yüzyıla kadar ise Hıristiyanlar Konstantinapolis'te ibadet için özel bir yer inşa etmemişlerdir. Graydan F. Snyder'e göre bu bölgede herhangi bir arkeolojik kanıt ve buluntuya rastlanmamıştır. Ona göre ne kilise ne de kiliseye benzer bir uzantı o döneme kadar yapılmamıştır. Yazarın diğeri bir bahsettiği konu İlk kilisenin kilise adıyla M.S. 300 yılına kadar inşa edilmediğidir. Kostantinopolis'te böyleyken, Roma'da Hıristiyanlığın yavaş yavaş kök salmasıyla katakombalar¹⁷³ inşa edilmeye başlanmıştır. Bu mezarlara ilk Hıristiyan sembolleri yerleştirilmiştir. Yani sanatsal yapılar

¹⁷⁰ NEUSNER, J. (1975), a.g.e. s.188.

¹⁷¹ VIOLA, F. - BARNA, G. (2008), a.g.e. s.14-16.

¹⁷² VIOLA, F. - BARNA, G. (2008), a.g.e. s.18-20.

¹⁷³ Katakomb yer altı mezarlarına verilen isimdir. İlk dönem Hıristiyanları bunlardan oldukça fazla yapmış ve burada ölen kutsal kişiliklerin rölikleri muhafaza edilmiştir.

kutsal mekânlara taşınmıştır. Ünlü kilise babası İskenderiyeli Clement bunların yapılmasını olumlu bulmuş ve ibadette görseiliği desteklemiştir. Buraya yapılan haçlar ise kurtuluşun sembolü olarak görülmüştür. Bu objeler ilk kez dördüncü yüzyılda belirmiştir. Bundan dolayı üçüncü yüzyıla kadar bir sır olarak kalmıştır¹⁷⁴.

M.S. 4. yüzyıla birlikte kilise Roma toplumunun bir bileşeni haline gelmiştir. Hristiyanlığın legal hale gelmesinin devamında antik festivallerin çoğu yasal olarak kiliseye girmeye başlamıştır. Böylelikle paganlar ve Hristiyanlar arasındaki sınırlar iyice kapanmıştır¹⁷⁵. Bu etkileşim sonucu pagan festivalleri daha çok Hristiyanlığa girmiştir. Hristiyanlığın meşru olmasıyla sadece pagan gelenekler değil aynı zamanda Yahudi yapılarının da kilisede etkinliği artmıştır. Örneğin Fısıh¹⁷⁶ bayramı Hristiyanlıkta Paskalya¹⁷⁷ bayramına dönüşmüştür. Yahudilerde haftanın ilk günü olan Pazar Hristiyanlık için İsa'nın dirildiği gün olarak kutlanmıştır. Bu kutlama her hafta ekmek şarap ayininde düzenli olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde Hristiyanlığın yasal statüyü kazanmasıyla Kostantin Pazar gününü 321'de bir sivil günü olarak ilan etmiştir. Bu da erken kilise yaşamında çoğu Hristiyanların günlük ve haftalık ibadeti olarak karşımıza çıkmıştır¹⁷⁸.

İsa'nın vücut bulması M.S. 4. yüzyılda Noel festivallerinde ve epifani¹⁷⁹ yortusunda kutlanmaya başlanmıştır. İki festivalin de paganların kış festivalleri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Fakat epifani festivalinin kış festivalinden daha eski olduğu bilinmektedir. Epifani Dionysos'un doğumunda karşımıza çıkmaktadır. Noel festivali ise ilk kez Roma'da M.S. 4. yüzyılda kutlanmaya başlanmış ve olasılıkla pagan güneş tanrısı Helios'un etkisini kırabilmek için böyle bir anlayış gerçekleştirilmiştir. Pagan festivalinde bu anlayış "Natalis solis invicti" güneşin doğuşu olarak anılmış

¹⁷⁴ VIOLA, F. - BARNA, G. (2008), a.g.e. s.16-18.

¹⁷⁵ MARKUS, R. A. (1993), From Rome to the Barbarian KINGdoms (330-700) in, John McManners (ed). *The Oxford History of Christianity*. Oxford: Oxford University Press. s. 81-83.

¹⁷⁶ Hamursuz bayram olarak da bilinmektedir. Yahudilerin Mısır'dan köleliklerinden kurtuldukları günün üzerine kutlanır

¹⁷⁷ Hristiyanlıkta önemli bir bayram olan paskalya İsa'nın üçüncü gün dirilişi anısına kutlanan bir bayramdır.

¹⁷⁸ COBB, P. (1992). The History of the Christian Year in, Ted C. Jones; John G. Wainwright, & Edward, Yarnold (ed.), *The Study of Liturgy*, London: SPCK. s. 456-460

¹⁷⁹ Hristiyanlarca İsa'nın vücut bulunuşunun, on iki günlükken konuşmasının ve Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmişinin kutlandığı yortudur. 6 Ocak'ta kutlanmaktadır.

ve 25 Aralık'ta kutlanmıştır. Paskalya ve Noel kilise şehitlerinin anılma törenleriyle birlikte dördüncü yüzyılda yapılmıştır¹⁸⁰. Kilise liturjisi de bu dönemlerde formüle olmuştur. Haftalık eucharist ayini kutlanmaya başlanmış, kutsal kitap okumaları gerçekleştirilmiş, dualar edilib şarap ve yiyecekler paylaşmıştır¹⁸¹. Duanın servis edilişi düzenlenmiş ve günün belirli zamanlarında icra edilmiştir¹⁸².

Hıristiyanlığın dönüşümüne rağmen imparator Kostantin asla güneş tanrısını terk etmemiştir. Sikkeler üzerine yaptırdığı güneş motifleriyle bunu koruduğunu göstermiştir. Ayrıca Kostantinopolis'e güneş tanrısı ve tanrıça Kibe'nin heykellerini diktirmiştir. Kostantin M.S. 321'de ise Pazar gününü tatil olarak ilan etmiştir. Bunu yapmasının en büyük sebebi ise, tanrı Mitra'ya adak olarak adadığı niyetinde olduğu düşüncesidir¹⁸³.

Bahsettiğimiz üzere ilk yüzyıllarda Hıristiyanlık dünya sistemlerine karşı çıkmıştır. Bu inanç ikinci ve dördüncü yüzyıllarda ve ayrıca kilisenin inşa edilmesiyle birlikte pagan ve Greko-Romen'in dini fikirlerini içine alarak sürdürmüştür. İşte bu gelişimin Hıristiyanların kilise yapılarını ve oluşumlarını putperest çevrenin etkisiyle tamamlandığının göstergesidir. Ayrıca pagan ve diğer inanç gruplarının (Yahudilik gibi) gelenek ve inançlarını emerek kendi inanç sistemini kurmaya çalışmıştır. Ancak pagan inanç sistemi Hıristiyanlık üzerinde öyle etkili olmuştur ki, dinin ana gövdelerinden biri haline gelmiştir¹⁸⁴.

¹⁸⁰ COBB, P. (1992). a.g.e. s. 466

¹⁸¹ STEWART, C. (2005), *Christian Spirituality during the Roman Empire (100-600)*, Arthur Holder (ed) *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*. Malden MA: Blackwell Publishing. s.77.

¹⁸² BRADSHAW, P. F. (1992), *The Divine Office: The First Three Centuries* in, Ted C. Jones; John G. Wainwright, & Edward, Yarnold (ed.), *The Study of Liturgy*. London: SPCK.

¹⁸³ VIOLA, F. - BARNA, G. (2008), a.g.e. s.16-18.

¹⁸⁴ VIOLA, F. - BARNA, G. (2008), a.g.e. s.18-20.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HİRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞUNDAN V. YÜZYILA KADAR KİLİSE BABALARININ PAGANİZM'E KARŞI TUTUMU

Çalışmamızın bu bölümünde Hıristiyanlığın doğuşu esnasında erken dönem kilise babalarının yorumları, hayatları ve Hıristiyanlığa olan katkıları hakkında kısa bilgiler sunulduktan sonra paganizme karşı olumlu ve olumsuz yaklaşanların aldıkları tutumlar hakkında bilgiler verilecektir.

Konumuza geçmeden önce bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi Yahudiliğin içinden bir hareket olarak çıkan Hıristiyanlık ilk dönem kendi akidelerini belirlemek için hem Yahudilik hem de Pagan çevrenin etkisinde kalmıştır. İlk kilise babaları özellikle Musa'nın yasanın monoteist tanrı anlayışını benimseyerek bunun çevresinde Gentile dünyasına açılıp, bu dünyanın felsefi olguları çevresinde birleşmişlerdir. Onlar Tanrı'ya mutlak itaat edilmesi gerektiğini savunmuşlardır¹⁸⁵. Bu noktada Hıristiyan düşüncesinin Greklerden aldığı fikirler üzerine inşa edilip kutsal kitabın tanrı anlayışıyla anlamlandırıldığı görülmektedir. Erken dönem kilise babaları bu kavramlar üzerinde yoğunlaşp pagan dünyanın ünlü filozofları olan Platon ve Aristo'nun yorumlarıyla kendilerini harmanlayıp Hıristiyan felsefesini oluşturmuşlardır. Aristo'nun “*ilk hareket etmeyen hareket ettiricisi*” belli bir anlamda her şeyin babası ve nedeni şeklinde görülebilir. Burdan yola çıkan kilise babaları tanrıdan başka varlıkların olmamasının imkân dâhilinde olduğunu söylemişlerdir.

Hıristiyanlık felsefesinde varlık kavramı düşüncenin temel yapısını oluşturmuştur. Üzerinde durulan varlık kavramının en önemli yapısı hakiki varlıktır. Yani bu varlığın dışındaki tüm unsurlar parça yapıdadır ve gerçekte varlık adını taşımayı hak etmiş değillerdir. İşte bundan ötürü Eflatun ve Aristo varlığın kaynağı problemine eğildikleri için kilise babaları tarafından onların doğru bir yolda olduklarına kanaat getirilmiştir. Dolayısıyla onların üzerinde buldukları bu yoldan devam etmek gelişme olarak kabul edilmiştir. Çoğu pagan olarak doğan ilk dönem kilise babalarının bu yapıları reddemeyecek

¹⁸⁵ GÜR, D.; YILMAZ, S. ve KARAKÖK, C. (2021). Bizans Sanatında Ruh Algısı ve Ruhun Bedenden Çıkışı Üzerine Görüşler, *Social Science Development Journal*, Cilt: 6, Sayı: 28, s. 33

olması gayet doğal karşılanması gereken bir olgu olarak görülmesi gerekmektedir. Aristo ve Platon'un ortaya koyduğu bu yapılar, kutsal kitabın araçlarıyla desteklenip ilk dönem Hıristiyanlığın yapısını, akidesini ve felsefik düşüncesini oluşturmasına katkıda bulunmuştur¹⁸⁶.

Hıristiyan topluluklarının bir düzene girmesiyle bu yeni inancı Yahudiler ve paganlar bir tehdit olarak görmüştür. Nitekim bu yeni inanç birçok Hıristiyanın katledilmesine de sebep olmuştur¹⁸⁷. Kendini yavaş yavaş hissettiren Hıristiyanlık Yahudilerin ve Paganların muhalefetleriyle karşı karşıya gelmiştir. Bu karşıtlık bazen onların zulüm görmesine yol açmış ve Romalı idarecilerin onları putperestliğe dönmeleri için baskı yapmasıyla birlikte bu zulümler resmiyet kazanmıştır. Hıristiyanlık geliştikçe Hıristiyanlar lehinde belirgin olarak artan ithamları tartışıp bertaraf edecek ölçüde iyi donanımlı, aydın ve bilgili kimseler de Hıristiyanlaşmaya başladı. Bu şahıslar ahlaki davranışlar, sosyal yapının oluşumu, dini akidelerin belirlenmesi ve Tanrı'ya tapımın nihai gerçeklik olduğunu göstermeye çalışan akılcı savunmalar yapmışlardır. Onlar ilk Hıristiyan çevreler için önemli olmuş ve yüzlerce yıl Hıristiyan yazılarının popüler bir biçimi haline gelmişlerdir¹⁸⁸.

2.1. Olumsuz Yaklaşımlar

Paganizm'e karşı olumsuz olan kilise babaları arasında ilk olarak apolojistleri sayabiliriz¹⁸⁹. Bu kişiler pagan çevreye her ne kadar olumsuz yaklaşıp da bu çevrenin yapısını kullanmayı iyi bilmişlerdir. Yani bu unsurları reddetmemişlerdir. Bunlar Hıristiyanlığın üstünlüğünü kabul etmiş hem paganlara ve Yahudilere hem de Hıristiyanlık içerisindeki heretik akımlara ve şahsiyetlere karşı durmuşlardır. Erken dönem kilise babalarının çoğu pagan

¹⁸⁶ GILSON, E. (2005), *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, Şamil Öçal (Çev.), İstanbul: Açılım Kitap. s.76-90.

¹⁸⁷ Bu Hıristiyanların başında Hypatius gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. GÜR, D. ve KARAKÖK, C. (2020). Kuzeybatı Anadolu ve Karadeniz'de Kutsal Bir Din Adamı: Çankırılı Hypatius (Hayatı, Çankırı Sinodu ve Tasvirleri), *Edebiyat Kültür ve Tarih Araştırmaları*, T. Karakök ve H. Demir (Ed.), (s. 261-323), İstanbul: Hiper Yayın.

¹⁸⁸ EHRMAN, B. D. (2007), *İncil Nasıl Değiştirildi? İncil Kimin ve Neden Değiştirildiğinin Arında Yatan Hikâye*, Özlem Toprak (Çev.), İstanbul: Truva. s. 42-43

¹⁸⁹ İnanç esaslarını savunmak ve kendi inancı dışındaki kimseleri kendi inançlarına çekmek için eserlerini kaleme alan Hıristiyan yazarlara verilen isimdir. b.k.z. GÜNDÜZ, Ş. (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi. s.38.

felsefesi eğitimi görmüş ve kendi öğretileri ile onlar arasındaki büyük benzerlikleri iyi bilen kişiler olmuştur. Bu sebepten ötürü oluşturdukları akideleri savunmak için paganizme karşı Hıristiyanlığı savunmuşlardır. Fakat kiliseye birçok sembolün arkasında pagan sembollerin olduğu ve bunun kilise babalarının onayı olmadan girilemeyeceği de aşikârdır. Onlar özellikle Hıristiyanlığın devlet dini oluncaya kadar paganizme uzak durmuşlardır.

2.1.1. Ignatius

Ignatius'un hayatıyla ilgili hemen hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. M.S. 30-107 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Mektuplarını "God-bearer" (Tanrı'nın Taşıyıcısı) şeklinde adlandırmıştır. Kendi adını taşıyan on beş mektubu bulunmaktadır. Fakat günümüz araştırmacıları bunun sekizinin sahte olduğu üzerine bir kanaate sahiptir. Onlara göre bu mektuplar Ignatius'tan sonra yazılmıştır. Özellikle uzmanlar Ignatius'un yazılarının kısa formlu olduğunu belirtmiş ve bu görüş üzerinde birleşmişlerdir. Diğer taraftan kilise tarihçisi Eusebios tarafından bu mektupların sadece yedisi kabul görmektedir¹⁹⁰.

O, İsa'ya bakışını tamamen sevgisel duygularla açıklamıştır. Bir şeyin benimsenmesi için ona sonsuz inanılması gerektiğini savunmuştur. Efeslilere XIV. mektubunda imanını şöyle dile getirmiştir; "Eğer sen tamamen aşkla İsa'ya bağlı olursan hiçbir şey den kaçılmayacağını fark edeceksin. Yaşam sonlanacak ve yeni bir yaşam başlayacak. Sonunda da tüm diğer şeyler gibi Tanrı'yla birleşeceksin. Ağacın meyvesinin olduğunu biliyorsun. Bu meyvenin İsa'ya ait olduğunu itiraf edersen onların yapacağı şeyleri görebileceksin. Ancak itiraf bir kahramanlık değildir. Lakin bunu inancın gücünde bulabilirsin" demiştir¹⁹¹. O, İsa'nın Davut'un ırkından geldiğini sürekli vurgulamıştır. Efeslilere XX. mektubunda; "Davut'un ırkından olan İsa hem insanoğlu hem de Tanrıoğludur. Bu yüzden sen ona itaat etmelisin. O, sana ahlaki getirdi. Bizim ölmemize izin vermeyen çareler buldu. İnançsızlar için yaşadı ve çarmıhta acı çekip tekrar dirildi"¹⁹². Burada ölmemize izin vermediği şeklinde ifadesi ise Lazarus'un dirilmesidir. Nitekim bu olay

¹⁹⁰ SCHAFF, P. (1885), *Ante-Nicene Fathers Volume-I*, Christian Classics Ethereal Library. s.132-137.

¹⁹¹ EHRMAN, B. D. (2003), *The Apostolic Fathers, Volume I I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache*, London: Loeb Classical Library. s. 235

¹⁹² EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 239.

Ignatius'un mektuplarıyla ilerleyen dönemlere taşınmış ve İkonalarda kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Efeslilere XVIII. mektubunda; “İsa Tanrı'nın planına göre Meryem'den gebe kaldı. O Davut'tan ve Kutsal Ruh'tan tohumunu aldı. O doğdu ve vaftiz oldu” şeklinde bahsetmektedir¹⁹³. Bu mektuplarda Ignatius'un bu olayı vurgulaması ve en erken dönem kilise babası olmasından ötürü sonraki kuşaklara geçmesinde ve akidenin devam etmesinde kendisi önemli rol oynamıştır. Böylece olayın kilise açısından legallığı arttırılmış ve ikonalara katkısı Ignatius'un mektuplarıyla birlikte oluşmaya başlamıştır. Ignatius'un görüşleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Ayrıca syrius yıldızının ikonalarda oluşmasında da önemli bir yardımı olmuştur. Efeslilere mektubu XIX'da; “O çağın kurallarından kaçtı ve bakire Meryemden dünyaya geldi. Tüm yıldızların üzerinden bir yıldız parladı. Bu ışık tarifsiz ve hayret vericiydi. Güneş ve Ay dahil bütün yıldızlardan daha aydınlaticıydı. Bu diğerlerinden farklı olan yeni şeyin nereden geldiği herkesi rahatsız etmişti. O, tüm büyülerin ve her türlü esaretin hakkından gelen bir şeydi. Antik diyarları yıktı ve harabeye çevirdi. Tanrı apaçık insana yol olduğu zaman sonsuz yaşamı sundu”¹⁹⁴. Önemli olan bir nokta ise Çarmıh, Diriliş ve bakireden doğuma koşulsuz şartsız inanılmasını istemesidir. Böyle yaparak Hıristiyan halkın kilise açısından zorunlu görülen olayları kabul ettirmiştir. Özellikle halka İsa'nın hayatının anlatılmasında kesin olarak benimsenen bu inanışların resim sanatına girerek desteklenmesi sağlanmıştır. Bunu Magnesianslara XI. mektubunda şöyle açıklamıştır; “Sen Pontius Pilate hükümeti zamanında meydana gelen diriliş, çarmıh ve bakireden doğuma tamamen ikna olmalısın. Biz umut ediyoruz ki bu şeyler tamamen ve kesinlikle İsa tarafından yapıldı”¹⁹⁵.

Kendisi paganlarla ilgili birçok beyanda ileri sürmüştür. Paganları özellikle Hıristiyanlara karşı bir düşman ve sapkın olarak betimlemiştir. Genellikle onların ahlaki boyutlarının uygunsuzluğundan ve Tanrı yolundan saptıklarından bahsetmiş ve Hıristiyanlara uyarılarda bulunmuştur¹⁹⁶. Efeslilere IX. Mektubunda paganlar ve diğer inançlı insanlara şöyle seslenmiştir; “Bazı insanların yollarını şeytan öğretilerine çevirdiklerini

¹⁹³ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 239.

¹⁹⁴ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 239

¹⁹⁵ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 253

¹⁹⁶ MAIER, H. O. (2002), *The Social Setting of the Ministry as Reflected in the Writings of Hermas, Clement and Ignatius*, Canada: Wilfrid Laurier University Press. s.175.

duydum. Ama siz kulaklarınızı kapatarak onların düşüncelerini sizin içinize ekmesine izin vermediniz. Siz babanın tapınağının taşlarısınız. Senin imanın Tanrı'ya seni ulaştıracaktır”¹⁹⁷. Yine Efeslilere XII. mektubunda paganlara sitemkâr sözler ederek halka anlatmıştır; “Kim olduğumu ve kime yazdığımı biliyorsunuz. Ben kınandım sizlere merhamet gösterildi, ben tehlikedeydim siz güvendediniz. Tanrı için kurban olanların yolundasınız ve Paul'la başlayan yolculuğun takipçilerisiniz. O, kutsal birisidir ve İsa'nın en büyük şahididir. Ben Tanrı'ya katıldım, peki takip edebilirmiyim?¹⁹⁸” Ayrıca Hıristiyanlara sık sık vurgu yaparak onların toplanmasını istemiş ve böylece şeytanlardan uzak durabileceklerini açıklamıştır. Efeslilere XIII; “Hevesli ol, sıklıkla Tanrı'ya dua ve şükür et cemaat olarak sıklıkla toplanırsanız şeytanın gücü yok olacak ve onun yıkıcı gücü imanın gücünde yok olacaktır”¹⁹⁹. Efeslilere XVI; “Kardeşlerim bozulanların Tanrı'nın Krallığı'nı devralacağına inanmayın. Kötü bir öğretmen olarak İsa çarmıha gerilebilir miydi? Çoğu kişi edepsizce konuşuyor bunları. Ancak şunu bilsinler ki bizim bu ateşimiz hiç sönmeyecektir”²⁰⁰.

Doğrudan ateistler²⁰¹ diye bahsettiği mektuplarda yer almaktadır. Trallianlara X. mektubunda şöyle söylemiştir; “Ateistler ve inanmayanların bazıları söylüyor ki, o sadece acı çekmek için göründü. Peki niçin ben köleyim ve niçin yabani canavarlarla mücadele etmek için dua ediyorum? Bunu yapmazsam ben boşuna ölmüş olurum ve çoğumuz kiralımız hakkında yalan söylemiş oluruz”²⁰² demiştir.

Ignatius Yahudiler içinde eleştiride bulunmuştur. Magnesianslara VIII. mektubunda; “Eski hikâyelere ve aptalca fabllara aldanma ve onları kullanma. Eğer sen şimdiye kadar bir Yahudi gibi yaşarsan Tanrı'nın hediyesini alamazsın”²⁰³ demiştir.

¹⁹⁷ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 229.

¹⁹⁸ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 233.

¹⁹⁹ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 233.

²⁰⁰ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 235

²⁰¹ Ignatius'un burada ateistler diye bahsettiği hiçbir tanrıya inanmayan kişilerdir.

Bunlara pagan tanrıları da dahildir.

²⁰² EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 249.

²⁰³ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 249.

2.1.2. Didache'nin Yazarı

Didache'nin yazarının hayatı hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kendisinin MS. 50-120 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Didache "öğreti" anlamına gelmektedir. Eserin yazarı "The Didache of the Twelve Apostles" (on iki havarinin öğretisi) adlı mektupları kaleme almıştır. Bu mektuplar on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar hemen hemen hiç bilinmemektedir. Mektuplar İstanbul'daki manastırda bulunmuştur²⁰⁴. Bu eser erken dönem Hıristiyan toplumunun içsel yaşamını anlamak için bize önemli katkılar sunmaktadır. Örneğin en erken Hıristiyan vaftizi, eucharistiya ve ritüellerin nasıl oluştuğunu bu mektuplarla anlamaktayız. Ayrıca yapıt erken dönem Hıristiyanlarının dua türlerini gün yüzüne çıkarması açısından da önemlidir. Eserde hangi günler oruç tutulduğu belirlenmiştir. Bunun dışında Hıristiyan havarilerinin kehanetleri ve öğretileri de burada gösterilmiştir²⁰⁵.

Eserin VII. mektubunda kilisenin çeşitli yapılarına talimatlar verilmiştir. Kilisenin aktivitelerinin nasıl olması gerektiği açıklanmıştır. Örneğin her ne olursa olsun Hıristiyanlığın sıcak suda vaftizinin gerçekleşmemesi gerektiği, vaftizin mutlak suretle soğuk suda yapılması şartı dile getirilmiştir. Topluma doğru kehanetlerin neler olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Her Hıristiyan birer başrahip olarak adlandırılmıştır. Ayrıca kilisenin seçiminin nasıl olması gerektiğine değinilmiştir. Çoğu araştırmacı Didache'nin Hıristiyan akidelerini somutlaştırdığı konusunda hem fikirdir²⁰⁶.

Kitabın ilk altı mektubunda sürekli uyarılar görülmektedir. Eserde Hıristiyanlar için biri aydınlık diğeri karanlık olmak üzere iki yol çizilmiştir. Bu anlayış ölüm ve yaşamın iki şekli olarak vurgulanmıştır. Mektubunun I. ve V. bölümlerinde ise ahlaki tembihler dikkat çekmektedir. Bu mektuplarda Hıristiyanların arzularından, isteklerden ve cinayetlerden uzak durarak mütevazi bir yaşamı seçmeleri gerektiğine işaret edilmiştir. Ayrıca Greko-Romen dünyanın çoğu aktivitelerinden kaçınılması gerektiği dile getirilmiştir. Eserde Hıristiyan olmayan paganlar ve Yahudiler "the hypocrites" (iki yüzlüler) olarak nitelendirilmiş ve bir gün onların İsa'ya dua edeceklerine kanaat

²⁰⁴ MILAVEC, A. (2003), *The Didache: Faith, Hope, & Life of the Earliest Christian Communities, 50-70 C.E.*, New Jersey: The Newman Press. s. 54

²⁰⁵ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 412-413

²⁰⁶ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 413-415

getirilmiştir. VIII. mektup da bu şöyle ifade edilmiştir; “*Ve iki yüzlülerin oruçlarından uzak dur. Onlar pazartesi ve Perşembe günü oruç tutmaktadır. Fakat sen bunu Çarşamba ve Cuma yapmalısın. Sen iki yüzlüler gibi dua etmemelisin*” denmektedir²⁰⁷.

2.1.3. Polycarp

Polycarp'ın yaşamı hakkında çok az bilgi ve çok ilginç noktalar bulunmaktadır. MS. 65-155 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Kendisi ile ilgili bilgiler öğrencisi olan İrenaeus tarafından bize aktarılmıştır. İrenaeus, kendisine birçok şeyin Polycarp tarafından öğretildiğinden bahsetmektedir. Onun İsa'yı gördüğüne ve onun havarilerden birçok talimat aldığına değinmektedir. Yazdığı “*The Epistle of to The Philippians*” (Filipililere) adlı mektubu önemli bir kaynak teşkil etmektedir²⁰⁸.

Polycarp, İgnatius'un eserini bir koleksiyon haline getirerek bu eserle kendini destekleyip Filipililere cevaplar vermiştir. Bu söyleşilerde ayrıca evlilik kurumu üzerinden onlara ahlaki dersler vermek istemiştir. Konuşmalardan biri şöyledir; (Filipililere IV. mektup) “*Dul kadınların ihmal edilmesine izin vermeyin, onlar için dikkatli olun. Çünkü biz Tanrı'nın rızası olmayan hiçbir şeye izin vermeyeceğiz. Soğukkanlı olun ve bilgileri toplayarak sonuca ulaşın. Kadına, erkeğe ve köleye düşman olmayın fakat aynı zaman da onların mağrur olmasına da izin vermeyin ve kendinizi Tanrı'nın şanı için bir kök olarak görün*” demiştir²⁰⁹.

Polycarp'ın paganlar ile ilgili tutumu hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Özellikle Filipililere mektubunun XI. bölümünde Valens'ten bahsederek onun putperestler ve dinsizler gibi bozulduğundan söz etmektedir. Bunu şu şekilde dile getirmiştir; “*Ben aşırı derecede Valens için kötümserim. Ona söylenen şeyleri o kadar yanlış anlıyor ki. Bu yüzden ben saf ve temiz bir inanç için paranın sevgisinden ve her türlü şeytani olaylardan uzak duruyorum. Eğer ben kendimi kontrol edemezsem nasıl diğer bir insanı kontrol edebilirim? Bu sebepten dolayı paradan uzak duruyorum. İşte bu yüzden para aşkından kaçınamayan herhangi biri paganlar tarafından*

²⁰⁷ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 429.

²⁰⁸ LAKE, K. (2003), *The Apostolic Fathers, I, I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache*, London: Loeb Classical Library. s.280.

²⁰⁹ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s. 315-316

kirletilecek ve İsa'nın düşüncelerini bilmeyen dışarıdaki insanlar gibi değerdendirilecektir²¹⁰. Ayrıca bölüm IX.'da putperestlerin cennetten çok uzak olduğuna değinmiştir. “Bu yüzden ben tüm pratiklere sebat etmeyi ve doğruluk sözcüğüne itaat etmekte ısrar ediyorum. Böyle yaşayanları sen sadece Ignatius, Zosimus ve Rufus da değil aynı zamanda senin yanında yaşayan inançlı insanlarda da görebilirsin. Sen onların hiçbirine boşuna ikna olmamalısn. Ancak inançtaki doğruluğu ve onların İsa ile aynı yeri hak ettiğini bilmelisin. Onlar aşkı bizim için ve İsa için ölmek olarak anladılar ve böylece Tanrı'ya yükselerek cennete gittiler”²¹¹. Yine Filipililere V. mektubunda pagan sanatıyla ilgili görüşler beyan etmiştir. “Şeytani sanatlardan uzaklaşın ve onlar için vaazlar verin. Benim kız kardeşimi ve ruhsal eşlerini memnun edin. Böylece İsa'yı tatmin etmiş olacaksınız” demiştir²¹². Genellikle paganları bir çete olarak nitelendirmiştir. Kendisi pagan çeteleri ile Hıristiyanlık arasında bir ayrılık olduğunu şeytan ve Tanrı arasındaki savaşta Hıristiyanların korkusuz ve gururlu bir şekilde şehit olacağını ve paganların bu savaşta yenileceğinden bahsetmiştir²¹³.

Polycarp'ın önemli etkilerinden biri de kutsal kişilerin kemiklerinin muhafaza edilmesi üzerine olmuştur. Bu kişilerinin kalıntılarının kutsal bir emanet olarak korunması gerektiğini savunmuştur. Bu da sonraki dönemlerde oluşacak reliğ anlayışının temelini oluşturmuştur²¹⁴.

2.1.4. Justin Martry

Bir apolojist olan Justin Martry Nespolis'te dünyaya gelmiştir. MS 100-165 yılları arasında yaşamıştır. Babasının Greğ kökenli olduğu düşünölmektedir. Justin, babasından felsefe dersleri almış ve genç yaşında İskenderiye'ye yolculuklar yapmıştır. Sorgulayıcı, araştırmacı ve meraklı bir kişiliğe sahiptir. Stoacılar ve Plato'nun düşüncelerinden etkilenmiştir. Fakat bu görüşler üzerinden inşa ettiğı yapıyı kendi çerçevesinde yorumlayarak bunlara karşı çıkmıştır. Ayrıca astronomi, geometri, müzik bilgisine sahip bir kişiliktir. Yazılarında heretiklere ve paganlara karşı bir tutum içerisinde bulunmuştur. Kaleme aldığı eserlerinde bu yapıların Hıristiyanlığı bozduğunu

²¹⁰ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s.347.

²¹¹ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s.345

²¹² SCHAFF, P. (1885), a.g.e. s.89-117.

²¹³ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s.360.

²¹⁴ EHRMAN, B. D. (2003), a.g.e. s.360.

ve Hıristiyanlığın gerçek özünü yok ettiğini belirtmiştir. Özellikle heretik kabul edilen Marcion'a karşı bir tavır tutunmuştur²¹⁵. Ayrıca Mitra ayinleri hakkında geniş bir bilgiye sahip olan Justin Matry, Mitra uygulamalarını bazı Hıristiyan inançlarının şeytani taklitleri olarak görmüştür. Mitraizm'i güçlü bir tehdit olarak kabul etmiştir²¹⁶. Kendisi Yahudilerin ve Paganların cahil olduğunu beyan etmiş ve bunlarla mücadele edilmesi gerektiğini savunan bir tutum sergilemiştir²¹⁷. Dionysos miti için ise kutsal kitaptaki kehanete benzer özellikler göstermesi, İsa'da şüphe duyulmasına sebep olacağı düşüncesiyle, bunun önüne geçebilmek için mitin kötü ruhlar tarafından uydurulduğunu iddia etmiştir²¹⁸.

Justin genelde mitoloji üzerine odaklanmış ve bu yapıyı eleştirmiştir. Eleştirilerinin çoğunda alaycı bir tutum sergilemiştir. Genel argümanları aslında çok tutarlı ve sistemlidir. O mitolojide paralellikler kurarak Hıristiyanları ikna etme yoluna gitmiştir. Bunu yaparken de kutsal kitaptaki Mesih anlayışını vererek bu mitlerin taklit olduğunu savunmuş ve mitsel unsurları yıkmaya çalışmıştır. Bu mitlerin Hıristiyanlık için bir iblisler topluluğu olduğunu savunmuştur. Mitlerin şeytanın icatı olduğuna değinmiştir. Aynı zamanda Grek mitlerinin kutsal kitaptan alındığını ileri sürmüştür²¹⁹. Mitlere karşı büyük bir düşmanlık beslemiştir²²⁰.

Her ne kadar bu mitlerden nefret ettiğini vurgulasa da aslında çoğu zaman bu mitlerden yararlandığı da görülmektedir. Kendisi bu putperest unsurlardan faydalanarak Hıristiyan hikâyesini oluşturmuştur. Örneğin Justin'in ilk "Apology" adlı yazısında Zeus'un oğulları ile ilgili hikâyede İsa'nın hikâyesi arasında bağlantı kurmaktadır. İsa'nın çarmıha gerilişi ile Zeus'un oğullarının ölümü arasında benzerlikler görülmektedir. Ayrıca

²¹⁵ MILNER, İ. (1997), *The History of the Church of Christ; from the Days of the Apostles, Till the Famous Disputation between Luther and Miltitz, In 1520*, Edinburg: Published By THOMAS Nelson. s.67.

²¹⁶ AUNE, D. E. (1998), a.g.e. s.42.

²¹⁷ AURELIUS, M. (1945), *Lucian Justin Martyr Walter Pater Marcus Aurelius and His Times The Transition from Paganism to Christianity*, United State: Classics Club by Walter J. Black, Inc. Roslyn, N. Y. s.246.

²¹⁸ KING, C. W. (1887), *Gnostik and Their Remains*, Davit Nut. s.122-123

²¹⁹ Justin Grek mitlerinin kutsal kitaptan önce olduğunu bilmektedir. Fakat böyle diyerek özellikle Hıristiyanların bazılarının cahiliyetini kullanarak bunlar üzerinde etkisini arttırmak istemektedir.

²²⁰ HUNT, E. J. (2003), *Christianity in the Second Century The Case of Tatian Routledge Early Church Monographs*, London and Newyork: Routledge. s.60.

Perseus'un bakireden doğumu, İsa'nın iyileştirici özelliğinin sağlık tanrısı Asklepios ile benzerliği yine dikkati çeken unsurlar arasındadır²²¹. Justin'e göre benzerlikler bir kere daha saf kişilerin Hıristiyanlık ve paganizm arasındaki temel farkları görmelerini engelleyen şeytani taklitçiliğin sonucudur demiştir. Bunu şöyle ifade etmiştir; “*Bana göre, kötü ruhların, diğerlerini onlara katılmaktan vazgeçirmek için Hıristiyanların tanrısal öğretilerine yönelttikleri kötü kılıfları farkettiğimde, Platon'un öğretilerinin İsa'dan farklı olmasından dolayı değil, ama bunların her açıdan benzer olmamalarından dolayı ne Stoacıların, ne şairlerin ne de tarihçilerin öğretileri gibi hem bu yanlarını tertipleyenlere, hem bu kılıfın kendisine, hem de popüler inanca güldüm*” şeklinde beyan etmiştir²²².

Justin Matry paganlara karşı bu kadar nefret yanlı sözler söylese de bazen onların Tanrı öğretisini vaaz etmekten de kendini alamamıştır. O, Pitagoras'ın Tanrı öğretisini şu şekilde ifade etmiştir; “*Tanrı birdir ve o bazılarının zannettiği gibi dünyanın dışında değil içindedir. O bütün döngü içerisinde tam anlamıyla tüm nesilleri gören tüm çağların denetleyici maddesi ve kendi güçlerinin ve işlerinin yöneticisi, her şeyin ilk unsuru cennetin ışığı ve herkesin babası, evrenin zekâsı ve hayat verici ruhu tüm yörüngelerin hareket ettiricisidir*”²²³.

Justin Matry paganların kendi âlimlerinin üzerinde herhangi bir hakka sahip olmadığını ve antik düşünürlerin fikirlerinin Hıristiyanlığa ait olduğunu iddia etmiştir. Bunu şu şekilde ifade etmiştir; “*Tüm öğretmenler arasında doğru olarak söylenmiş ne varsa, bunlar biz hıristiyanların malıdır*” demiştir²²⁴.

2.1.5. Tatian

Tatian Justin Martry'in öğrencisidir. M.S. 110-160 yılları arasında yaşamıştır. Fırat ve Dicle nehirleri arasında Adiabene'de dünyaya gelmiştir. Ailesi zengin bir pagan kimliğe sahiptir. Justin gibi kendisi Helenizm kültürü içerisinde eğitim almıştır. M.S. 150-160 yılları arasında Hıristiyan olmuş ve “*Adress to Greek*” adlı eseri kaleme almıştır. Tatian Socrates'in yorumlarının

²²¹ HUNT, E. J. (2003), a.g.e. s.59.

²²² Justin Matry, *Second Apology*, 13, Stevenson, J. (1957), *A New Eusebius*, SPCK Church History. s. 61.

²²³ Justin Martry, *Exhortatory Adress to the Greek*, 19.1, Loeb Classic Library.

²²⁴ Justin Matry, *Second Apology*, 13, Stevenson, J. (1957), a.g.e s. 62

doğruluğuna inanmıştır. Genelde imparatorlara ve onların yasal savunmalarına karşı çıkmıştır. Ayrıca Grek kültürünün yapısını ve inançlarını eleştirmiştir²²⁵.

Roma'ya geldiğinde Marcion ve Justin Martry'in etkisi altında kalmıştır. Kendisini Ortodoks iman öğretisine bağlamıştır. Justin'in ölümüyle beraber bir yalnızlığa gömülmüştür. İlerleyen yıllarda Antakya'ya dönmüş ve bu çevredeki Hıristiyanlar üzerinde etkiler bırakmıştır²²⁶.

Tatian I. yüzyıldan itibaren gnostizm ile ilişki kurmuştur. Bu tavrı sergilemesinden ötürü İreaneus tarafından Heretik kabul edilmiştir. İreaneus onun Valentinianizme²²⁷ bağlı olduğunu iddia etmiştir. Aynı iddiaları İskenderiyeli Clement'te beyan etmiştir. O, Tatian'ın Eski ahit'in Tanrısı'nı reddettiğini savunmuştur. Bunun dışında Eusebios da İreaneus üzerinden Tatian'a aynı eleştirilerde bulunmuştur²²⁸. Tatian'ın en önemli özelliği ise çeşitli İncillerle alay eden eleştirmenlerin saldırılarına karşılık olarak İncilleri birleştirmesi olmuştur. Bu eser "*Diatessaron*" (M.S.160-175) olarak adlandırılmıştır. Bu dünyanın ilk dört incilinin toplandığı ve üç sinoptik İncil'inin tek bir versiyon da yer aldığı harmoni eseridir. Dünyanın en eski orijinal Grek diline çevrilmiş yapıdır²²⁹. M.S. 5. yüzyıldan sonra Nestoryanlar arasında büyük saygı görmüş ve ibadetlerde kullanılmıştır. Araştırmacılar bunu nerede meydana getirdiği hakkında kesin bir yargıya varamamışlardır. Ama bazıları bunu Suriye'de oluşturduğunu iddia etmişlerdir. Flemenk bilim adamı Plooiji Dört İncil'i çeşitli doğulu kaynaklardan topladığı görüşünü savunmuştur²³⁰. Arthur Voobus'ta benzer görüşleri dile getirmiştir. O, eserin Grekçe olmasına rağmen dilinin muhtemelen Süryanice kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür²³¹.

Sonraki çeviriler ve yapılan kazılar gösterdi ki Romalılar, Germenler ve Araplar Hıristiyanlığı Tatian'ın eserinden öğrenmişlerdir. Fırat'daki Dura'da

²²⁵ YOUNG, F. (1999), Greek Apologist of the Second Century, Mark Edvard, Martin Goodman and Simon PRICE (ed), *Apologetics in the Roman Empire Pagan Jews and Christian*, U.S.A: Oxford University Press. s.85.

²²⁶ QUASTEN, J. (1950), *Patrology*, Westminster, s.221.

²²⁷ Gnostik Valentinian tarafından ortaya atılan fikirlerin devam ederek bir mezhep halini alması.

²²⁸ HUNT, E. J. (2003), *Christianity in the Second Century the Case of Tatian Early Church Monographs*, New York: Routledge. s.20-21.

²²⁹ STANTON, G. (1995), *Gospel Truth?* Harper Colins. s.101-102.

²³⁰ PLOOIJ, D. (1925), *A Further Study of the Liege Diatessaron*, Leyden. s. 73.

²³¹ VOOBUS, A. (1951), *Studies in the History of the Gospel Text in Syriac*, Louvain. s. 11-13.

bulunan bir Grek parçası epeyce dikkat çekmiştir. Capua'lı Victor²³² burada anonim bir eser bulmuş ve yapıtın Tatian'a ait olduğunu iddia etmiştir. Victor bunun üzerinde değişiklik yapmıştır. Tatian'ın üslubunu değiştirme yolunu seçmiş ve Luka'dan eklemeler gerçekleştirmiştir²³³.

Tatian'ın döneminde Suriye yoğun bir biçimde milliyetçi yapıdadır ve Tatian bir teologdan çok kendini Suriyeli bir vatansever olarak görmüştür. Romalılara, Greklere ve Hıristiyanlık dışı ibadetlere şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Kendisi bekâr bir yaşam fikrini savunmuştur. Bazı Hıristiyan gruplarda yalnız yaşamı talep ederek Tatian'a katılmıştır. Onun böyle bir yaşamı seçmesinde ise seksüel ilişkilerin Tanrı'nın Krallığı'nı engellediği düşüncesini gütmesinden kaynaklanmaktadır. M.S. 3. yüzyılda bazı Suriyeli Ortodoks gruplar bunu sürdürmüş ve bunu vaftiz olarak adlandırmıştır. Bu kanallar sayesinde Hıristiyanlıkta hem vaftiz olayı daha sistemli hale gelmiş hem de ileryen dönemlerde kilise yaşamında rahiplerin evlenmeme şartınının getirilmesine ön ayak olmuştur²³⁴.

Tatian kendi görüşlerini oluştururken düşüncesine uymayan özellikleri değiştirme yolunu seçmiş ve erken dönem kilise babaları tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Özellikle İskenderiye'li Clement onun İsa'nın sözlerini değiştirmekle suçlamıştır. Tatian yapılan eleştirilere rağmen Hıristiyanlığı Greko-Romen dünyaya karşı savunmuştur. O, Grek filozoflarını ve kültürünü şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. "Oration" adlı eserinde pagan ibadetlerinin kabul edilmemesi gerektiğine inanmıştır. Onları günahkâr olarak ifade etmiştir. Genelde putperestlerin sadakatsizliğini metinlerinde vurgulamıştır. İblisleri pagan tanrılarına eş tutmuştur. Paganların bir cehalet içinde yaşadıklarını, asla Tanrı'yı tanıyamayacaklarına inanmıştır. Onların Tanrı'yı reddettiklerini ileri sürmüş ve Hıristiyanlığı paganizmin üstünde tutmuştur. Hıristiyanlığın bütün dinlerden önce geldiği savını öne sürmüştür. Bunun dışında ayrıca paganların kurban törenlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Onlar için et yeme pratiklerine bakın diyerek yapılanların tiksindirici bir özellikte olduğunu söylemiştir²³⁵.

²³² M.S. 6. yüzyılda yaşamış İtalya'nın Bışhop'udur.

²³³ HAMLYN, J. H. (2001), *The Earliest life of Christ*, Gorgias Press, s.100-150.

²³⁴ VOOBUS, A. (1951), *A Requirement for Admission to Baptism in the Early Syrian Church*, Stockholm. s. 32.

²³⁵ HUNT, E. J. (2003), a.g.e. s.60.

Bu yapıları her ne kadar reddetse de Justin gibi Tatian da pagan mitolojisini kullanmada çekinmemiştir. Eleştiri yaparken Grek mitolojisini çürütmek için doğrudan bir yaklaşımda bulunmamıştır. O ölümsüz olarak görülen bu mitlerin çelişikliğini ifade ederek onları alaya alma yolunu görmüştür. Pagan tanrılarının güçsüzlüğünü, onların uygunsuz davranışlarda bulduklarını göstererek kanıtlamaya çalışmıştır. Özellikle tanrıların enest ve tecavüz olayları ile ilişkilendirilmesinin yanlışlığını tekrar tekrar vurgulamıştır. Bu cinsel davranışları eleştirmesinde ise onun münzevi bir yaşamı tercih etmesinin büyük bir rolü olduğu düşünülmektedir²³⁶.

2.1.6. Irenaeus

Irenaeus M.S. 130-200 yılları arasında yaşamıştır. İkinci yüzyılın en ünlü teologlarından biri olan İrenaeus Tanrı'nın birliğine inanmış ve İsa'nın insan olduğunu kabul eden beyanlarda bulunmuştur. Pavlus'u, Hıristiyanlığın içine Platon felsefesini ve pagan dinlerini sokmaktan sorumlu tuttuğu için ona sert eleştirilerde bulunmuştur. Ayrıca kendisi Barnabas incilinden oldukça çok faydalanmıştır²³⁷.

Irenaeus sapık ve dinsizlere özellikle Gnostiklere karşı durmuştur. Onun son derece etkili olan görüşleri kiliselerde varlığını sürdürmüştür. Çalışmalarının kristoloji ve Tanrı üzerine yapılan yorumlara büyük katkısı olmuştur. Başlıca iki eseri İngilizceye “*Against the Heresies*” (dinsizlere karşı) ve “*Proof of The Apostolic Preaching*” (Apostolik vaazın kanıtı) başlığıyla çevrilmiştir. İlk eserinde Valentian'a karşı reddiyeleri yer almaktadır. Eserde dört İncil'in geçerliliğini savunmuştur. Burada iki halef soyu betimler. Biri Tanrı'dan gelir, Mesih ve onun seçilmiş havarileri, özellikle Petrus aracılığıyla devam eder. Diğeri ise İsa Mesih'in adını bir tür yem olarak ileri süren ama öğretisi aslında büyük hayinin, din değiştiren büyük yazarın kötü zehri olan Simon Magus'tan geldiğini beyan etmektedir²³⁸. Ayrıca İskenderiyeli Clement gibi Meryem'in İsa'yı ağrısız bir

²³⁶ HUNT, E. J. (2003), a.g.e. s.60.

²³⁷ ATAURRAHİM, M. (1997), *Bir İslam Peygamberi H.z. İsa*, Kürşat DEMİRCİ (Çev.), İstanbul: İnsan. s.88.

²³⁸ PAGELS, E. (1979), *The Gnostic Gospel*, Penguin. s.69

şekilde doğurduğunu kabul etmiştir. Piskoposları dinlememesi ve Hıristiyanları kışkırtması hasebiyle M.S. 190 yıllarında öldürülmüştür²³⁹.

İrenaeus özellikle pagan filozoflarını çok fazlaca eleştirmiştir. Onların kilise üzerindeki etkisini kırabilmek için bu tutumu sergilemiştir. Tales, Anaximander, Anaximanes, Pitagoras ve Empedocles gibi yazarları yanlış öğretmen olarak tanımlamıştır. Onları aptalca sorular soran ve Tanrı'nın varlığını değiştirmeye çalışan aciz varlıklar olarak adlandırmıştır. Diğer taraftan ise İrenaeus pagan kültürünü çok renkli bulmuştur. Onları eğlenceye düşkün kendini bilmez hadsizler olarak ifade etmiştir. Yaşayış tarzlarını sapkınlık olarak nitelendirmiştir²⁴⁰. Ayrıca hem İsa ile ilgili yapılan resimlere hem de yapılan heykellere şiddetle karşı çıkmıştır. Bunu heretik anlayışın devamı olarak görmüştür. Bu sebepten ötürü Hıristiyanların bu gibi aktivitelerden uzak durması gerektiğini savunmuştur. Özellikle imparator tarafından dikilen heykeli fazlaca eleştirmiştir. Bu heykele paganların tapıtığını ve bunu putlaştırdığını ifade etmiştir²⁴¹.

2.1.7. Athenagoras

Athenagoras'ın M.S. 130-199 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Hıristiyan dininin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Sadece iki ana yazı onunla ilgili araştırmacılar tarafından keşfedilmiştir. Bunlardan biri Methodius'un "*On The Resurrection of The Body*" (Bedenin dirilişi) çalışmasında görülmektedir. Kendisiyle ilgili kesin olarak bildiğimiz ise Hıristiyanlığı benimsemiş bir Atinalı filozof olduğudur²⁴².

Athenagoras yazılarında daha çok imparatorlar üzerine savunmalar yapmıştır. Ana konusu ateizm üzerine sorulan sorular olmuştur. Ayrıca pagan şiiri, kehanetleri, tanrıları ve mitleri hakkında ilgilenmiş, bu konular üzerinde alaycı tavırlar takınmıştır²⁴³. Athenagoras Hıristiyanlığa yapılan saldırıları

²³⁹ TÜMER, G. (2011), *Hıristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. s.40; MCENHILL, P. and NEWLANDS, G. (2005), *Fifty Key Christian Thinkers*, London and New York: Routledge. s.126-128.

²⁴⁰ KAISER, B. C. (1997), *Creational Theology and the History of physical Science: The Creationist Tradition from Basil to Bohr*, Köln: Brill. s. 16.

²⁴¹ BIGHAM, S. (2004), *Early Christian Attitudes toward Images*, Orthodox Research Institute. s.113

²⁴² SCHAFF, P. (1885), *Ante-Nicene Fathers Volume-II*, Christian Classics Ethereal Library. s.276-279.

²⁴³ YOUNG, F. (1999), a.g.e. s.86-87.

kısaca üç şekilde cevaplamıştır. Sizin inançlarınızı; ateizim, inançsız festivaller ve Hıristiyanlığa yapılan zulümlerden oluşmaktadır diyerek Hıristiyanlığı savunmuştur. Aynı zamanda Hıristiyanlığın batıl bir inanç olmadığını ve asla popüler pagan tanrılarına ibadet etmeyeceğini dile getirmiştir. O, paganların Hıristiyanlığı gnostik gruplarla karıştırılmaması savını ortaya koymuştur²⁴⁴.

Hıristiyanlarla ilgili yapılan ensest suçlamasına Athenagoras çok şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Bu suçlamaya karşı olarak aslında paganların ensesti gerçekleştirdiğine değinmiştir. O, ensest sonucu doğan tanrıları buna örnek göstermiştir. Bu kavramın paganlar tarafından böyle anlaşılmasının sebebini ise Hıristiyanların “brother” (kardeşler) ve “sisters” (kız kardeşler) diye birbirlerine hitap etmesinden ve ekmek şarap ayininin öncesinde verdikleri öpücükten kaynaklandığını ifade etmiştir. O, bu öpücüğün hazdan bağımsız kültürel yaşamdan kaynaklı bir şey olduğunu dile getirerek Hıristiyanlığı savunmuştur. Athenagoras aynı zamanda aşk etiğine de çok önem vermiştir. Tek eşliliği savunarak, bir kişinin eşi bu dünya da ölse bile o bir hayatta tekrar onunla birleşeceğine inanmıştır²⁴⁵.

Athenagoras birçok alanda öncü olmuştur. Kendisi tıbbi alanda bilgileri harmonize etmiştir. O, bilime çok önem verdiği için sadece paganları değil aynı zamanda bilimi ve mantığı kabul etmeyen Hıristiyanlara da karşı çıkmıştır. Kutsal Ruh için farklı düşünceler getirmiştir. Kutsal Ruh’u Tanrı’dan sızan güneş ışıklarına benzetmiştir. Bu düşünce ilerleyen dönemlerde Hıristiyan ikonaları üzerinde önemli etki yaratmıştır. Özellikle Kutsal Ruh’un bir ışık süzmesi şeklinde gösterilmesi Athenagoras’ın düşüncesinin bir göstergesidir. Ortaya koyulan resimlerin zemini bu fikirle oluşturulmuştur²⁴⁶. Ayrıca Athenagoras yapılan resimlere de karşı çıkmamıştır. O, sadece resimlere puta tapar gibi tapınılması gerektiği fikrini ileri sürmüştür²⁴⁷.

2.1.8. Tertulian

Asıl adı Quintus Septimus Florens olan Tertulian M.S. 160-225 yıllarında yaşamıştır. 2. ve 3. yüzyıllarda Kartaca’da yazılarını kaleme

²⁴⁴ Clement of Alexandria, *Miscellanies*, s. 3.2.10.

²⁴⁵ BARNARD, L. W. (1972), *Athenagoras: A Study in Second Century Christian Apologetic*, Paris: Editions Beauchesne. s. 163-165

²⁴⁶ BARNARD, L. W. (1972), a.g.e. s. 181-184.

²⁴⁷ BIGHAM, S. (2004), a.g.e. s. 112.

almıştır. Tanrı'nın birliğine inanmakta ve İsa'yı Yahudi Mesih anlayışı ile aynı görmektedir. Asli günahın, kefarete işlemi yaptıktan sonra affedileceği öğretisi için Tevhid'in üzerinde duran Papa Kallistus'a muhalif olmuştur²⁴⁸. İlk kez Gentile kelimesini kullanmıştır. Bu sözle sadece Grekleri değil bütün doğu dünyasını kastetmiştir. Yani Hıristiyan olmayan dünyayı ima etmiştir. Hıristiyanları pagan dünyanın tehlikelerine karşı uyarmıştır. O, müminlerin bu tehlikelerden haberdar olmalarını ve bu yaşamın Hıristiyanlığın kutsal yaşamını bozacağını, bunun için de Hıristiyanların gözlerini açmalarını ve çok dikkatli olmalarını istemiştir.

Devam eden yıllarda kendini etik ve ahlaki konulara adanmıştır. Pagan felsefeden ziyade kutsal kitaptaki dayanaklardan faydalanmıştır. Ona göre tüm insanlar tanrının bilgisine doğuştan sahiptir. Aynı zamanda teslis doktrinini formüle eden en erken Hıristiyan yazarlardan biri olarak bilinmektedir. Yaşamının ilerleyen dönemlerinde kilise tarafından eleştirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Montaizm'i²⁴⁹ benimsemiştir. Latin dünyanın benimsediği en önemli kilise babalarından biri olarak görülmüştür²⁵⁰.

Kaleme aldığı yazılarda paganların çoğunun haksız olduğunu ve onları reddettiğini ifade etmiştir. Bu yüzden bütün pagan dünyasını Hıristiyanlığa davet etmiştir. Paganların gittiği yolun yanlış olduğunu ve Hıristiyanlığın onların kurtuluşu olacağına inanmıştır²⁵¹. Paganlar için yazdığı en önemli çalışmalardan biri ise "To The Heathens" (Putperestler) dir. Bu eserinde pagan toplumunu eleştirir. Eserinde pagan tanrılarını onaylamamaktadır. Diğer bir eseri olan "Apology" adlı eserinde kendisini suçlayan genç Pliny ve Tacitus'a cevaplar vermektedir. Yapılan cinayet suçlamalarına karşı paganların yamyam ve ensest olduğunu ileri sürmüştür. "Idolatry" (pupereşlik) adlı eserinde pagan festivallerinde giyilen elbiseler ve gladyatör

²⁴⁸ ATAURRAHİM, M. (1997), a.g.e. s.88.

²⁴⁹ Montaizm 2. yüzyıl başlarında kurulmuş ismini kurucusu Montanus'tan almış erken Hıristiyanlık hareketidir. Hareket Hieropolis kökenlidir. Tertullian en geniş şekilde tanınan Montaistir.

²⁵⁰ MOULTON, C. (ed.), (1998), a.g.e. s.85-86; Tertullian and Felix, M. (1931), *Tertullian Apology and De Spectaculis*, T. R. Glover (Çev.); *Minucius Felix* (Çev. Gerald H. Rendal) Octavius Loeb, London: Classical Library No. 250 Latin Edition. s.xiii-xviii.

²⁵¹ PRICE, S. (1999), Latin Christian Apologetics: Minucius Felix Tertullian and Cyprian, Mark Edvard, Martin Goodman and Simon PRICE (ed), *Apologetics in the Roman Empire Pagan Jews and Christian*, U.S.A: Oxford University Press. s.106-109.

eğitiminin kesinlikle kabul edilmemesi gerektiğini savunmuştur²⁵². Justin'den aktarıldığına göre Tertullian Mitras ayınlarının yarattığı travmayı şöyle ifade etmektedir; “*Bütün işi gerçeği saptırmak olan şeytan İlahi yapılardaki aynı durumları taklit eder. O, kendine inananları vaftiz eder ve onlara kutsal pınarın, günahlarını affedeceği vaadinde bulunarak onları Mitras dinine inandırır. Böylelikle şeytan ekmeğin Tanrı'ya verilişini kutlar ve ölümden dirilişin sembolünü ortaya koyar. Bu yüzden tanrısal olan bazı şeyleri taklit eder. Şeytanın kurnazlığının farkında olalım*”demektedir²⁵³.

Tertullian'ın Grek filozoflarına karşı tutumu ise genelde belirsizdir. Kimi zaman onlara saldırgan bir şekilde davranmış, kimi zaman ise alaycı bir tutum sergilemiştir. Genellikle onları doğal olayları merak eden aptallar diye adlandırmış ve felsefecileri Hıristiyanların yönünü şaşırttığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Onların öğretilerini belirsiz düşünceler, değersiz hikâyeler ve herkesle yatan kendini beğenmiş kişiler olarak olarak nitelendirmiştir. Bir yazısında şöyle geçmektedir; “*Bütün felsefecileri kınıyoruz çünkü onlar aptal Hıristiyanların yolunu şaşırtan kişilerdir*” diyerek onlara karşı çıktığını göstermiştir²⁵⁴.

R. D. Sider Tertullian'ın birden fazla yerde putperest unsurları bir Hıristiyan bakış açısıyla yeniden yorumlamak istediğini savunmuştur. Burada aşk, ağıt ve tanıdık birçok temayı köken itibarıyla Tertullian'ın, paganizmin değerlerini Hıristiyanlıkla yoğurarak vücut buldurduğuna değinmektedir²⁵⁵.

2.1.9. Cyprian

Büyük bir hatip olan Cyprian M.S. 200-258 yılları arasında yaşamıştır. Asıl adı Thascius Caecilius Cyprianus'tur. Kartaca yakınlarında dünyaya gelmiştir. Kuzey Afrika kilisesinin önemli isimlerinden biridir. Özellikle buranın Hıristiyanlaşması açısından büyük katkıları olmuştur. Piskopos Caecilus'un altında Afrika'da Hıristiyan inancının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Cyprian'ın nasıl Hıristiyan olduğu hakkındaki bilgiler belirsizdir.

²⁵² DUNN, G. D. (2004), *Tertullian the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge. s.27-31.

²⁵³ KING, C. W. (1887), a.g.e. s. 99

²⁵⁴ AYERS, R. H. (1979), *Language, Logic, and Reason in the Church Fathers. A Study of Tertullian, Augustine, and Aquinas (Altertumswissenschaftliche Texte und Studien VI)* 19, Germany: Georg Olms, Hildesheim. s.24-25.

²⁵⁵ AYERS, R. H. (1979), a.g.e. s.34.

Fakat Caecilianus adında birinin onu Hıristiyanlığa kazandırdığı düşünülmektedir. Kendisi M.S. 246'da Hıristiyan ve benzer yıllarda vaftiz olmuştur. Hıristiyan olduktan sonra zenginliğinin çoğunu bırakıp fakirliği tercih etmiştir. Decius Roma İmparatorluğu'nu devraldıktan sonra (M.S. 249-251) ise bütün kilise babalarını idam ettirmeye başlamıştır. Bu idamlardan ilk nasibini alan ise Roma Bishop'u Fabian olmuştur. Ayrıca Roma'da bu inanca sahip olan insanların hepsini idam ettirmiştir. Decius bütün pagan tanrılarına kurban sunulmasını istemesi ve Hıristiyanlara yaptığı işkencelerle birlikte Cyprian, bulunduğu şehirden kaçıp Kartaca'ya sığınmıştır. Saklanıp gizlenen Cyprian, birçok Hıristiyan tarafından korkak ilan edilmiştir. Cyprian gibi inancını gizlemeyenler ise pagan tanrılarına kurban sunumunu kabul etmişlerdir. Potansiyel yeni çağrılara karşı Cyprian Hıristiyanlar arasında bir uzlaşma çağrısında bulunmuştur. Donatislerle karşılaşmasıyla birlikte ise yazıları daha çok doğu Hıristiyanlığı ve paganların kurban kesme inançlarının iğrençliği üzerine olmuştur²⁵⁶. Gotlarla mücadele edip yenilip ve sonrasında ölmesiyle beraber onun yerine imparator Valerian (M.S. 253-260) geçmiş ve dört yıl kilise ile ittifak yapmıştır. Fakat o da Decius gibi Hıristiyanlığı toplumun rahatsız elementi olarak ifade etmiştir²⁵⁷.

Cyprian kendine Tertullian'ı örnek almıştır. Onu bir üstat olarak adlandırmıştır. Bu sebepten dolayı Tertullian'ın fikirleri etrafında kendi düşüncelerini geliştirmiştir. Nitekim *"The Lapsed"* ve *"The Unity of the Catholic Church"*de yapılan işkenceleri, halkın inanç pratiklerinin nasıl olması gerektiğini ve kilisenin baştanbaşa korunması zorunluluğuna işaret etmiştir. Zina, döneklik ve cinayet gibi günahların üstesinden nasıl gelineceğine değinmiştir. Ayrıca Tanrı'nın merhametli olduğunu ve ona edilen dua ile insanlığın onun etrafında birleşeceğini beyan etmiştir. O, paganları sapkın olarak nitelendirmiştir. Onların Tanrı'nın birliğine inanmadıklarını ve sonsuz bir karanlığa gömüleceklerini iddia etmiştir. Özellikle onların zina konusunda fazlaca rahat olması Cyprian'ı rahatsız etmiştir. Cyprian Hıristiyanların onları örnek almasından endişelenmiştir.

²⁵⁶ MCGUCKIN, J. A. (Ed.), (2011), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity Volume I (A-M)*, U.K: Set Wiley Blackwell Ltd. s.4.

²⁵⁷ FREND, W. H. C. (1960), *The Early Church*, London: Oxford University Press. s. 117

Ancak onlarla konuşma yolu seçilmesi gerektiğine ve paganların bu yolla Hıristiyanlığı seçebileceğine inanmıştır²⁵⁸.

2.1.10. Eusebios

Eusebios yaklaşık olarak M.S. 275'de Filistin'de dünyaya gelmiştir. Erken yaşlarıyla ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Pamphilios'la olan dostluğundan ötürü kendisine Eusebios Pamphilios lakabı takılmıştır. Pamphilios'un öldürülmesinden sonra onun bıraktığı çalışmaları devam ettirmiştir. Sonraki dönemlerde Caesaria kentinin piskoposluğuna getirilmiştir. M.S. 325 yılında İznik konseyine katılmış, M.S. 339/340 yılında ölmüştür.

Eusebios Hıristiyanlığı iki doğa şeklinde düşünmüştür. Birincisi Tanrı'nın ikincisi ise insanın doğasıdır. Tanrı insanın doğası için kendi doğasının bir benzerini sunduğunu beyan etmiştir. Musa'yı en büyük peygamberlerden biri olarak görerek Kutsal Ruh'un etkisiyle evrenin oluşumunun ve düzenlenmesinin onunla gerçekleştiğine inanmıştır. Ayrıca Tanrı'yı mükemmel bir varlık olarak insan formuna dönüşmesiyle ifade etmiştir. Baba ve Oğul'un her şeyden önce varolduğuna kanaat getirmiştir. O, Hıristiyanlığın aslında ilk insanın yaratılmasından bu yana geldiğine değinmiştir. Hıristiyanlığı dürüstlük, bilgelik isimleriyle adlandırmıştır. Yahudiler gibi sünnet olmadıklarını asıl sünnetin vücudun olması gerektiğini dile getirmiştir²⁵⁹.

Çalışmaları arasında Hıristiyanlığı paganizme karşı savunduğu “*Church History*” (Kilise Tarihi) ve “*The Life of Constantine*” (Konstantin'in Yaşamı) bulunmaktadır. Özellikle Kilise Tarihi adlı eserinde putperestlerin ilahi olana yaptığı saldırılarla, sık sık yapılan işkencelere değinerek onları eleştirmiştir. Onlar için sürekli kan ve işkenceyle Hıristiyanlığın karşısına çıktığına değinmiştir. Atalarının pagan dinine inandıklarını ancak İsa'nın öğretileriyle çok tanrıcılıktan tiksinerik vazgeçtiklerine işaret etmiştir. Ayrıca bu dönem kurban töreni yapmayanların askerler tarafından yüzlerine ve yanaklarına sert bir şekilde vurulduğuna dikkati çekmiştir. Bunun dışında hem eski batı

²⁵⁸ BENSON, E. W. (1897), *Cyprian His Life His Time His Work*, New York: D. Appleton and Company. s. 17-118; Compenhausen, H. V. (1972), *The Fathers of the Latin Church*, London: A and C Black. s. 36-60

²⁵⁹ Eusebios, (2011), *Kilise Tarihi*, Furkan Akderin (Çev.), İstanbul: Çivi Yayınları. s. 9, 19, 40, 212.

toplumlarında hem de eski doğu toplumlarında yaşanan önemli olayları kronolojik olarak sunduğu “*Khronikoi Kanones*” adlı bir yapıtı da bulunmaktadır²⁶⁰.

Eusebios pagan heykellerine harşı ilgisiz kalmıştır. O, bu heykelleri bir idol olarak görmüştür. Bu heykellerin önemli olduğunu fakat sadece Hıristiyan bir imparatorun heykeli yapılıyorsa değer verilmesi gerektiğine inanmıştır. Onun için Hıristiyan heykellerinin yapılmasını pagan imparatorlarının üzerinde bir zafer olarak algılamıştır. Ancak bunun sessiz bir şekilde yürütülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Heykellere böyle yaklaşırken resimlere ise tutumu sert olmuştur. O, iconophia (ikonafobi) olarak bilinmektedir. Yani resimlerden korkan, onlardan nefret eden şekilde bir kişi olarak tarif edilmiştir. Hatta birgün Kostan’ın kız kardeşi ondan İsa’nın resmini istediğinde onu azarlayıp bu isteğini reddetmiştir. Hiçbir kilise babası onun kadar resimlere nefret dolu sözler söylememiştir. Şühesiz bu durum ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacak ikonaklazma dönemine zemin hazırlamıştır²⁶¹.

Eusebios “*The Life of Costantine*” I, III bölümlerinde Kostantin’in kendisinin meydana büyük resimler kurulmasını emrettiğinden bahsetmektedir. Bu resimler üç bölüm içermektedir. Resmin en üstünde bir haç, en altta yine bir haç ve orta bölümde Kostantin’in çocukluğunu simgeleyen resimler bulunmaktadır. O, bunu yaparak imparatorluk ailesini haç ile ilişkilendirmiştir. Haç paganlar ve Hıristiyanlar için o zamanlar şüphesiz çok çarpıcı olmamıştır. Fakat Kostantin’den sonra işkence aracı olarak görülen haç askeri ve politik zaferin sembolüne dönüşmüştür. Ayrıca yapılan bu resimleri Eusebios Kostantin’in Eski Ahit pasajından yararlanarak oluşturduğunu iddia etmiştir²⁶².

Eusebios neden hükümdarın resim yapmasına karşı çıkmamıştır? Tabiki böyle bir durumda hayatının gideceğini düşünmüş olabilir. Fakat şu açıktır ki Eusebios bunu bir manevra ile halletmiştir. Resimlerin yapılmasına değil kutsal kişilerin resimlerinin çizilmesine karşı çıkıp kendini savunmuştur. O, “*The Life of Costantine*” XLIX bölümünde Kostantinopolis’te İsa’nın birçok resminin var olduğunu söylemektedir. Bu resimleri Hıristiyanların kendi

²⁶⁰ Eusebios, (2011), a.g.e. s. 6.

²⁶¹ BIGHAM, S. (2004), a.g.e. s. 191-193.

²⁶² BIGHAM, S. (2004), a.g.e. s. 200.

dinlerinin sembolü olarak ifade ettiklerini dile getirmiştir. Ayrıca o imparatorluk mekanının tavanlarında birçok haç resminin olduğunu açıklamaktadır. Eusebios, Kostantin'in bunu yapmasındaki sebebi Tanrı'nın onu koruyacağına inanmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bunun dışında Eusebios Kostantinapolis'te paganların herhangi bir türünün barınmaması gerektiğine inanmıştır. Onların ibadet tapınaklarının hatalı olduğunu, altarlarının kanla bulandığını, kurbanlar kestiklerine ve batıl inançları gerçekleştirdiklerine vurgu yapmıştır²⁶³.

2.1.11. Kapadokyalı Nazianzolu Gregorios

Gregorios yaklaşık M.S. 329 veya 330 yıllarında yöre kenti sayılan Arianzos'ta dünyaya gelmiştir. Diğer Kapadokyalı babalar gibi Gregorios varlıklı ve saygın bir ailenin çocuğuydu. Oğluna kendi ismini veren babası önceleri Yahudi Hıristiyan bir tarikata mensuptur.

Diğer Kapadokyalı babalar parlak bir teolog ve yazar olarak ün kazanmışken Nazianzolu Gregorios hatip olarak ün salmıştır. Egemenlikte ve otoritede gözü olmayan Gregorios arkadaşı Basil'i (Kapadokyalı Basil) öğretmen olarak kabul etmiştir. Kendisi edebiyatta, hitabette ve şiirde yetenekli bir kişi olmuştur.

Gregorios birkaç defa kendisini uygun olarak düşünmediği ve daha önce başaramadığı kilise sorumluluklarına itilmiştir. Kiliseye gelmesiyle burada vaazlar vermiş ve ardından görevden ayrılmış, kaçıp solğu ıssız bir yerde almıştır.

Çok erken yaşlarda kutsal kitap eğitimi almış ve Athenia'da okuduğu yıllarda daha sonra sıkı bir arkadaşlık kuracağı Basil ile tanışmıştır. Aynı zamanda burada ilerleyen zamanlarda imparator olacak putperest İulianus'da onlarla beraber okumuştur.

Gregorios'un yükselmesi ise bilgi, şiirsel ifade sözlü hitap ve sanatta olmuştur. Konuşmalarda klasik metinleri kullanmış ve aynı zamanda Kutsal kitap üzerine verilen vaazları ustaca yorumlamıştır. Arius inancına karşı koyup Ortodoks üçlülük inancını savunmuştur.

²⁶³ BIGHAM, S. (2004), a.g.e. s. 200-202.

M.S. 370 yılına gelindiğinde Gregorios, Basil ile Naziansos episkoposu olan babasının desteğiyle Kaisareia²⁶⁴ Mazaka Episkoposu ve Kapadokya metropolitliğine getirilmiştir. Gregorios 372 yılında göreve başlaması gerektiği söylendiğinde istemeyerek bu görevi kabul etmiştir. Göreve başladığı dönem dağlara çekilerek, Sasima'daki görevini hayatı boyunca hiçbir zaman yerine getirmemiştir²⁶⁵.

Aziz Basil ile ilişkisinden dolayı olasılıkla ondan fazla etkilenmiştir. O, Basil gibi realist düşünmemektedir. Kilise babası Origen'e yakın durmuştur. O, daha çok aracı olmayı önemsemiştir. Aziz Basil ve Nyssalı Gregorios (Kapadokyalı Nyssalı Gregorios) arasında orta yolu aramıştır. Origen'in yorumları genelde alegorik düşünceler içerirken Basil'de kutsal kitabın literal yorumu söz konusu olmuştur. Bu tutum karşısında Gregorios kendini Origen'e yakın hissederek kutsal kitaptaki mistik yorumlara ve sembollere adanmıştır. Kutsal kitabın gerçek dilini gizlediğini savunmuştur. Ayrıca o, kutsal kitabın, en yüce ve en doğru olduğuna, paganların dinlerinin ise yanlış olduğuna inanmıştır²⁶⁶.

2.1.12. İskenderiyeli Theophilus

İskenderiyeli Theophilus ile ilgili yok denecek kadar az bilgi bulunmaktadır. Yahudi tarihçi Rifinus onun M.S. 373-380 yılları arasında İskenderiye'de yaşadığını iddia etmektedir. M.S. 345 civarlarında doğduğuna riayet edilmektedir. O Hristiyan bir aileden gelmektedir. Genç yaşta annesini ve babasını kaybetmesiyle birlikte Etiyopyalı bir köle tarafından büyütülmüştür. Bir anlatıya göre bir sabah bu kadın köle tarafından Artemis tapınağına götürülür ve buraya geldiğinde tapındaki heykellerin kırılmasıyla çok korkup kadınla birlikte kaçır. Başka birgün kiliseye giderler ve orada Hristiyan gizemleriyle karşılaşır. Buradaki vaftiz ve ritüellerden çok etkilenip Hristiyan olmaya karar verdiği söylenir. Bu olay Agostino Favale'nin notlarında anlatılmaktadır. Geldiği bu kilisede Athanasius ile karşılaşır, onun

²⁶⁴ Bizans döneminde bugün içerisinde Nevşehir, Kayseri, gibi şehirlerinde bulunduğu bir eyalettir.

²⁶⁵ TIEFENBACH, H. (2012), *Anadolu'nun Azizleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat. s.179-188.

²⁶⁶ ARMSTRONG, A. H. (1967), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press. s.169.

koruması altına girmiştir. M.S. 20 Temmuz 385'te ise Timothy'in ölümü ile piskopos seçilmiştir.

Theophilus paganizme karşı duran en önemli kilise babası olarak hatırlanmaktadır. Mısır'ın Hıristiyanlaşmasında bir dönüm noktası olmuştur. Hıristiyanlığın tapım yerlerinde paganik unsurların bulunmasını şiddetle reddetmiştir. İskenderiye hükümetinden destekler alarak birçok pagan tapınağının yıkılmasını sağlamıştır. Onun sayesinde çoğu tapınak yerle bir edilmiş sadece bu tapınakların görüntülerinin hatırlanması için ufak ayrıntılar kalmıştır. Kostantinopolis yetkililerini Mısır'a davet ederek isyancıların öldürülmesini ve bütün pagan kültürünün imha edilmesini istemiştir. Ayrıca Rifinus, Dionysos tapınağı gibi bazı antik tapınakların kiliseye çevrildiğinden bahsetmektedir²⁶⁷.

2.1.13. John Chrysostom

Aziz John Chrysostom M.S. 349-407 yılları arasında yaşamıştır. "Golden Mouth" (Altın ağız) adıyla da bilinmektedir. Antakya'da dünyaya gelmiştir. Asil bir ailenin üyesidir. Babası başarılı bir bürokrat ve komutandır. Babasının vefatından kısa bir süre sonra annesi tarafından Anthusa'ya getirilmiştir. Buraya geldikten sonra ünlü bir pagan hatip olan Libanus'tan eğitim almıştır. Tarsus'a gelip teoloji üzerine eğitim aldıktan sonra M.S. 368'de vaftiz olmuştur. Yaşamı süresince hastalıklarla mücadele etmesine rağmen M.S. 371'de sıkı bir mistik olmuştur. M.S. 381'de başpiskopos olan Flavian ona M.S. 386'da rahiplik rütbesi vermiştir. Rahip olduktan sonra büyük bir vaiz olarak ün kazanmıştır. Dolayısıyla ölümünden sonra ona Chrysostomos (altın ağızlı) ünvanı verilmiştir.

Chrysostom'un yaptığı çalışmalar ise daha çok şiirsel içerikli olmuş ve böylelikle antik doğu Hıristiyanlığının kutsal kitap yorumunda genel bir model haline gelmiştir. Yazılarında ahlaki ve yoksulluk üzerinde durmuştur. Sıklıkla sadaka vermeyi ve fakire yardımın gerekliliğine değinmiştir. Sosyal farkın insanlar arasında fazla olduğu ve bu eşitsizliğin Hıristiyanlık yaşamını bozduğuna inanmıştır. Özellikle pagan hükümdarların zenginliklerini ve sapıklıklarına eleştirilerde bulunmuştur. M.S. 387 yılında Antakya'da çıkan

²⁶⁷ RUSSELL, N. (2006), *Theophilus of Alexandria the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge. s.3-10.

isyan sonucu düzeni sağlamış ve isteği üzerine M.S. 398'de Kostantinopolis'in başpiskoposluk görevine getirilmiştir. Başpiskopos olmasıyla beraber şehirde birçok reform gerçekleştirmiştir. Bunlardan biri İskenderiyeli Theophilos'u kanonik düzenlemeler için görevlendirmesi olmuştur²⁶⁸.

Chrysostom Tanrı fikrine çok önem vermiştir. İnsan yaşamında ne kadar günah işlerse işlesin eğer Tanrı'ya dua edip, tövbe ederse Tanrı'nın onu affedeceğine inanmıştır. İnsanoğlunun her zaman bunun için bir çaba göstermesi gerektiğini beyan etmiştir. Tanrı'dan asla şüphelenilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. İnsanın yaşamını kendi doğasına vermesi zorunluluğunu ifade etmiş ve böylece Tanrı'ya ulaşacağına inanmıştır. O, sürekli insanların itaatsizliğini hatırlatarak, itaatin önemine vurgu yapmıştır. Gamin ve kederin artmasını Tanrı'ya bir yaklaşma aracı olarak görmüştür. O, kötü ruhların insanı kötülüğe doğru sürükleyerek Tanrı'dan kopardığını savunmuştur. Bunun için böyle düşüncelerden ve bu özellikleri çağrıştıran yerlerden kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşlerin ışığında ilerleyen dönemlerde mistik bir yaşamı tercih ederek her şeyden vazgeçmiştir. O, sadece üstüne uzuvlarını örtecek bir örtüyle yaşamıştır. Böyle yapmasındaki amaç elbiseyi bir günah aracı olarak görmesidir. Nitekim mistik geleneğin bu özelliği ilerleyen dönemler de özellikle çarmıh ikonalarında kendine yer edinmeye başlamıştır. Bu resimlerde sadece Romalı askerlerin çarmıhtaki kişinin elbiselerinin paylaşması söz konusu olarak görülmemelidir. Aynı zamanda ressamların, İsa'yı münzevi olarak ve üzerinde hiçbir elbisenin olmaması şeklinde göstermesi bunu kanıtlar niteliktedir. Eğer sanatçılar isteselerdi İsa'yı elbiseli de çizebilirlerdi. Zaten çok fazla elbiseli resmi de yoktur. Bu sebepten dolayı mistik geleneğin özellikle çarmıh resimleri üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Böylelikle yaşamı şaşalı, Tanrısız bir inancı, zinayı, şehveti Tanrı'dan uzaklaşma aracı olarak gören Chrysostom, paganların inancını iblislik olarak betimlemiş ve Hıristiyanların bu inançlardan uzak durması gerektiğine inanmıştır²⁶⁹.

²⁶⁸ THOMAS, T. (2011), John Chrysostom, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity Volume I (A-M)*, McGuckin J. A. (ed.), U.K: Set Wiley Blackwell Ltd. s.533-534.

²⁶⁹ EHRMAN, B. D. and Jacobs, A. S. (2004), *Christianity in Late Antiquity, 300-450 C.E.*, New York: Oxford University. s. 123-125.

2.1.14. John Cassian

Aziz Cassian M.S. 360-435 yılları arasında yaşamıştır. O, Romanya'da dünyaya gelmiştir. Manastır yazarı olarak ün salmıştır. Yaşamı ve yetiştiği ortam hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. M.S. 380 yıllarında Mısır'a doğru yolculuk yaptığı bilinmektedir. Abba Moses ve Evagrius'tan manastır eğitimi almıştır. Sonraki yıllarda Kostantinopolis'e çağrılıp diplomatik görevde bulunmuştur. Buraya geldikten sonra Roma'da bulunan John Chrysostom Nestorius düşüncesini çürütmek için kendisinden yardım istemiştir. Kaldığı bu süre içerisinde kendisine rahiplik rütbesi verilmiştir. John Chrysostom ile girdiği bu etkileşimle birlikte batının manastır sisteminden oldukça etkilenmiştir²⁷⁰.

Cassian dini bilgiyi iki türe ayırmıştır. 1) Pratik yaşamla ilgili bilgi 2) Dini düşüncelerle ilgili bilgidir. Ona göre pratik bilgi daha önce gelmektedir. Çünkü dini daha iyi anlamak ve erdemi daha iyi kavramanın bununla gerekli olacağına inanmıştır. Ayrıca kendisi kutsal yazıları bu çerçevede üç şekilde dile getirmiştir. İlki; Alegori, ikincisi; Anagogy, üçüncüsü ise Tropology'dir. Alegori İsa, kilise, sakremler ve manevi öneme sahip olmaktır. Diğer bir sözcükle tarihsel ve görülebilen şeylerdir. Anagogy ise görülemeyen şeylerdir. Yani ölümsüzlük ve cennet buna örnek gösterilebilir. Topology ise belirli ahlaki ağırlıklara karşı sebat etmektir. Şöyle ifade etmek gerekirse ahlaki yosunluktan uzak olan insanlara karşı mevcut olan iyi terbiyeyi muhafaza etmektir. Pavlus'ta benzer uygulamaları sergilemiştir. Bunun dışında Cassian kadın ve erkekler arasında her ne inanç olursa olsun eğer doğru olan neyse onun Hıristiyan modasına uygun olarak yapılmasına izin vermiştir. O, her ne olursa olsun bir kişiyi kucaklayacak bir anlayış söz konusuysa bunun kusursuz bir buluş olduğunu ima etmiştir²⁷¹.

Onun iki büyük eseri olan “*The Institutes*” (Yasalar) ve “*The Conference*”de (Konferanslar) önemli temalar ortaya çıkmıştır. Bunlar hoşgörü, ılımlılık, tek fikirlilik, aşk, dua ve endişedir. Bu eserlerde Cassian manastır yaşamının önemli emirleri ve fikirleri ortaya atmıştır. Sonraki dönem oluşan manastır sistemine oldukça katkısı olmuştur. Özellikle onun ahlaki

²⁷⁰ TOOM, T. (2011), John Cassian, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity Volume I (A-M)*, McGuckin J. A. (ed.), U.K: Set Wiley Blackwell Ltd. s.532-533

²⁷¹ Cassian, J. (1997), *The Conferences*, Boniface Ramsey (Çev.), New Jersey: NEWMAN Press an imprint of Paulist Press. s. 499-500.

öneme yaptığı vurgu manastır yaşamında ahlaki gelişimin nasıl devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca “*The Conference*” adlı eserinde en büyük temalardan biri kinayeli sözcüklerin olmasıdır. Burada Cassian papaz Helladius’a birçok dokundurmelerde bulunmuştur²⁷².

Cassian’ın çalışmaları hakkında Gennadius, “*In de Viris Illustribus*” eserinde onun çalışmalarının bir listesini vermektedir. Bunlar arasında en önemli iki eseri “*Instutes*” ve “*Conferences*”tir. İlk eserinde dışsal yani manastır yaşamı ve sekiz kötü düşünce hakkında bilgiler verirken, ikinci esrinde ise içsel yani günah, muhakeme ve iffet gibi konular hakkında bilgiler sunmaktadır. Onun anlayışında kalbin saflığı ve tanrının saltanatının sonsuzluğu irdelenmiştir. Özellikle putperestlerin ahlaki boyutlarının yanlışlığına değinerek onların sapkın olduğunu belirtmiştir²⁷³.

2.1.15. Evagrius Ponticus

Evagrius asil bir ailenin üyesi olarak M.S. 379’da Kapadokya’da doğmuştur. Manastır yaşamını benimseyen bir azizdir. Eğitiminin bir kısmını ailesinden almıştır. Süslü yazılar yazmamasına rağmen felsefe, güzel yazma sanatı, tıp, matematik ve astronomi eğitimine büyük katkılar sunmuştur. Bir dua teoloğu olarak ün kazanmıştır. Batı patristik idealinin özünü oluşturmuş, Bizans ve Batı babalarına öncülük etmiştir. Evagrius teoloji ve duanın karşılıklı bir ilişki içerisinde gerekliliğini savunmuştur. Bunun için teolojik tartışmalarda dua okumayı eksik etmemiştir. Elimizde onunla ilgili “*On The Faith*” (İnanç Üzerine) adlı ilk mektubu bulunmaktadır. Mektubunda Kutsal Ruh’un ve Tanrı’nın ilahi özelliklerine vurgular yapmıştır. Yaptığı bu açıklamalarla Arius’a karşı durmuş ve ona karşı savaş açmıştır.

Evagrius farklı bir yaşam stilini tercih etmiştir. O, Kapadokyalı babaların teoloji çalışmalarından etkilenmiştir. Onlardan faydalanarak yazılarını oluşturmuştur. Çalışmalarını tahminen M.S. 373’ün sonuna kadar Caesarea’da devam ettirmiştir. 373’den sonra Kostantinopolis’e doğru yola çıkmış ve Kapadokya bölgesinde aldığı manastır eğitimini burada uygulamıştır. İlerleyen yaşlarda Mısır’a doğru göç edip burada kendini ruhani yaşama ve duaya vermiş, M.S. 383’de Mısır’da vefat etmiştir. Onun

²⁷² Cassian, J. (1997), *The Conferences*, a.g.e. s. 6, 27-28.

²⁷³ TOOM, T. (2011), a.g.e. s. 532-533.

yazılarında şeytanla mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre, kötü ruhlar, iblisler ya da şeytanların, keşişlerin zihnini meşgul ederek onları kandırma yoluna gittiğini düşünmüştür. İnsanı rahatsız eden ve şeytanın karşısında mağlup olmasını sağlayan davranışları sekiz ölümcül hareket olarak göstermektedir. Bunlar; oburluk, halsizlik, keder, öfke, hırs, zina, kayıtsızlık, kendini beğenme ve gururdur. Bu sekiz düşüncesi yedi ölümcül günahla benzerlik taşımaktadır²⁷⁴.

Evagrius ruhsal hayatı iki şekilde ifade etmiştir. Bunlar pratik ve asketik bilgi hayatıdır. Asketik yaşam, ruhun arzu bölümünü arındıran ruhsal bir yoldur. İnsan ruhunu rasyonel, şehvetli ve öfkeli olarak üç bölüme ayıran Evagrius, şehvet ve öfke kısmınının asketik yaşantıyla kontrol altına alınabileceğini ve terbiye edilebileceğini öne sürmüştür. Şehvet, temiz bir kalbi kirleten her türlü cinsel arzu, fantezi, mal ve mülke sahip olma hırsı, aşırı arzu ve açlığı ifade etmektedir. Öfkenin iyileştirilmesi kalbinin derinlerinde duran bütün şiddetli enerjileri kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Tutkuların kontrol altına alınması ona göre özgürlüktür. O, ruhu esir eden her türlü kötülükten kurtulunması gerektiğini savunmuştur²⁷⁵.

Paganlar ile yaptığı tartışmalar genelde pagan tanrıları üzerine olmuştur. Bu tanrıları bir iblis olarak adlandırmış ve onlara inanılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Tanrı'nın özünde tek olduğunu ve çoklu tanrı anlayışına kesinlikle karşı çıkılması gerekliliğini savunmuştur. Tanrı'nın kutsal ve yaratılmamış gerçeğini benimsemiştir. Ayrıca paganların ahlaki boyutlarıyla ilgilenmiştir. Özellikle onların cinsellikte aşırılığa kaçmaları Evagrius'u rahatsız etmiştir. Kendisi bu ve benzeri durumlarda Hıristiyanların bundan uzak durmalarını istemiştir. Mistik geleneğin getirdiği anlayış onun cinsel arzulardan uzak tutmaya itmiş ve bunu Hıristiyanların temel görevi olarak dile getirmiştir²⁷⁶.

²⁷⁴ HARMLESS, W. (2004), a.g.e. s. 143.

²⁷⁵ BATUK, C. (2012), *Assisli Francis ve Hıristiyan Mistisizmi*, İstanbul: İz. s. 63-64.

²⁷⁶ CASIDAY, A. (2006), *Evagrius Ponticus the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge. s.1-48.

2.1.16. İskenderiyeli Cyril

İskenderiyeli Cyril'in yaşamı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. M.S. 375-380 yılları arası İskenderiye'nin doğusunda doğduğu düşünülmektedir. Erken yaşlarda kutsal kitabı yorumlamaya başlamış ve on yaşına geldiği zaman kutsal kitap hakkında büyük bir bilgiye sahip olmuştur. Eğitimini amcası Theophilus'tan almıştır. Aldığı eğitim genelde yorumlama ve aritmetik üzerinedir. İlerleyen dönemlerinde bir dil uzmanı haline gelmiştir. Ayrıca matematik, müzik ve astronomi eğitimleri de almıştır. Grekçe üzerine ayrıntılı olarak çalışmıştır. Bunun dışında tartışmalarda görüşlerini daha iyi beyan edebilmek için retorik üzerine yoğunlaşmıştır. Genellikle filozof olarak kabul edilmemektedir. O, fikirlerin sistematik gelişimi yerine dilin metaformu ve resimsel özelliği ile ilgilenmiştir. Öte yandan Aristoteles ve Porphyrian'ın mantıksal düşünme yapılarından da yararlanmıştı. Aynı zamanda Platon'un yorumsal metodunu çalışmalarında kullanmıştır. İlerleyen dönemlerinde Helenizme karşı durmuş ve Helenizme şiddetli eleştirilerde bulunmuştur²⁷⁷. Kutsal kitapla ilgili tartışmalara amcasıyla birlikte katılmıştır. Bu söyleşilerde sıklıkla Origen'in yorum metodunu kullanmıştır. Kutsal kitabın dışında özellikle çileci yaşam biçimini gözlemlemiştir. Yaptığı eleştiriler yüzünden birçok keşiş tarafından saldırıya uğramıştır²⁷⁸.

Cyril "*Festal Letters*" (Bayram Mektupları) adlı mektuplarında pagan pratiklerine pek dikkat çekmemiştir. Yazılarında Yahudiler ve Paganların uygulamalarının dinsizliği getirdiğini, İsa'nın haça gerilmesi konusunda Yahudiler ve Paganları sorumlu tutarak onlara karşı bir tavır sergilemiştir. Pagan inancıyla ilgili olarak bu inancın bir safsata olduğunu dile getirmiş ve buna inananları cahil olarak görmüştür. Paganların derin bir karanlığın içinde yer aldığını, yönlendirilmesi gerektiğini, gözlerinin körleştiğini ama buna rağmen her ne kadar Hıristiyanlığı seçseler de gerçek doktrinleri hile yoluyla değiştirebilecekleri inancıyla bunlar için anlamsız bir insan topluluğudur diyerek onları sert bir dille eleştirmiştir. Özellikle paganizme karşı Musa'nın

²⁷⁷ RUSSELL, N. (2000), *Cyril of Alexandria the Early Church Fathers*, London and Newyork: Routledge. s.3-17.

²⁷⁸ WESSEL, S. (2004), *Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy the Making of a Saint and of a Heretic Oxford Early Christian Studies*, New York: Oxford University Press. s.236-250.

varlığına inanarak, bilgelik paradigmasının kiliseye ait olduğunu savunmuştur²⁷⁹. İskenderiye’de patriklik yaptığı dönemlerde, ilk eylemlerinden biri kırk bin kişiden ibaret olan zengin Yahudi topluluğunu yağma etmeleri ve şehirden kovmaları için keşişleri kışkırtmak olmuştur²⁸⁰.

Paganlarla genelde tartışmaya girdiği konular teslis inancı üzerine olmuştur. Kendisi teslis ile ilgili yorumlar yapmıştır. Fakat yaptığı bu tartışmalarda paganlar arasında alay konusu olmuştur. Özellikle Cyril’in teslisi biz bulduk demesi paganları hem kızdırmış hem de kendisiyle alay edilmesine neden olmuştur. Yapılan eleştirilere karşı pagan kaynaklardan ve yazarlardan alıntılar yaparak bu süreç içerisinde onlara görüşlerini sunmuştur²⁸¹. Sürekli olarak yaptığı bu tartışmalardan ötürü Hıristiyanların paganların kültürlerinden ve Yahudi argümanlarından uzak tutulması gerektiğini savunmuştur²⁸².

2.2. Olumlu Yaklaşımlar

2.2.1. Romalı Clement

Romalı Clement’le ilgili çok az kaynak bulunmaktadır. M.S. 30-100 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Olasılıkla Romalı bir ailenin çocuğudur. Havarilerin ölümünden sonra Pavlus’un temsilcisi olarak görülmüştür. Bazı kamu işlerinde çalışmıştır. Arkadaşı İncil yazarı Luka ile birlikte çalışmalarda bulunmuştur. Onunla birlikte Septuagint’i öğrenerek bunun nasıl yorumlanacağı üzerine kafa yormuştur. Yerel kiliselerin oluşumu sırasında bu kiliselere mektuplar yazmıştır. Yazdığı mektuplarda adını gizlemiştir. En önemli mektubu “*The First Epistle of Clement to The Corinthians*” (Clement’in Corintlilere ilk mektupları) dır²⁸³.

²⁷⁹ HALTON, T. P. (ed.), (2009), *Cyril of Alexandria Cyril of Alexandria Festal Letters 1-12*, Philip R. Amidon, S.J. (Çev.), Washington: The Catholic University of America Press. s.8-110; WELCH, L. J. (1994), *Christology and Eucharist in the Early Thought of Cyril of Alexandria*, Library of Congress Cataloging in Publication Data. s.7-8; WESSEL, S. (2000), *Cyril of Alexandria and the Nestorian controversy*, United States: Columbia University. s.24-71.

²⁸⁰ MARLOWE, J. (1971), *The Golden Age of Alexandria*, Victor Gollancz. s.288

²⁸¹ BOULNOIS, M. O. (2002), *The Mystery of the Trinity According to Cyril of Alexandria: The Deployment of the Triad and Its Recapitulation into the Unity of Divinity*, Thomas Gerard Weinandy and Daniel A. Keating (Ed.), *The theology of St. Cyril of Alexandria a critical appreciation*, London and Newyork: T & T Clark. s.77-84.

²⁸² MCGUCKİN, A. J. (2002), *Cyril of Alexandria Bishop and Pastor, The theology of St. Cyril of Alexandria a Critical Appreciation*, London and Newyork: T & T Clark. s. 210.

²⁸³ SCHAFF, P. (1885), a.g.e. s.7-47

Clement Roma kilisesinin M.S. 3. yüzyıl bışoplarından olduğu düşünülmektedir. O, Roma’da sürgünde yaşayan Hıristiyanların kilisesini Tanrı’nın kurup koruyacağına inanmıştır. Ayrıca kendisini Roma’nın kilise lideri olarak nitelendirmiştir. Döneminde Hıristiyanlara olan şiddetin arttığını ve şehirlerde idamlar ve işkencelerin gerçekleştiğine değinmiştir (mektup 1: 1; 7: 1). Bu referanslar da bize M.S. 95/96’da imparator Domitian’ın bazı yerel Hıristiyanların idam ve işkenceleriyle meşgul olduğunu göstermektedir²⁸⁴.

Clement mektuplarında sürekli olarak Korint kilisesinin iğrenç ve ayrılıkçı olduğuna değinmiştir (mektup 1: 1). Muhtemelen de kilisenin en yaşlı kişinin atılıp yerine başka birinin alınmasından şikayet etmektedir (mektup 3: 2-4). Buradan da kilisenin seçimle mi kazanıldığını, yoksa karizmatik bir lider mi istendiğini anlamaktayız. Bu da Clement’in Korint kilisesinden mi geldiğini sorusunu aklımıza getirmektedir. Çünkü Roma’daki memnuniyetini ve bışop olmasını fazlaca dile getirmektedir²⁸⁵.

Paganlar ile ilgili görüşlerini açık bir şekilde belirtmemiştir. Fakat yazdığı mektuplarda paganlara karşı olumlu bir tutum sergilediği sezinlenmektedir. Özellikle Corintlilere ilk mektubunun XXXVI bölümünde (Tüm bereket bize Mesih aracılığıyla verildi) “*Bana sorarsanız teslis inancı bize putperestlerden geçti. Onun için bundan son derece uzak durmak yanlıştır.*” diyerek ufak da olsa bize tutumu hakkında bilgi vermektedir²⁸⁶.

2.2.2. İskenderiyeli Clement

Clement’in hayatıyla ilgili birçok kaynak günümüze ulaşmıştır. Entelektüel bir kişilik olduğu bilinmektedir. M.S. 150 yıllarında dünyaya geldiği düşünülmektedir. Latince adı Titus Flavius Clement’dir. Araştırmacılar soyunun Roma aristokratları arasından geldiğini söylemektedir. Pagan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Clement sonraki dönemlerde Hıristiyan olmuştur²⁸⁷. Bir stoacı filozof olarak Hıristiyan öğretisine katkıda bulunmuştur. Onun felsefeye ve Grek edebiyatına pozitif katkıları bulunmaktadır. Aynı zamanda gnostizme ve aşağılamalara karşı

²⁸⁴ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 418

²⁸⁵ EHRMAN, B. D. (2000), a.g.e. s. 418

²⁸⁶ SCHAFF, P. (1885), a.g.e. s.7-47.

²⁸⁷ COASERT, Carl P. (2008), *Coasert the Text of the Gospels in Clement of Alexandria New Testament in the Greek Fathers*, Atlanta: Society of Biblical Literature. s.3-7.

mücadele etmiştir. Teolojik eğitim metodunda müzik, geometri ve astronomiye yer vererek dünya üzerindeki zihinleri geliştirip soyut ve somut kavramlar üzerinde etkili olmayı amaçlamıştır. O, olası bilgi hakkında şüphecilik, dinin doğası, mantıksal sorgular ve epistemoloji ile ilgili tartışmalarla ilgilenmiştir²⁸⁸. Filistin'de MS. 202'e kadar süren zulüme karşın İskenderiye'de kalmış ve burada yaşama gözlerini yummuştur. Yolculuklarının erken dönemlerinde entelektüellerle sohbetler gerçekleştirmiştir. İskenderiye'deyken keşifleri durmadan devam etmiştir. O Kutsal Kitap, felsefe ve edebiyatla ilgili bulduğu fragmanları koruma yolunu seçmiştir. Onun sayesinde bugün filozofların yazıları elimizde mevcuttur. Bulduğu fragmanlardan etkilenmiş ve bu metinlerden alıntılar yapmıştır. Böylelikle manevi konular üzerine açıklamalar getirmesi için kaynaklar edinmiştir. O İsa'yı Greklere öğüt veren bir bilgeye dönüştürmüş ve sonunda İsa'yı gizemli bir bilge haline çevirmiştir. Zihnini sorgulayan pratik problemlere dikkat çekmiştir. Gnostik teofiziği²⁸⁹ eleştirmesine rağmen problemleri ve yeni soruları açıklamak için bir Hıristiyan aziz olan Theodotus'u takip etmiştir. Theodotus'a göre Hıristiyanlar asla basit inançları terk etmemeli ve onlar Tanrı'nın benzerliğine ve bilgeliğine her zaman hareket etmelidir. İşte bu ve benzeri fikirlerle Clement düşünce yolunu şekillendirmiştir²⁹⁰.

Clement gençliğinde yaşadığı bölgelerde Hıristiyanlığı anlatmıştır. O, bu dönemlerde Güney İtalya, Grek adaları, Filistin ve İskenderiye arası mekik dokumuştur. Bu yolculukları boyunca en az altı öğretmeninden bahsetmiştir. Bunlar arasında Asur'dan biri, Tatian, Justin ve Pantaenus yer almaktadır. Eusebios'a göre Pantaenus ismini Clement bilerek vermiş ve buradan yola çıkan araştırmacılar Clement'in Pantaenus'un yanında asistan olduğunu ve sonunda Pantaenus'un ölümüyle birlikte İskenderiye okulunun üst makamına geldiğini iddia etmektedirler. Clement burada yaklaşık olarak yirmi iki yıl kalmıştır. Kaldığı zaman diliminde Hıristiyanlık inancının anlaşılmasını

²⁸⁸ ARMSTRONG, A. H. (1967), a.g.e. s.438.

²⁸⁹ Teofizi Tanrı ve bilgi, bilgeliğin birleşmesiyle oluşmuş bir anlamdır. Kaynağını Hint mistisizminden almaktadır.

²⁹⁰ OSBORN, F. E. (1957), *The Philosophy of Clement of Alexandria*, Cambridge University Press, s.1-2.

sağlamak için birçok kitap yazmış ve bu inanç sisteminin savunuculuğunu yapmıştır²⁹¹.

Araştırmacılar Clement'le ilgili iki görüş ortaya atmaktadır. Kimisi onun filozof olduğunu söylerken, kimisi de onun teolog olduğunu beyan etmektedir. Araştırmacı Völker'a göre ise Clement, hem filozof hem teologdur. Völker Clement'in Grek felsefesini ve Hıristiyan teolojisini birlikte kullandığını ileri sürmektedir. Ayrıca Völker onun modern pagan felsefesindeki paralellikleri Philo'dan aldığını iddia etmektedir. Philo'nun savunmalarının aynısını Clement'in de kullandığından bahsetmiştir. Yazılarındaki birçok öğeyi Philo'dan almıştır. Logos konusu üzerine Philo'dan yararlanmıştır. Eusebios'un söyledikleri de bu paralellikte devam etmektedir. Ona göre Clement pagan dönemin yapılarını en canlı şekilde kullanan kişidir²⁹². O pagan kültürünün önemli dini ve felsefi yapılarını uygulamıştır. Özellikle paganizmdeki Platonist felsefeden yararlanmıştır. Bunun yanı sıra Gnostik geleneğin özelliklerinden de faydalanmıştır. Bu yapıları kullanmasındaki en önemli etken ise iyi bir pagan eğitimi alması olmuştur. Grek mitolojisini, filozofik öğretileri ve şiir dili açısından eğitimini oldukça parlak geçirmiştir²⁹³. Grek felsefesinin bazı doktrinlerini kullanarak Hıristiyanlıkla birleştirmeye çalışmıştır. Plato ve Phthagoras'ı izleyerek onların yolundan gitmiştir. Kendisi tanrının felsefi açıdan incelenmesi ile ilgili konular üzerinde durmuştur²⁹⁴. Grek filozoflara olan minnettarlığını her zaman dile getirmiştir. Onların doktrini sayesinde Hıristiyanlığın geliştiğini beyan etmiştir²⁹⁵. Clement genelde inancı beyan etmek için Grek felsefesi ve Gnostik düşüncüyü açıklamıştır. Ona göre gnosis (bilgelik) basit bir inançtan

²⁹¹ COASERT, Carl P. (2008), a.g.e. s.3-7.

²⁹² OSBORN, E. F. (1957), a.g.e. s.184-185; BUCUR, B. G. (2009), *Angelomorphic Pneumatology Clement of Alexandria and Other Early Christian Witnesses Supplements to Vigiliae Christianae*, V. 95, Boston: Library of Congress. s.27-28.

²⁹³ HAGG, H. F. (2006), *Clement of Alexandria and the Beginnings of Christian Apophaticism Oxford Early Christian Studies*, New York: Oxford University Press. s.8-10; SIEJKOWSKI, A. (ed.), (2010), *Clement of Alexandria on Trial Vigiliae Christianae*, Boston: Library of Congress. s.57-66.

²⁹⁴ LILLA SALVATORE, R. C. (1971), *Clement of Alexandria. a Study in Christian Platonism and Gnosticism*, New York: Oxford University Press. s.184-185

²⁹⁵ SELLERS, R. V. (1940), *Two Ancient Christologies a Study in the Christological thought of the Schools of Alexandria and Antioch in the Early History of Christian Doctrine*, London: Church Historical Society. s.4-5.

daha yüksektir. O ilk bilginin kaynağının gnosisle gerçekleştiğine değinmiştir²⁹⁶.

Clement felsefenin gereksiz ve tehlikeli olduğuyla ilgili fikirler beyan edenlere karşı pasajlar yazmıştır. Çünkü Greklere verilen felesefe ve Yahudilere verilen Yasa'yı Mesih'in gelişine bir hazırlık süreci olarak algılamıştır. Kendisi bu açıdan Grek felsefesinin gerekliliğini onaylamıştır. Ana teolojisinde Logos yer almaktadır. Justin Martry'in formüle ettiği Logos'u Clement geliştirmiştir. Pagan düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Logos, Justin ve Clement gibi babalar tarafından Tanrı Oğlu İsa ile özdeşleştirilmiştir²⁹⁷. Ayrıca Clement, Musa'nın ortaya koyduğu cesaret, sakinlik, bilgelik ve sabır gibi özelliklerin Grekler için ana esaslar olabileceğini dile getirmiştir. Bu bağlamda Clement ölümlü ve ölümsüzlük tabiatı arasında duran bir kişiyi, kötü şeylerden çok az yetinmeye çalışan bir varlık olarak tanımlamaktadır²⁹⁸.

Clement, İncil'in çekirdeğinin ilahi aşkın elinden oluşmaya başladığını savunmuştur. Ona göre Baba ve Oğul olmazsa Tanrı, Tanrı değildir. O, Baba ve Oğul'un ilahi varlığının kabul görmesiyle sevginin ortaya çıkacağına inanmıştır. Tanrı sevgidir ve bu aşkın gizeminde görülen ise İncil'dir. Bu şekilde tek Tanrı inancını felsefi ve Kutsal Kitap terimleriyle birleştirme yoluna gitmiştir. Bununla ilgili şu şekilde ifadeler getirmiştir. Ona göre Tanrı birdir ve hiçbir şeydir. Fakat bir nokta gibi basit bir bütünlük gibidir ve bu yüzden bir örümcek ağı gibi karmaşık bir birliktir. Yani bu şekilde hem tektir hem de evrenseldir. Bu şemayla Yuhanna İncili'nde bulunan Tanrı, Oğul ikililiğini açıklamıştır²⁹⁹.

Clement çoğu zaman Greko-Romen dünyanın bilgilerini araştırmaya ihtiyacı olmadığını dile getirmiştir. Fakat düşünce sistemini büyük oranda Greklerin fikirlerinin üzerine inşa etmiştir³⁰⁰. Grek yapısını kutsal kitapla birlikte kullanmıştır. Örneğin hayatta güzelliklerin olacağına, isteklerin artıp

²⁹⁶ LAIRD, M. (2004), *Gregory of Nyssa and the Grasp of Faith Union*, Knowledge and Divine Presence, New York: Oxford University Press, s.2.

²⁹⁷ AYKİT, D. A. (2011), a.g.e. s. 286.

²⁹⁸ AYKİT, D. A. (2011), a.g.e. s. 287.

²⁹⁹ OSBORN, E. F. (1957), a.g.e. s. 3.

³⁰⁰ Clement of Alexandria, "Exhortation to the Heathen", XI, "Fathers of the Second Century: Hermas, Tatian, Athenagoras, Theophilus and Clement of Alexandria", (ed). Robert, A. and Donaldson, J. (1886), American Edition A. Cleveland Coxe, Buffalo: The Christian Literature Company. s.202-203.

sonrasında biteceğine değinmiştir. İnsanı bir mücevher olarak görmüştür. Ancak bir mücevher gibi güzelliğin kendisinden kaynaklanmadığını Tanrı ve sözle birleşmesinden kaynaklandığını beyan etmiştir. O aracı olarak sözü aracı olarak görmüş ve Tanrı'nın sözü (Logos) insan olmuştur diyerek savını desteklemiştir³⁰¹.

Tam anlamıyla kiliseye bağlı olmakla birlikte Platon'un düşüncelerini yazılarında görmek mümkündür. O İsa'yı Tanrısal bir aramağan olarak ifade etmektedir. Bu sebepten ötürü Araştırmacılar onun Hıristiyan Platonizmi ve hümanizminin başlangıcı olduğunu kabul etmişlerdir. Platon'un mistik temalarını Hıristiyan kutsal metinlerine temellendirerek kendine özgü bir düzlemde bunu kullanmıştır. Böylelikle öğretmen ve insanın tanrılaşdırılması gibi özgün terimler getirmiştir³⁰². Ayrıca Clement'in basit ve karmaşık birlik anlayışının Plato'nun mantığıyla benzeştiği görülmektedir. Platon'a göre Tanrı tektir ve en ilk o vardır. Tüm şeylerin nedeni odur. Tanrı ne bir bütündür ne de parçaların toplamıdır. O biçimsiz, sınırsız ve adsızdır. Bu yüzden uygun olmayan tüm isimleri biz ona verdik. Önceden hiçbir şey olmadığı için ve sadece bilindiği için ispat edilemez. Fakat benzer şekilde Tanrı, Logos'dan ayrıldığı için yaratır ve tüm şeyleri yürütür. Benzer kavramları Clement de kullanmış ve bu açıklamaları geliştirmiştir³⁰³.

Clement'in ilgilendiği en dikkat çekici konu ise kan ve süt olmuştur. O kan ve sütü Tanrı'nın tutku ve öğretisinin sembolleri olarak görmüştür. Bunu ise şöyle izah etmiştir; “Şayet biz İsa'da doğacaksak O kendi sütüyle bizi besleyerek yeniden dirilmemizi sağlayacaktır” demiştir³⁰⁴. İsa'nın tutku ve öğretisi (kanı ve sütü) sayesinde onunla bütünleşeceğine inanmıştır. Nitekim bu yapı ekmek şarap ayininin yapısını teşkil etmiştir. Böylelikle genel ikona sanatına Clement'in bu görüşü zemin hazırlamıştır. Yani ekmek şarap ayininin özellikle resim yapılmasını destekleyen Clement'le girdiği görülmektedir³⁰⁵.

³⁰¹ Clement of Alexandria, “*The Instructor*”, III:i, *Fathers of the Second Century: Hermas, Tatian, Athenagoras, Theophilus and Clement of Alexandria*”, Ed. Robert, A. and Donaldson, J. (1886), American Edition A. Cleveland Coxe, Buffalo: The Christian Literature Companys. 271

³⁰² KING, U. (2004), *Christian Mystics, Their Lives and Legacies Throughout the Ages*, London and New York: Routledge. s. 14-15.

³⁰³ OSBORN, E. F. (1957), a.g.e. s. 3.

³⁰⁴ Clement of Alexandria, “*The Instructor*”, I:vi, s. 221-222.

³⁰⁵ Clement of Alexandria, “*The Instructor*”, I:vi, s. 221-222.

Clement'in yazıları onun hareket planı hakkında bize bilgiler vermiştir. O her zaman Logos'u takip ettiğini söylemiştir. Paganlara doğru Tanrıya ulaşmaları için yanlış inanışları bırakmaları gerektiği üzerine öğütler vermiştir. Hıristiyan pratiklerinin etikliği hakkında onları bilgilendirmiştir. Bu yüzden de İsa'nın gizeminin doğru bilgisini öğretmek için onların yanına gitmiştir. Bu planı izleyen Clement üç önemli çalışma olan Protrepticus, Paedagogus, Stromateis'i yazmıştır. Ayrıca yine küçük çalışmalarda kaleme almayı sürdürmüştür. Vaftiz, sabır ve zengin bir insanın kurtuluşu üzerine vaazlar vermiştir. Gnostik bir çalışma olan "Theodotus'tan Alıntılar" adlı eseri dikkatli bir şekilde incelemiştir. Bu eserden faydalanarak Gnostik düşünce ile Hıristiyanlık arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır. Bunun dışında "Hypotyposesis" ve "Prophetic Eclogues" adlı iki tefsir eseri de vardır³⁰⁶.

2.2.3. Origen

Origen M.S. 184'de İskenderiye'de doğmuş ve M.S. 254'de ölmüştür. Olasılıkla bir pagan ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İsmi pagan tanrılarında almıştır. Adı "God of Light" yani tanrının ışığı anlamına gelmektedir³⁰⁷. Çalışmaları genelde Philo'ya benzemektedir. Çünkü iki büyük çalışması "De principiis" ve "Contra Celsum" da tamamen kutsal kitabı açıklayıcı ve yorumlayıcı biçimdedir. Betimlemeleri alegorik³⁰⁸ yorumlar üzerinedir. Ayrıca Philo'ya benzeyen ahlaki tasvirlerde bu eserler de yer almaktadır³⁰⁹. İlk dönem kilisenin en önemli isimlerinden olan Origen pagan kültürün özelliklerinden fazlaca faydalanmayı bilmiştir. Gençlik yıllarında pagan yapılarından ve Grek filozoflarından uzak durmaya çalışmıştır. Fakat zamanla buna mecbur olmuştur. Paganları eleştirmesine rağmen onların pratiklerini kullanmayı sürdürmüştür³¹⁰.

³⁰⁶ OSBORN, E. F. (1957), a.g.e. s. 5.

³⁰⁷ TADROS, Malaty Y. (1995), *Lectures in Patrology The School of Alexandria Book Two Origen*, Rose Mary Halim (Çev.), Jersey City: St. Mark's Coptic Orthodox Church 427 WEST Side Ave, s.11-12.

³⁰⁸ İsa ve onun kilisesinin tarihini önceden düşünüp hayal etmek anlamına gelmektedir

³⁰⁹ ARMSTRONG, A. H. (1967), a.g.e. s.182-183; CHADWICK, H. (1980), *Origen Contra Celsum*, London: Cambridge University Press. s.xiii.

³¹⁰ CHADWICK, H. and OULTON, J. E. L. (1977), *Alexandrian Christianity Library of Christian Classics*, Washington: The Library of Congress. s.173.

Hayatına baktığımızda ise küçük yaşta zorluklar ile mücadele etmiştir. Babası Leonidas'ın ölümüyle Origen, çok kötü olmuş hatta intiharı bile düşünmüştür. Fakat bu olay annesi tarafından önlenmiştir. Origen'nin babası Leonidas, bir öğrenim merkezi kurmuş idareci olarak da ünlü teolog Clement'i atamıştır. Leonidas'ın ölümüyle kendi yaşamını tehlikede gören Clement ise buradan kaçmıştır. Bir boşluğa giren Origen okul yöneticiliğine doğru zorunlu bir giriş yapmıştır. Okul yöneticisiyken çabucak ünvanlar elde etmiştir. M.S. 230'da Filistin'e rahip olarak atanmıştır. Piskopos Demerius'un onu sürmesiyle birlikte M.S. 231'de Kaiseria'da kendine sığınacak bir yer bulmuştur. Bu bölgede babasını takiben bir öğrenim merkezi kurmuş ve oluşturduğu bu merkez oldukça meşhur olmuştur³¹¹.

Origen'e birçok kişi düşmanlık beslemiştir. En bariz örneklerinden biri Jerom'dur³¹². Latin kilise babası olan Jerome'nin ilk başlarda desteğini alan Origen, sonraları onun tarafından suçlanmaya başlanmıştır. İlerleyen zamanlarda da bu saldırılar devam ederek artmıştır. Hatta bir dönem İskenderiye konseyi tarafından haksız görülüp hapse atılmıştır. Bu mahkûmiyetteki en önemli sebep olarak teslisi reddetmesi gösterilmiştir. Suçlamalara karşı yaptığı savunmada inanmış olduğu Tanrı'nın en yüce olduğunu ve onunla İsa'nın eş tutulamayacağını ifade etmiştir. İşte bu hapis ve cezalarla geçen hayatı M.S. 254'de ölümüyle son bulmuştur³¹³.

Paganlara olan tutumu ise ilginçtir. Kendisi pagan yazarların teolojik yorumlarına oldukça sık başvurmuştur. Bu yüzden bazı pagan yazarlar, Hıristiyan eğitimindeki yapılardan Origen vasıtasıyla yardım almışlardır. Yazılarında daha çok kutsal kitap üzerinde durmuştur. Aynı zamanda hayatını evanjelik³¹⁴ bir yaşam öğretisi üzerine koşullandırmış ve Hıristiyan kültürünün pratik görüşleriyle ilgili eğitime inanmıştır. Bu şekilde pagan tanrısı olan Dionysos'un ruhani yapısını Hıristiyan inanç sisteminin

³¹¹ ATAURRAHİM, M. (1997), a.g.e. s.88.

³¹² Tam adı Eusebius Hieronymus Sophronius'dur. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Genellikle M.S. 337-420 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir.

³¹³ ATAURRAHİM, M. (1997), a.g.e. s.89-90.

³¹⁴ Hristiyanlıkta 4 kanonik İncilin yazarlarına verilen ünvanıdır. Evanjelik terimi reform dönemiyle birlikte öğretilerini yalnızca İncillere dayandırma iddialarından dolayı Protestan kiliselerine atfedilmiştir. Almanya ve İsviçre'de ise Evanjelik terimi uzun zaman Protestan kiliselerinin Lutherci grupları için kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. GÜNGÖR, A. İ. (2005), *Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket*, Ankara: Aziz Andaç.

öğelerinde kullanmıştır³¹⁵. Çoğu tartışmasını Yahudiler ve Paganlar arasında şehir meydanlarında yapmıştır. Yaptığı bu tartışmalarda paganlardan öğrendiği bazı yapılara karşı çıkmamıştır. Özellikle pagan felsefenin kutsal attığı konularda aynı doğrultu da fikirler beyan etmiştir³¹⁶.

Pagan yazarlardan Celsus'un çalışmaları Origen tarafından çok fazla kabul görmemiştir. Origen kitabındaki en önemli detaylardan biri kendi çürütücü iddasını sunmadan önce Celcus'un eserinden uzun uzadıya satır satır alıntılar yapmaktadır. O, yazılarında Celsus'a karşı cevaplar vermeye çalışmıştır. Bir konuşma ise şöyle geçmektedir; "*Celsus'un bize çağrısı mantıklı yol izleyin ve mantıklı doktrinleri kabul edin, bu doktrinlere inanmayanlar aldanacaktır. Kendisi ise mantıklı olmayan düşünceleri karşılatmıştır. Kibele'nin rahiplerinin yalvarışı, Mitra'ya tapanlar ve herhangi başka bir şey olabilir. Bunların iblis veya benzeri varlıklar olduğunu biz biliyoruz. Bu hainler cahil insanları kandırmiş ve onlara öncülük ederek Hıristiyanlığın oluşumuna sebep olduğunu söylüyorsun. Bazıları bunu reddetti, diğerleri kabul etti. Peki Celsus neyi sormadın? Tabiki inancı, senin inancın ancak seni kurtarabilir*" şeklinde karşılık vermiştir³¹⁷. Başka bir cevap ise şöyledir; "*Hıristiyanların buyrukları şöyledir. Eğitilmiş, bilge, duyarlı olan kimse bize yaklaşmasın. Çünkü bu kabiliyetlerin kötülükten geldiğini düşünürüz. Fakat cahil, aptal, eğitimsiz, çocuk olan kim varsa korkmadan gelsin*"³¹⁸ demiştir. Görüldüğü üzere Origen Hıristiyan olacak kimselerin eğitimsiz ve cahil olması gerektiğini düşünmüştür.

Celcus Greklerin gezegen dedikleri oluşumun Yahudiler tarafından alınıp kutsal yazılara sokulduğundan bahsetmektedir. Origen bu eleştiri karşısında kutsal kitabın Yaratılış 29: 31'inden alıntı yaparak kutsal yazıların yedi gibi bir sayıdan bahsetmediğini söylemiş ve sadece gökler dendiğini ifade etmiştir³¹⁹. Celcus ortaya konulan kutsal kitaplarla ilgili erken dönem

³¹⁵ TADROS, (1995), a.g.e. s.14.

³¹⁶ KING, J. C. (2005), *Origen on the Song of Songs as the Spirit of Scripture the Bridegrooms Perfect Marriage-Song Oxford Theological Monographs*, Newyork: Oxford University Press. s.10, 96.

³¹⁷ Origen, *Against Celsus*, 1. 9, Henry Chadwick (Çev.), (1953), *Contra Celsum*. Cambridge: The University. s.9

³¹⁸ Origen, *Against Celsus*, 3. 44, Henry Chadwick (Çev.), (1953), *Contra Celsum*. a.g.e. s. 9-11

³¹⁹ Origen, *Against Celsus*, a.g.e. 4. s.9-11

Hıristiyanlığının orijinal olmadığını ve bunun Grek felsefesinden beslendiğini dile getirmiştir. O, Origen'in yazılarından ve kutsal kitaptan hareketle bu tespiti gerçekleştirmiştir. Buna karşılık Origen anti tezler ortaya koymuştur. Platon'un hakikat anlayışı ile İsa'nın hakikat anlayışının arasında birçok farklılık olduğunu ileri sürmüştür. O, Platon'un fikirlerinin daha üst tabakaya hitap etmek için kullanıldığını ortaya koyarken, Yeni Ahit yazarlarının bu düşünceleri daha basit bir dille anlatıp, hem alt tabakaya hem de üst tabakaya ulaştırdığını söylemiş ve İsa'nın hakikat anlayışındaki farkı bu şekilde açıklamıştır³²⁰.

Origen kutsal metne farklı bir anlayış getirmiştir. Metni üç şekilde açıklamıştır. Bunlar Literal, Ahlaki ve Mistik şeklindedir. Literal yorumlamayı da aktüel tarih ve kurgusal tarih olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. Buna göre Kurgusal tarih, Kutsal Ruh tarafından bildirilen ve hakikatlerle türetilen tarihtir. Nitekim yasadaki bazı şeyler literal olarak ifade edilmektedir. Mistik anlamayı ise Alegori'de³²¹ bu dünyadaki her şeyin meydana gelişine önceden işaret etmiştir. Yani sembollerle ve kapalı gizemli ifadelerle anlatılan bir şey gelecekte vuku bulacak bir hadisenin önceden herkese açık olmayan şekilde ifade edilmesinden başka bir şey olmadığı anlamına gelmektedir³²².

Genelde Platon'un fikirlerinden ilham almıştır. Fakat bazen de Platon'u keskin bir şekilde suçlamıştır. Özellikle bu eleştirileri Platon'un "*Devlet*" adlı eserine yönelik olmuştur. Temel öğretimlerinde devrimsel bir yaklaşım sergilemiştir. Bu davranışı göstermesinin nedeni ise Greko-Romen dünya arasında bir köprü olmasıdır. Ayrıca bu dönemlerde Hıristiyan anlayışını söyleşilerde üstün tutmaya çalışmıştır. Ancak bunu yaparken pagan pratikleri kullanmayı yadırgamamıştır. Origen'in ana amaçlarından bir diğeri Hıristiyan felsefesini inşa etmektir³²³.

Origen Tanrı konusuna farklı şekilde yaklaşmıştır. O, Tanrı'nın maddi yapıya sahip olmadığını, onun saf bir ruha ait olduğunu ve her türlü bedensel özelliklerden uzak bulunduğunu ifade etmiştir. Tanrı'yı bir öz/cevher şeklinde

³²⁰ Origen, *Against Celsus*, a.g.e. 4. s. 11-17.

³²¹ Batini yorum anlamını ifade etmektedir.

³²² FAIRWEATHER, W. (1901), *Origen and Greek Patristic Theology*, Edinburg: T and T Clark. s.66-67.

³²³ LANGE, De N. (1976), *Origen and the Jews Studies in Jewish-Christian Relations in Third-Century Palestine*, London: Cambridge University. s.1-13.

nitelendirmiştir. Bütün üst akılların kaynağının ondan geldiğine inanmıştır. Tanrı'nın her an her yerde zuhur ettiğine kanaat getirmiştir. Ayrıca Tanrı'nın sevgi ile dolu olduğuna ve sevgisinin her şeyden üstün olduğunu belirtmiştir. O, varlık olan insandan asla nefret etmez ve bütün yarattıklarına büyük bir aşk duyar. Bu yüzden cezanın onun eylemi olmadığını tam tersine insanın işlediği günahların zorunlu bir karşılığıdır. Burada belirtilen anlayış bize Platon'un fikirlerini çağrıştırmaktadır. Nitekim Platon'da benzer ifadeleri kullanmıştır. Kendisi ondan beslenerek Tanrı fikrinin nasıl olması gerektiğini dile getirmiştir³²⁴.

Origen pagan yazarların değindiği, göklerin inanılmaz güzelliği ile ilgilenmiştir. İşte bundan dolayı Origen, ilk teolojik tartışmalarında yıldızların fiziksel kompozisyonu üzerinde durmuştur³²⁵. Fakat Origen'in astronomik bilgileri oldukça karışıktır. İzlediği bu yoldan ötürü kutsal kitap üzerine yorum yaparken bu doğrultuda devam etmiştir. Pagan kozmolojisiyle kutsal kitabı açıklamaya çalışmıştır. Burada daha çok Logos kavramı üzerine kafa yormuştur. Tasvirlerinde Philo'da görülen alegorik yorum anlayışının gerekli olduğunu düşünmüştür. Çoğu pagan felsefi düşüncesinin neredeyse hepsinin arkasında olmuştur. Cümlelerinde pagan felsefesinde görülen gökyüzü ve yaşamın bir kompozisyon olduğu anlayışını sıkı bir şekilde vurgulamıştır. Ayrıca pagan pratiklerine büyük bir sempati duymuştur³²⁶. Tek tanrı inancına sahip olmasına rağmen pagan kült geleneğini tamamen desteklemiştir. Pagan geleneğinde bulunan tanrılar, iblisler ve büyüler ile ilgili kültürel anlayışları kabul etmiştir. Hatta bunu o kadar çok benimsemiş ki imparatorla birlikte pagan ibadetlerine de katılmıştır³²⁷.

³²⁴ FAIRWEATHER, W. (1901), a.g.e. s. 142-144.

³²⁵ D'ALVEIELLA, G. (1981), *The Mysteries of Eleusis*, The Aquarian Press. s.106

³²⁶ SCOTT, A. (1991), *Origen and the Life of the Stars A History of an Idea*, Newyork: Oxford Clarendon Press. s.117-174; GRAFTON, A. and HALE, M. W. (2006), *Christianity and the Transformation of the Book Origen, Eusebius, and the Library of Caesarea*, London: The Belknap Press of Harvard University Press. s.80-120; EHRMAN, B. D, FEE, G. D. and HOLMES, W. M. (1992), *The Text of the Fourth Gospel in the Writings of Origen – Volume One*, Georgia Scholars Press. s.6-7.

³²⁷ TRIGG, J. W. (1998), *Origen the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge. s.53-55.

2.2.4. Gregory Thaumaturgus

Asıl adı Theodrus olan Gregory, MS. 213-270 yıllarında yaşamıştır. Onun Athenodorus adında bir erkek kardeşi bulunmaktadır. Pagan aristokrat bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelmiştir. Aurelian'ın 345 (270-275) hükümdarlığı sırasında öldüğü düşünülmektedir. Erken yaşlarda edebiyat ve retorik eğitimi almıştır. Filistin'i ziyaret ederken şans eseri Origen'le tanışmış ve onun yanında beş yıl stajer olarak çalışmıştır. Erken yaşlarda edebiyat ve retorik³²⁸ eğitimi almıştır. Filistin'i ziyaret ederken şans eseri Origen'le tanışmış onun yanında beş yıl stajer olarak çalışmıştır. O, büyük Gregory, öğretmen veya “wonder worker” (muhteşem işçi) olarak bilinmektedir. Yaşamının çoğu bilinmemektedir. En önemli eseri “*Life and Works*”tür. Pontus'un ilk piskoposu olarak atandıktan sonra kendisini evanjelik bir yaşama adamıştır. Burada ilk yaptığı işlerden biri ise efsanevi olayları bir başlık altında toplamak olmuştur³²⁹.

Gregory etik anlayışının pratik yaşamda uygulanabilirliği üzerinde durmuştur. Ruhun sevgisi ve dürtü hakkında konuşurken, saf bir teorinin boş olduğu aynı zamanda pratik olarak da bu sevgi ve dürtünün kullanılması gerektiğine inanmıştır. O tüm erdemlerin başına ise merhameti koymuştur. Yazdığı eserler ise çok ilginçtir. Cümleleri çok karışık sanki birer pazılın parçaları gibidir. Kaleme aldığı yapıtlarda sürekli bir şüphe söz konusudur. Fakat Kaisareia'nın piskoposu olduktan sonra yazılarını daha açık bir şekilde yazmaya başlamıştır. Ayrıca o histen daha çok sesin önde olması gerektiğini ifade etmiştir. Yani insanların algıladıklarıyla değil uygulamalarıyla kurtulacağını dile getirmiştir³³⁰.

Gregory etik anlayışını uygulamak için Grek felsefesini kendi yaşam biçimine bağlamıştır. Bu yüzden Grek filozoflarını yüce karakterler olarak görmüştür. Bu felsefenin, insanların gayretleriyle daha fazla geliştirilebileceğini ve bütün toplumun bu yolda ilerlemesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca bu sayede insanların birbiriyle daha iyi kaynaşacağına inanmıştır. Böylece gerçekleştirilmiş bu erdemle bütün insanlığın kurtulacağına kanaat getirmiştir. Oluşan bu durum ile kendisi İsa'nın yasanın

³²⁸ Konuşma ve yazmada sözcükleri sanatsal ve etkili bir şekilde kullanma sanatıdır

³²⁹ METCALFE, W. (1920), *Gregory Thaumaturgus Address to Origen, Translations of Christian Literature, Series I Greek Texts*, New York: The Macmillan Company., s.7-8.

³³⁰ METCALFE, W. (1920), a.g.e. s.32.

tamamlanacağını iddia etmiştir. Bu şekilde Tanrı'nın bilgeliğinin sonuçlandırılacağını söylemiştir³³¹.

Gregory insanların acıları ve heveslerinin önemine dikkat çekmiştir. O insanın ruhuna girilip oradan detayları elde edip Tanrı'nın bize ne söylediği hakkında bilgililere ulaşacağımıza inanmıştır. Kendisi bunun dışında antik yazıların insanlar için bir güç olduğunu söylemiştir. Bu yazıların ister felsefe olsun ister şiir olsun hiçbir şekilde fark etmeyeceğini dile getirmiştir (reddiyeler ve dinsizlerin yazıları hariç). Bu şekilde insanın ruhunun keşfedilerek Tanrı'nın sözlerinin anlaşılacağına kanaat getirmiş ve inancını bu noktaya koymuştur³³².

Teslis, Gregory Thaumaturgus zamanında yani M.S. 3. yüzyılda yeni yeni oluşmaya başlamıştır. Onun ifade ettiği teslis tanımı bizim tam anlamıyla anladığımız terim değildir. Fakat belirlediği yapı da Baba, Oğul ve Kutsal Ruh yer almaktadır. Bu özelliği ile teslis doğmasını ilk içerenlerden biri olduğunu işaret etmektedir. Pontus'ta bışhop olarak görev yaptığı sıralarda pagan inancının ve kültürünün Hıristiyanlığa sokulması için özel çaba harcamıştır. O, bu inancın Hıristiyanlık içerisine girerek gelişmesinde ön ayak olmuştur. Pagan inancının Hıristiyan inancıyla birleşerek Hıristiyanlığı daha ileri boyutlara götürüp geliştireceğine inanmıştır. Geleneksel pagan ayinlerini Hıristiyan ayinlerine dönüştürmüş ve bölgesindeki halkı kiliseye sokmada oldukça başarılı olmuştur. Logos doktrinini savunan her Grekli filozofu Hıristiyan kabul etmiş ve bununda Grek ve Hıristiyan felsefesini uzlaştıracığına kanaat getirmiştir³³³.

2.2.5. (Kapadokyalı Basil) Kaisareialı Basileios

Yaklaşık M.S. 329 yılında dünyaya gelmiştir. Dokuz kardeşli bir ailenin üyesidir. Bu kardeşlerden Macrina, Basil, Naucratius, Nyssalı Gregory ve Sebestalı Peter'in adları bilinmektedir³³⁴. İlk derslerini babasından almıştır. Fakat babası öldükten sonra Kaisareia'da yüksek öğrenime başlamıştır. 351-

³³¹ METCALFE, W. (1920), a.g.e. s.72-74.

³³² METCALFE, W. (1920), a.g.e. s.76.

³³³ COHN-SHERBOK, L. (1988), *Who's Who in Christianity*, London- New York, Routledge. s. 115-116.

³³⁴ RACINE, J. F. (2000), *The Text of Matthew's Gospel in the Writings of Basil of Caesarea*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Toronto, s.9.

355 yıllarında matematik ve felsefe alanında öğrenim görmüştür. Birlikte eğitim gördüğü Nazianzoslu Gregorios (Kapadokyalı Gregorios) ile sıkı bir arkadaşlık kurmuştur. Bu iki kilise babası yazdıkları kitaplarda ve vaazlarda sık sık doğanın güzelliğine değinmişlerdir. Bu nitelikler Kapadokya’da bulunan üç kilise babasına da ilham vermiştir. Bu babalar tüm doğada tanrının varlığını, onun yaratma gücünü, iyiliğini ve hikmetini fark etmişlerdir. Aldığı eğitimlerden sonra Kapadokya’ya dönen Basil, el üstünde tutulmuştur. Artık tanrıya hizmet edeceğinden bahsederek, ilkin vaftiz olmuş ve sonra Suriye ve Filistin’i görmeye gitmiştir. Orada gördüğü keşişlerin manastır hayatı Basil’i etkilemiştir. Bu etkilenimlerden sonra ise varını yoğunu yoksullara dağıtıp çileci bir yaşama başlamıştır. Katı bir çileci olduğu halde aşırı görüşlerinden dolayı kilisenin şüpheyle yaklaştığı Eustathios gibi evliliğe ve kilise kurumuna karşı olmamıştır. Daha sonraki yaşamında ise inzivaya çekilerek geniş manzaralı bir dağ yamacında bir çardak kurup yaşamaya başlamıştır. Oradan Nazianzoslu Gregorios’a mektuplar yazarak yanına gelmesini ve kendisine eşlik etmesini istemiştir. İnzivada kaldığı süre içinde dış dünyadaki politik işlerde de görev almıştır. Bu görevler sayesinde arkadaşı Nazianzoslu Gregorios ve o şehrin episkoposu olan babasının yardımcılarıyla, 370 yılında Kaisareia episkoposu, tüm Kapadokya eyaletinin metropoliti seçilmiştir. Yoğun çalışma temposundan dolayı yıpranan Basil sık sık hastalanmış ve 379 yılında henüz elli yaşındayken yaşamını yitirmiştir³³⁵.

Basil’in “*Hexaemeron*” adlı yapıtı günümüze ulaşan ve kilise tarihini anlatan önemli bir eserdir. Bu eserde Basil verdiği vaazları aktarmıştır. Ayrıca kendisi dünyanın altı günde yaratılmasıyla ilgili sofistlik yaklaşımlar sergilemiştir. Musa hakkında verdiği bilgiler ise bu yaklaşım ışığındadır. Musa’nın firavununun saltanatından kaçındığını beyan etmiştir. O, Musa’nın şan ve şöhret içinde yaşamak yerine münzevi bir yaşam sürdürdüğünü dile getirmiştir. Böylece Musa’yı asketik bir yaşam anlayışına bağlayarak, bu yaşam stilini onun üzerinden değerlendirmiştir³³⁶.

Basil’in bir diğer önemli eseri ise “*Against Eunomius*” (Eunomius’a karşı) dur. Bu yapıtta erken dönem Hıristiyanlığın teolojik düşüncesinin kaynağının tarihsel etkisi görülmektedir. Kitabı MS. 364 veya 365 yıllarında

³³⁵ TIEFENBACH, H. (2012), a.g.e. s.155-168.

³³⁶ AYKIT, D. A. (2011), a.g.e. s.328.

tamamladığı düşünülmektedir. Çalışmasında Hristiyanlar arasındaki ibadetlerin nasıl olması gerektiğini dile getirmiştir. Burada uzun uzadıya Tanrı'nın varlığını yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un karakterlerini açıklamıştır. Kaleme aldığı bu eserde sürekli olarak teslis inancını yenilemiştir. Yani teslis ile ilgili her açıklamasında farklı bir yorum getirmiştir. Ayrıca Eunomius'a karşı Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un aynı özden olduğunu söylemiştir. Dahası Basil öz (ousia) ve cevher (hypostasis) arasındaki farkı Eunomius'a karşı açıklamıştır³³⁷.

Basil'in putperest dinli yapılara karşı tutumu genel itibariyle olumlu olmuştur. Çünkü yazılarında pagan içerikli yapıları kullanmıştır. Daha çok Hristiyan teolojisi ile pagan özellikleri harmoni etmiştir. Ayrıca kutsal kitabın yorumuna da sadık kalmıştır. O, en fazla yaratılış konularıyla ilgilenmiştir. Sentezik formdan ziyade pagan öğretinin mantıksal denkliliğini önemsemiştir. Bu yüzden de metafizikten daha çok pagan fiziğini kullanmıştır. Ana yapılarında kozmoloji, meteoroloji, botanik, astronomi ve tarih yer almıştır³³⁸. O, İreanaeus ve Tertullian gibi pagan filozofları kınamamıştır. Fakat İskenderiyeli Clement ve Origen gibi küçük eleştiriler de yapmadan kabul etmemiştir. “*Quadriyum*” çalışmasında bu görüşünü desteklemiştir. Aristoteles üzerine yaptığı eleştiriler batı biliminin gelişmesine katkı sağlamıştır³³⁹.

2.2.6. Nyssalı Gregorios

Nyssalı Gregorios olarak ün yapan bu kilise babası kişiliğiyle cemaatine uygun bir adam olmamıştır. Yakın arkadaşları dışında fazla arkadaşı bulunmamaktadır. Kendisi bir düşünür ve filozoftur. Yaklaşık olarak M.S. 335 yılında ailenin üçüncü ferdi ve Basil'in kardeşi olarak dünyaya gelmiştir. Abisi gibi yüksek yerlerde eğitim görmemiştir. M.S. 398 yılında hayata gözlerini yummuştur. Yazılarında çoğunlukla Basil'in görüşlerine sadık kalmıştır. Etkilendiği filozoflar ise Platon ve Platoncu eserler, İskenderiyeli Philo ve Hristiyan yazarlar içerisinde Origen olmuştur. Yazdığı eserlerde pagan felsefesinin yer alması gerektiğine inanmıştır. Gregorios'un

³³⁷ Saint Basil of Caesarea, *Against Eunomius* (Fathers of the Church), (Çev. Radde-Gallwitz A. and Delcogliano M.), David G. Hunter (Ed.), (2011), Catholic University of America Press, s.3-5.

³³⁸ ARMSTRONG, A. H. (1967), a.g.e. s.432.

³³⁹ KAISER B. C. (1997), a.g.e. s. 18.

yazdığı çok sayıda eserler arasında doğa bilimi ve tıbbi sınıflamalar yer almıştır³⁴⁰.

Gregorios'un teoloji açısından en önemli özelliği kristolojiyi sistematik bir dengeye oturtmak için Neo-platonist fikirleri kullanması olmuştur. Bu kristolojik dengeyi oluşturmak için hükümdar ve çevresiyle iyi geçinmiştir. Özellikle I. Theodosius'u ve Kostantinapolis'de bulunan piskoposları öven açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Arius'a ve onun takipçilerine karşı Baba ve Oğul'un aynı özden geldiğini savunmuştur. Diriliş ve kefaret konuları üzerine önemli katkılar yapmıştır. Gregorios'un eserlerini detaylı bir şekilde vermek neredeyse imkânsızdır. Muhtemelen bunlar arasında en dikkat çekici olanlar doğmatik yazılardır. Eserleri arasında "Against Eunomius, Refutation of the Confession of Eunomius" ve "Apollinaries" adlı polemik yapıtları yer almaktadır. Hıristiyan doktrininin sistemliğinden bahseden "Great Catechism" adlı yapıt diğer bir kaleme aldığı eserdir. En önemli ikinci grup olan asketik ve mistik yazıları "On Virginity, On Perfection" ve "Life of St. Macrina"dır. Diğer çalışmaları ise "Creation of Man, Six Days of Creation, Life of Moses, Homilies on Ecclesiastes, Conunentary on the Canticle of Canticles, On the Lord's Prayer" ve "On the Beatitudes"dir³⁴¹.

Gregorios ablasını ruhsal önderi olarak kabul etmektedir. Ablasının kurduğu manastırı birçok kez ziyaret etmiştir. Ama bunlardan önce hatip ve teolojik felsefeci olarak 371 yılında Nyssa'nın episkoposluğuna getirilmiştir. Fakat 376 yılında gerçekleştirilen bir kilise kasası yolsuzluğu iddiasıyla Nyssa'dan sürülmüştür. Nyssa'dan başka Gregorios, İbora'da (Tokat-Turhal) görev almıştır. O, çok zor biri olarak görülmüştür. Eleştirici tavırları yüzünden toplumun bir bölümü tarafından sevilmemiştir. Ait olduğu metropolitte de pek uyumlu bir ilişki sürdürmeyi başaramamıştır. Yazdığı yazılar daha çok Hıristiyanlığın doktrinsel yazıları olmuştur. Aralarında Eunomios ve küçük Apollinarios'a karşı derlediği kitaplar, Oğul ve Kutsal Ruh tanrılığı konusu, üç birlik tanımında kullanılan "ousia ile hypostasis"³⁴² kelimelerinin aralarındaki farkı belirten ve Mesih inancını sistematik bir

³⁴⁰ MEREDITH, A. (1999), *Gregory of Nyssa the Early Church Fathers*, London: Routledge. s.1-11.

³⁴¹ BROOKS, A. J. (1991), *The New Testament Text of Gregory of Nyssa*, Atlanta: Georgia Scholars Press, s.3-4.

³⁴² Ousia "öz, kendi, manevi varlığı" anlamındadır. Hypostasis "öz, cevher, unsur, madde" daha sonraki tartışmalarda Latince persona, yani "kimlik, kişi" ile aynı anlamda kullanılmıştır.

şekilde sıralayan eserler kaleme almıştır³⁴³. Ayrıca bütün Kapadokyalı babalara yakın durmuştur. Kendisi kutsal kitabı yeniden yorumlamıştır. Yaratılışın kusursuzluğu ve evrenin düzeni ile ilgilenmiştir. Ona göre dünyanın merkezinde insanın doğası yer almaktadır. Mantık ve zekâ ile insanlar birlikte gökyüzüne yükselebilir ve cennette yer alabilirler. Bu anlayışla Basil'in görüşleri gözardı edilmiştir. Böylece Gregorios ile Hıristiyan versiyonda ruhun geri dönüşü ve yeryüzüne tekrar inişi başlamıştır³⁴⁴.

Gregorios dini erdemliği iki parçaya ayırmıştır. Bunlardan ilki Tanrı'yla diğeri ise insan haklarının doğru bir şekilde yürütülmesiyle ilgilidir. O, yürekten inanan bir Hıristiyanın dininden ayrılmayacağına kanaat getirmiştir. Böyle yaparak pagan dini pratiğini Hıristiyan inancından ayrı tutmuştur. Yani paganların her ne olursa olsun din değiştirebileceğini ama sadık bir Hıristiyanın kesinlikle dönmeyeceğini iddia etmiştir. Aynı zamanda pagan inanışlarıyla Hıristiyan dini yapısının paylaşılabilirliğini savunmuştur. Fakat yinede pagan inanışın çürük bir yapıda olduğunu beyan etmiştir. Bu dinin tam anlamıyla gerçekleşmediğini düşünmüştür. Pagan inancının hala canlı olduğunu ve bununla yüzleşilmesi gerektiğine değinmiştir³⁴⁵.

Gregorios teslis ile ilgili düşüncelerini diğeri Hıristiyan yazarlardan daha farklı bir biçimde açıklamıştır. Hıristiyanlıkta yer alan teslis düşüncesinin ne Yahudilikteki tek bir varlığa ne de politeist yönelime kaydığını ifade etmiştir. O, Logosu ve Kutsal Ruh'u kabul ederek, Yahudi doğmasını üç unsurun öz (ausia) açısından aynı olduğunu beyan etmiş ve böylece Grek politeizmini ortadan kaldırmıştır. Bunun dışında "*The Life of Moses*" (Musa'nın Yaşamı) adlı eserinde Musa'nın hayatını anlatmıştır. Gregorios bu kitabında kutsal kitapta yer alan metinlerin alegorik yorumlarını yapmıştır. Örneğin firavunun, eğer ibrani çocuk erkekse öldürün, kızsız sağlam bırakın³⁴⁶ şeklindeki metni Gregorios, erkekten kastedilenin erdem, kızsız kastedilenin duyular olduğunu ve akıl yetileri kullanılarak kötü olan beden yenileceğini aktarmıştır. Burada Gregorios bedeni zalim bir hükümdar olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda İsrailoğullarının çölü geçtikten sonra kayadan

³⁴³ TIEFENBACH, H. (2012), a.g.e. s.170-178.

³⁴⁴ ARMSTRONG, A. H. (1967), a.g.e. s.432.

³⁴⁵ MEREDITH, A. S. J. (1999), a.g.e. s. 1, 100, 141.

³⁴⁶ Çıkış; 1: 16.

su içmelerini farklı bir şekilde anlatmıştır. Buradaki kayayı İsa ile eşleştirmiştir³⁴⁷. Bu eserde genelde Musa'nın yaşamını özetlerken ahlaki ve yaşamın ruhsal boyutu üzerine dikkat çekmiştir. Çalışmasında bu temalar üzerinden erdemli yaşamı en önemli noktaya koymuştur³⁴⁸.

Gregorios'un "*Life of Moses*" adlı eseri yazdığı esnada Yahudi Philo ve kilise babası Origen Helenizm ve kutsal yazılar arasında bir köprü inşa etmeye çoktan başlamışlardı. İşte bu açıdan Gregorios bu iki önemli şahsiyete çok şey borçludur. Onların metinlerinden yararlanıp teolojik çalışmalarını yürütmeye çalışmıştır. Gregorios bu dönemde sadece entelektüel yazarlardan değil aynı zamanda mistik yazarlardan da etkilenmiştir. Bunun dışında o, kiliseyi bir kurum olarak görmüş ve bu sebepten ötürü Roma İmparatorluğu'yla iyi ilişkiler kurmuştur. Yaşadığı bu dönemler de pagan çevrenin güvenini de kazanmayı bilmiştir³⁴⁹.

Nyssalı Gregorios pagan çevreden oldukça yararlanmıştır. Özellikle Neo-platonist olan Plotinus'dan çokça faydalanmıştır. O, Plotinus'un güzellik anlayışının üzerine düşüncelerini inşa etmiştir. Tıpkı onun gibi Gregorios, her şeyde artistik bir güzellik olması gerektiğini savunmuştur. Bu anlayış ise üçüncü yüzyılla birlikte ideal güzelliğin kaynağını oluşturmuştur. Nitekim Gregorios dini resimler yapılırken Plotinus'un bu düşüncesiyle hareket etmiştir. Kapadokya bölgesindeki resimlerin yapılmasında bu anlayış etkili olmuştur. Kendisi Plotinus'tan aldığı bu düşünceleri geliştirme yolunu seçmiştir. Bu estetik ve ideal güzellik anlayışının resimlerde kullanılmasını sağlamıştır. O, resimlerde tanrısal ışık yapılırken bunun çok büyük olmasının önemli olmadığını aksine çok iyi bir estetik yapıda olması zorunluluğuna inanmıştır. Yapılan resmin insana ruhsal bir tat vermesi gerektiğini dile getirmiştir³⁵⁰. Böylece Neo-platonik düşünceyi ve Grek çevreyi güçlü bir şekilde kullanmış ve İsa'nın bu çevreyle bağlantısını oluşturmaya çalışmıştır³⁵¹. Ayrıca Gregorios'un paganlar hakkında yaptığı ilginç bir yorumu da bulunmaktadır. O, her ne olursa olsun paganların birgün

³⁴⁷ AYKIT, D. A. (2011), a.g.e. s.332-336.

³⁴⁸ Gregory of Nyssa, *The Life of Moses, Introduction and Notes*, Malherbe, A. J. and Ferguson, E. Translation (Ed.), (1978), New York: Paulist Press, s.xv.

³⁴⁹ Gregory of Nyssa, *The Life of Moses*, (1978), a.g.e. s.xi

³⁵⁰ IOZZIA, D. (2015), *Aesthetic Themes in Pagan and Christian Neoplatonism from Plotinus to Gregory of Nyssa*, New York: Bloomsbury Academic, s.69-73.

³⁵¹ MASPERO, G. (2007), *Trinity and Man Gregory of Nyssa's Ad Ablabium*, Boston: Brill, s.136.

kurtulacağını iddia etmiştir. İsa'nın yeryüzüne inişiyle paganların vaftiz olacağına kanaat getirmiş ve bu yolla paganların kurtuluşa ereceğini söylemiştir. Böylelikle onların hiçbir şekilde yok sayılmaması gerektiğini her şekilde onlarla irtibatta olunmasını belirtmiştir³⁵².

2.2.7. Athanasius

Athanasius M.S. 295-298 yıllarında İskenderiye'de doğmuştur. Ailesi ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Annesi bir pagan olan mütevazı bir aileden gelmektedir. Eğitiminin çoğunu İskenderiye'de geçirmiştir. İskenderiye teolojisinden etkilenmiş ve kutsal kitap eğitimi almıştır. Ayrıca konuşma ve yazma sanatının yanında filoloji alanında kendini geliştirmiştir. Erken yaşlarda zeki olmasının etkisiyle İskenderiye'ye piskopos olarak atanmıştır. Katıldığı tartışmalarda Arian sempatizanlarına karşı çıkmıştır. Bu kişileri "Ario-manyaklar" olarak adlandırmıştır. II. Kostantin döneminde Milan'a kadar sürgün yemiştir. Kapadokyalı Gregory'in ölümüyle birlikte II. Kostantin tarafından tekrar çağırılmış ve kilisedeki konsillere katılmasına izin verilmiştir³⁵³.

İlerleyen yıllarla birlikte İskenderiye'de piskoposluk yapmış fakat yavaş yavaş artan politik gelişmeler onun durumunu zorlaştırmıştır. Bu politik mücadeleyi yaşamasının sebebi İznik karşıtı görüşleri savunmasından kaynaklanmıştır. Bu sebepten ötürü İznik teolojisini savunanlar tarafından büyük tepkilere maruz kalmıştır. Yaptığı eleştiriler yüzünden Athanasius'un ibadet ettiği kiliseye M.S. 356 yılında bir grup tarafından saldırı yapılmıştır. Bu saldırıdan güçlkle kurtulmuş ve sunduğu görüşler yüzünden üçüncü sürgünü yaşamıştır. Mısır'a doğru sürülen Athanasius burada keşişler arasında yaşamıştır. Keşişlerin içinde yaşadığı bu dönem içerisinde derin bilgilere sahip bir apolojist olup büyük yapıtlara imza atmıştır. Bu yapıtlar arasında "Apologia ad Constantium", "Apologia de Fuga Sua", "Historia Arianoum" ve "Vitra Antonii/The life St. Antony" bulunmaktadır³⁵⁴.

Çölde yazdığı en önemli eserlerden biri olan "Vitra Antonii/The life St. Antony"de şeytanlarla mücadele eden Aziz Antony'in hikayesini anlatmıştır.

³⁵² LAIRD, M. (2004), a.g.e. s.162

³⁵³ DONKER, G. J. (2011), *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*, Atlanta: Society of Biblical Literature. s.7-13.

³⁵⁴ DONKER, G. J. (2011), a.g.e. s.7-13.

Antony Mısırlı Kıpti bir ailenin çocuğudur ve Nil nehrinde Hıristiyan olarak büyümüştür. Kendisi o dönemlerde zengin bir adamdır. Birgün kilisede dinlediği İncil pasajının birinden çok etkilenir. Bu metinde İsa zengin bir adama “*Bütün her şeyini sat ve yoksullara dağıt ve bu şekilde gökyüzünde milyonlarca varlığa sahip olursun*”³⁵⁵der. Bunun üzerine bütün parasını satan Antony münzevi bir hayatı seçer. Dağlarda ve çöllerde baraka şeklinde yapılar yapar ve buraya gelen keşişleri bir arada tutmayı başarır. Oluşan bu topluluk manastır yaşamının başlangıcını teşkil etmiştir. Böylece manastır kurumu oluşmaya başlamıştır. Ancak araştırmacıların bazıları bu özelliklerin manastır kurumunu ortaya çıkardığını düşünürken, diğerleri böyle olmadığını da ayrıca ifade etmektedir³⁵⁶. Aziz Antony yeni bir kavram getirmesi açısından da önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu kavramın adı “*günlük şehitlik*”dir (daily martyrdom). O, Maximin Daia’nın zulmünü duyunca hemen İskenderiye’ye gitmiştir. Burada binbir zorluk gören ve acılar çeken Hıristiyanlara katılma amacı gütmüştür. Zaman ilerledikçe inzivaya çekilip vicdanında günlük şehitlik yaşamıştır. Yani vicdanının ona yaptığı işkenceyi çekme niyetindedir. O, bu iman mücadelesini günlük şehitlik olarak nitelendirmiştir³⁵⁷.

II. Kostantin’in ölümüyle birlikte kuzeni Julian imparator olmuştur. Onun imparatorluk dönemiyle beraber sürgündekiler geri gelmeye başlamıştır. Athanasius’ta Şubat M.S. 362’de İskenderiye’ye tekrar geri dönmüştür. Fakat Julian’ın başa gelmesi ile Hıristiyanlığa darbe vurulmuştur. Çünkü Julian Hıristiyanlığı reddetmiş ve pagan dininin tekrar yükselmesini istemiştir. Athanasius buna karşı çıkıp yaptığı eleştirilerden ötürü dördüncü sürgününü yaşamıştır. Bu sürgününü tekrar Mısır çöllerindeki keşişler arasında geçirmiştir. Athanasius burada karşıt kiliselere yaptığı saldırılardan ötürü, Mısır’daki istikrarı sağlamak isteyen Valens, M.S. Şubat 366 Athanasius’un tekrar geri gelmesine izin vermiştir. Bu yıllar içerisinde barış içinde zamanını geçirmiş ve M.S. 2 Mayıs 373’te ölmüştür³⁵⁸.

³⁵⁵ Matta; 19: 21.

³⁵⁶ Athanasius, Bishop of Alexandria, *Life of Antony (Vitra Antonii)*, 1-3., *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church Second Series Volume IV, St. Athanasius: Select Works and Letters*, (ed.) Schaff, P. and Wage, H. (1892), New York: The Christian Literature Company. s. 195-196.

³⁵⁷ HARMLESS, W. (2004), *Desert Christians an Introduction to the Literature of Early Monasticism*, New York: Oxford Universty. s. 66.

³⁵⁸ DONKER, G. J. (2011), a.g.e. s.7-13.

Athanasius'un paganlara karşı tutumu ise çok ilginçtir. “*Oratio Contra Gentes*” adlı eserinde pagan mitolojisini, inanışlarını, ibadetlerini reddetmiştir. Bu eleştirileri hemen sergilememiştir. Diğer eseri olan “*Oratio de Incarnatione Verbi*” adlı eserinde ise Yahudilere ve Greklere karşı Hıristiyanlığı savunmuştur. Ayrıca bu eserinde putlara tapmanın dinsizlik olduğunu ve paganların bunun için geri dönülmez bir yola girdiklerinden bahsetmektedir. Fakat eleştirileri yaparken çok büyük bir ölçüde paganizmden yararlanmıştır. Yani yazılarında paganizmin alt yapısını kullanmıştır. Bu hususta Athanasius bütün yazılarını Grekçe'den oluşturmuştur. Bunun dışında kıpti dilinde de eserleri bulunmaktadır. O İskenderiye'de iyi bir Grekçe eğitimi almıştır. Kendisi Suriye ve diğer doğu dillerinden yazıları korumuş ve bunları Grekçe'ye çevirmiştir. “*The Epistulae festales*” adlı yortu mektubunu Grek fragmanlardan oluşturmuştur³⁵⁹. Bu sayede en önemli Grekçe teolojik terimler Hıristiyanlık içerisine girmiştir. Hıristiyanlık böylelikle bambaşka bir boyut kazanmıştır. Grekçe terimlerin girmesi pagan çevreyle iç içe olmayı sağlamış ve onların düşüncelerinin anlaşılması daha da kolaylaşmıştır³⁸⁵. Hıristiyanlığın resmi olarak kabul edilmesiyle beraber paganizm üzerine kilise babaları tarafından birçok saldırı gerçekleştirilmiştir. Ancak bu Athanasius'un ilk amacı olmamıştır. O yapılan saldırıların yerine pagan tanrılarını anlama yolunu seçmiştir. Ama yeri geldiğinde pagan tanrıları üzerine saldırılar da bulunmuştur. Fakat bunların insan parçası olduğunu yani insanlar tarafından üretildiğini söylemiştir. Onların ibadetlerinin merhametsizce olduğunu lakin Tanrı'nın hiçbir insanı terk etmediğini ve mutlaka her insanın Tanrı'ya ulaşacağına inanmıştır. Ayrıca Athanasius erken yüzyıllarda Hıristiyanlar için en zor konulardan biri olan İsa'nın ölüp tekrar dirilmesiyle ilgili mevzuda Hıristiyan olmayan görüşleri de kabul etmiştir. Özellikle paganizmdeki dirilişin buna benzer olduğunu onaylamıştır³⁶⁰.

2.2.8. Augustine

Augustine Kuzey Afrika'da doğmuş erken Hıristiyan kilise babalarındandır. M.S. 354-430 yılları arasında yaşamıştır. Babası pagan; annesi ise bir Hıristiyan'dır. Çalışmaları felsefe, din eğitimi ve otobiyografi

³⁵⁹ DONKER, G. J. (2011), a.g.e. s.21.

³⁶⁰ GWYNN, M. D. (2012), *Athanasius of Alexandria Bishop, Theologian, Ascetic, Father*, New York: Oxford University Press, s.4, 66-99.

üzerinedir. Genç yaşta Kartaca'da (Tunus) eğitim almıştır. Bilgilerinin çoğunu Cicero'nun yazılarından öğrenmiştir. Doğu dinlerini korkunç ve tanrısız olarak görmüştür. Kilisenin resmi ve devlet yapısının oluşmasında son derece etkin bir isim olmuştur. Özellikle özgürlükler ve insanın iradi özgürlüğü konusunda farklı yaklaşımları olan Pelagius'un heretik ilan edilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir³⁶¹.

Augustine kariyerini bir retorik öğretmeni olarak sürdürmüştür. Roma ve Kartaca'da eğitimler verdikten sonra M.S. 384'te İtalya'nın kuzeyi olan Milan'a doğru gitmiştir. Milan'a geldikten sonra burada piskopos Ambrose'nin vaazlarına katılmış ve aydınlanmıştır. Ambrose'den çok etkilenip otuz bir yaşında Hıristiyan olmaya karar vermiştir. Kuzey Afrika'ya döndüğünde M.S. 395'de Hippo'nun piskoposluk görevine getirilmiştir. Grekçe yazan döneminin birçok yazarının aksine yazılarını Latince ele almış ve kaleme aldıkları batı uygarlığında oldukça fazla kullanılmıştır. Çalışmalarında Hıristiyan fikirlerini diğer yazarlarla karşılaştırmıştır. Piskopos olduktan sonra Hıristiyan kiliselerini rahatsız eden birçok konuya odaklanmıştır. Birkaç kitabında özellikle heretiklere ve pagan kökenli inanışlara karşı Hıristiyan düşüncesini savunmuştur. Ayrıca kitabında Hıristiyanlık doktrinleri ve temel inanışları hakkında bilgiler sunmuştur. O, "The City of God" (Tanrının Şehri) adlı çalışmasında Gotların Roma'yı istilası sonucu Arianism'in etkili olmasıyla birlikte şiddetli bir şekilde batı Hıristiyanlığını heretiklere karşı savunmuştur³⁶².

Augustine Pavlus'a benzer bir vizyon görmüştür. Bu vizyon onun tüm yaşamını baştan başa değiştirmiştir. Pavlus'un Tanrı'yı görüşüne benzer şekilde bir ışık gibi görmüştür. Milano'da kaldığı bir evin bahçesinde vizyon görür. İçinden bir ses al oku al oku der ve kalkıp Pavlus'un mektuplarından birini okur. "Kendinizi çılginca eğlencelere, sarhoşluklara, cinsel ahlaksızlıklara ve sefahate kaptırmayın, haset ve kıskançlık içinde olmayın, İsa'yı giyin ve bedeninize özen göstermeyin"³⁶³ yazılıdır. Bu ifadeler onu büyük bir hayrete çevirmiştir. Sanki bu anlatılanların kendisi için söylendiğine inanmıştır³⁶⁴. Gençlik yıllarında her türlü zevki yaşayan Augustine,

³⁶¹ MATHEWS, G. B. (2005), *Augustine*, Oxford-London: Blackwell Publishing. s. 7

³⁶² MOULTON C. (ed.), (1998), *Greece and Rome an Encyclopedia for Students Volume I*, New York: Macmillan Library Reference USA Simon & Schuster Macmillan. s.86-87.

³⁶³ Romalılar, 13: 13-14.

³⁶⁴ O' DONNELL, J. J. (2007), *Augustine*, A New Biography, Harper Colins e-book. s. 72-73.

ailesinde kendisini önleyemediğinden bahsetmektedir. O, yaptığı şeylerin önüne geçemediğini ve kendisini durduramadığını ifade etmiştir. O zamanlar her türlü olayın içinde yer aldığını ve bunlardan kendini alamadığını dile getirmiştir³⁶⁵. Ona göre Tanrı bilerek ve isteyerek onu seçmiştir. Yani Tanrı onun kurtulmasını istemiştir. Tanrı böylelikle onun yanında olmuş ve ona desteğini esirgememiştir. Hareketli bir yaşamı olan Augustine Tanrı'yı inkârdan, Maniheizm'e kadar birçok fikrin etkisi altında kalmış, bin bir türlü zevk, sefa ve eğlence içinde yaşanan bir hayattan asketizme geçmiştir³⁶⁶.

Augustine Tanrı'nın suretinin insan ruhunun içinde olduğunu göstermiştir. Ona göre klasik felsefe değil kutsal kitap bu görevi üstlenmiştir. Yani insanın görevinin Tanrı'yı bilmeyi aramak olduğuna değinmiştir. Bunun da disiplinsiz bir hayatla mümkün olmayacağını iddia etmiştir. Takip edilmesi gereken disiplin için Augustine, ruhsal değişimin çeşitli aşamalarını içeren bir teori geliştirmiştir. Augustine bunu irrasyonellikten rasyonelliğe geçiş olarak tanımlamıştır. O, bu noktada İrrasyonelliği açıklayan birçok terim kullanmıştır. Bunlar arasında, kalın kafalı, anlayışsız, eğitilmemiş, bilgi verilmemiş, akılsız adam, şehvet düşkünü ve eski adam gibi terimler ileri sürmüştür. O, irrasyonel adama karşı rasyonel adamı, sağlıklı insan, iyi insanlar, bilgiler, ruhsal adam gibi kavramlarla nitelendirmiştir³⁶⁷.

Augustine ruhun gücünü yedi farklı şekilde dile getirmiştir. İlk olarak diriliş, ikinci olay ise hissetme, üçüncüsü sanat ve yaratıcılık, dördüncü erdem ve fazilet, beşincisi sakinlik, altıncısı cemaate kabul, yedincisi tefekkürdür (derin ve içsel düşünce). Bu özellikler insanı irrasyonellikten kurtarıp rasyonelliğe geçişe hazırlamaktadır. Bu yedi adım okumanın ötesi bir program içerir. İlk basamak kutsal kitaptan faydalanma dönemi olan çocukluktur. İkincisi ebeveyni terk edip insani olandan uzaklaşarak ilahi olana yönelmektir. Üçüncü adım evlilik olayının gerçekleşmesidir. Dördüncü adım şehvetlerden kurtulmaktır. Beşinci adım barış ve huzur dönemidir. Altıncı

³⁶⁵ Augustine, "Confessions", II:i-iii, *A Select Library of Nicene and Post Nicene Fathers of the Christian Church First Series Volume I: the Confessions and Letters of St. Augustine*, (ed.) Philip Schaff, (1886), The Christian Literature Company. s. 27-208

³⁶⁶ DEANE, H. A. (1963), *The Political and Social Ideas of Augustine*, New York: Columbia University Press. s. 21-22

³⁶⁷ BONNER, G. (1987), "Augustine's Doctrine of Man: Image of God and Sinners", *Gods Decree and Man's Destiny, Studies on Thought of Augustine of Hippo, Variorum Reprints*, London. s. 497-502.

adım sonsuz yaşama geçiş. Son olan yedinci adım sonsuz huzur, istirahat ve dinlenme, tam bir mutluluk halidir³⁶⁸.

Augustine paganları bireysel olarak kabul etmiş ve aynı zamanda pagan kültürüne yakın durmuştur. O, Hıristiyanlığı anlamada en büyük pagan düşünürlerin sanat anlayışının dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Pagan pratiklerini ve ritüellerinin serbest bırakılmasına izin vermiştir. Büyüleri, pagan kutlamalarını iblisin birer çalışması olarak görmüştür. Özellikle bu düşüncede yapılan resim, heykel sanatına izin vererek Hıristiyanlığa nasıl bir etkisi olduğunu açıklama yoluna gitmiştir³⁶⁹.

Paganlar Hıristiyanlığı Platon'dan bir şeyler almakla suçlamışlardır. Bunun üzerine Aziz Ambrose (M.S. 339-397) onları yalanlamak için bir tez yazmıştır. O, benzerlikleri inkâr etmemiştir. Fakat Platon'un Musa'nın sözlerini aldığını ileri sürmüştür. Augustine dördüncü yüzyılda Eusebios tarafından oluşturulan sahte bir kronolojiyi temel alarak Platon'un Yahudi peygamber Yeremya'yı taklit ettiği şeklinde aynı bir fikir geliştirmiştir. O, bunu şöyle açıklamıştır; “Ünlü papaz, Platon'un Mısır'a, Yeremya'nın o anda peygamber olduğu dönemde yolculuk ettiğini ve Platon'un, bizim yanımıza Yeremya aracılığıyla girmiş olmasının olası olduğunu göstermedi mi? Böylece tarihler üzerinde düşündüğümüzde o felsefecilerin söyledikleri iyi ve doğru olan ne varsa hepsini bizim edebiyatımızdan öğrenmiş olmaları, efendi İsa Mesih'in Platon'un yazılarından öğrenmiş olmasından –inanılması en salakça olan şey daha muhtemel gözükmektedir³⁷⁰.”

Aziz Augustine kâfirler tarafından doğru söylenmiş ne varsa onları kendi yararları için kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bunu şöyle ifade etmiştir; “Eğer kendilerini filozoflar olarak adlandırılan kişiler ve özellikle Platoncular, doğru, haklı olan ve imanla uyumlu hiçbir şey söylemişlerse buna asla itiraz etmeyiz ama bununla birlikte buna haksız bir şekilde sahip olmuş kişilere bunu kullanmanın bizim hakkımız olduğunu ifade ederiz” demiştir³⁷¹.

³⁶⁸ BRIAN, S. (1998), *Augustine the Reader, Meditation, Self-Knowledge and the Ethics of Interpretations*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University. s. 197-198

³⁶⁹ BURT, X. D. (1999), *Friendship and Society: An Introduction to Augustine's Practical Philosophy*, W. M. B. Eerdmans Publishing. s. 219-221.

³⁷⁰ Aziz Augustine, *Confessions, City of God, Christian Doctrine*, (ed.) Philip SCHAFF, Buffalo, (1886), a.g.e. Volume. 28; 43

³⁷¹ Aziz Augustine, *Christian Doctrine*, (ed.) Philip Schaff, (1886), a.g.e. Volume. 40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. PAGANİZMDEN HİRİSTİYANLIĞA GEÇMESİ MUHTEMEL SEMBOLLER

Hıristiyanlığın ortaya çıkışı sırasında, iç dinamiklerini oluşturan din beraberinde pagan geleneklerini ve Yahudi yapısını kendine uyarlamış ve dinin arka planını oluşturmada bu iki gelenekten fazlaca yararlanmıştı. Bu dini meydana getiren şeylerin tamamına yakını Yahudilik ve Pagan çevreden oluşmuştur. Mevcut olan külliyat Hıristiyan azizlere atfedilerek yeniden yazılmaya başlanmıştır. Özellikle Hıristiyanlığın kendi akidelerini oluştururken arkasında bu yapının her açıdan özelliğini aldığı görülmektedir. Örneğin en eski kiliseler Helenleşmiş şehirlerde kurulmuş ve ilk doğmaları bu şehirlerde oluşmuştur. Kilisenin ilk kurucuları bu şehirlerde Hıristiyanlığı formüle etmişlerdir. İlk dönemlerde pagan çevreyle kurduğu ilişki onların her noktada etkilendiğini göstermiştir. Grek isimlerin alınması, Gymnasiumlarda eğitim görmeleri, pagan tanrılarıyla karşılaşılması Hıristiyanlığın oluşumu açısından önemli rol oynamıştır. İsa'ya Hristos ona tapanlara Hıristiyan adı verilmiştir. En eski kiliseler Helenleşmiş şehirlerde kurulmuş, Ortodoks doğmalarını tespit eden ilk ökümenik sinodlar burda toplanmıştır. Bu çerçevede ilk İnciller Grek felsefesinin çekim alanına girip değişimler yaşamıştır. Bu dönüşümler ise kilise babaları tarafından sistemleştirilmiştir. Kilise babalarının etkisiyle Grek felesefesi ve pagan kültürü legalize hale gelmiştir. Böylelikle sembolik unsurlar Hıristiyanlığın içine sokulmuş ve Hıristiyan şahsiyetler tarafından şekillendirilmiştir³⁷².

Bu oluşumların meydana gelmesinin başlıca sebebi ise dildir. Bazı yazarlar Grekçe birçok Hıristiyan teriminin pagan gizem terminolojisinden alındığını ifade etmektedir. Su ile vaftiz, mystikon loutron; genel anlamda vaftiz, myesis; vaftiz edilmiş kimse, memyemenos, mystes ya da summystes; vaftiz olmamış bir kimse, amyetos; takdis yağı, crisma mystikon; ekmek ve şarap ayinine katılan bir kimse, mystrios lathanontos mystagogos; dini ayin, mysteria ve aynı zamanda telete, tele, teleiosis, teleionsthai ya da teleiopoıs

³⁷² DEMİRCİ, K. (1985), a.g.e. s.95.

gibi kelimelerin mitler ile aynı şekilde tercüme edildiğini savunarak Hıristiyanlığa geçiş hakkında bize bilgiler sunmuştur³⁷³.

Nitekim bu oluşumlar her toplum için geçerli olmuştur. Her toplum benzer etkileşimlere maruz kalmıştır. Bu kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem dilsel hem sosyal hem de politik açıdan karşılaşma bütün toplumların etkileşimi açısından önemli rol oynamıştır. Burada asli olan konu ise Hıristiyanlığın Paganizme bu kadar açık olması durumudur. Bu mesele aslında büyük bir problemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Problem ise “Hıristiyanlığın yeni ve eşsiz bir vahiy dini mi, yoksa antik pagan gizeminin bir Yahudi uyarlaması mı?” Sorusunu aklımıza getirmektedir³⁷⁴.

Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde paganizmden Hıristiyanlığa geçtiği düşünülen birtakım semboller ve bunların ikonalarda yansımaları hakkında bilgiler verilecektir. Özellikle bu sembollerde kilise babalarının etkilerine değinilecektir.

3.1. Teslisin Sembolik Yansıması

Arapça asıllı teslis kelimesi, Hıristiyanlardan bu inanca sahip olanların inançlarını belirtmek üzere kullandıkları Grekçe “*Trias*” ve bundan türetilen Latince “*Trinitas*” kelimelerinin karşılığıdır³⁷⁵. Teslis³⁷⁶ inancı doğrudan İsa'nın ve kutsal metinlerin öğretisi olmadığından Hıristiyan teologların oluşturduğu bir inançtır. Bu sebepten ötürü teslis unsurunun yapısı, unsurları ve öğretiler arası ilişkiler ve onların işlevleri konusunda farklı teslis anlayışlarının ve şekillerinin oluşturulduğu görülmektedir³⁷⁷.

Özellikle İskenderiye çevresinde tarihen ilk oluşturulan teslis şekli ve anlayışı Birde Üçlük veya Birin Üçlüğü teslisidir. Teslisi her yönden Baba Tanrı'ya öncelik vererek oluşturan ve açıklayan anlayıştır. Buna göre; Tanrılık ve Birlik, esasen Baba'ya aittir; diğer iki Tanrı yani Oğul ve Kutsal

³⁷³ INGE, W. R. (1899), *Christian Mysticism*, Methuen. s.349.

³⁷⁴ LINGS, M. (1980), *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, Enes Harman ve Ufuk Uyan (Çev.), İstanbul: Yeryüzü. s. 9.

³⁷⁵ BAYRAKTAR, M. (2007), *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara: Ankara Okulu. s. 40

³⁷⁶ Teslis inancı ile ilgili husular Kanonik İnciller'den sadece Yuhanna; 1: 1-8, 5: 19-29, 14: 15-31, 16: 5-16' da geçmektedir.

³⁷⁷ BAYRAKTAR, M. (2007), a.g.e. s. 54.

Ruh, Baba'dan çıkmıştır. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh tarafından, varlıksal ve işlevsel bakımdan öncedir. Yani aralarında bir hiyerarşi söz konusudur³⁷⁸.

Birde Üçlük teslisi, genelde ilk devir Grek asıllı apolojist kilise babalarının oluşturduğu teslis anlayışıdır. Bu anlayış tarih içerisinde farklı teolojik gelişmeler göstererek, çeşitli teslis anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi zamanla Hıristiyanlar arasında teslisten tevhide geçişe sebep olmuştur. Diğer taraftan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u özleri bakımından aynı kabul etmekle birlikte bu üç Tanrı'yı ezelden beri şahıs (proposon) olarak ayrı varlıklar kabul eden ve Tanrılığı bu üçünün birliğinde gören çokluktan birliğe giden teslis anlayışı görülmektedir. Bu teslis şekli genelde Roma çevresinde Latin kilise babalarının anlayışıdır. Bu anlayış başlangıçta Grek kilise babalarından etkilenmiş ise de Hippolu Aziz Augustine tarafından geliştirilerek ayrı bir teslis anlayışı olarak ortaya konmuştur. Böylece bugünkü Katoliklerin ve Protestanların teslis anlayışının temeli oluşturulmuştur. Bu teslis anlayışı özellikle Aristo mantığı temelli bazı felsefi ve teolojik yorumlar neticesinde, iki tanrıcılığın, üç tanrıcılığın ve dört tanrıcılığın ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Bu sebeplerden dolayı teslisçi Grek kilise babaları, irken veya kültürel olarak Grek sayılan kimselerdi ki, teslisi ilk oluşturanlar bunlardır. Öncüleri Athenagoras, Justin Matry, Gregory Thamaturgus, Athanasius iken teslisi tam bir öğreti haline getirenler ise, Büyük Basil, Nyssalı Gregorios ve Naziansuslu Gregorios olmuştur. Bu şekilde genel olarak dört İncil metniyle ve Grek felsefesi esas alınarak teslis anlayışı ortaya çıkmıştır. Latin kilise babaları ise Romalı ve bu kültür atmosferinde yetiştikleri için bu geleneği sistemli bir şekilde oluşturmuşlardır. Bu düzeni almasında en büyük öncü ise Aziz Augustine'dir³⁷⁹.

Teslis inancı aslında pagan anlayışında görülen bir yapıdır. Bu inanç Mısır halkının önceden bildiği unsurlardan biridir. Eski Mısır'da tüm önemli kentlerin kendine özgü bir üçlüsü yer almaktadır. Bunların en ünlüsü ise Osiris, İsis ve Horus üçlüsüdür³⁸⁰. Bunun dışında Amen, Mut ve Honsu üçlüsü; Hnum, Satis ve Anukis üçlüsü yine teslisin en belirgin olanlarındandır. Bu eski putperset kavramın Hıristiyan teolojisine

³⁷⁸ BAYRAKTAR, M. (2007), a.g.e. s. 55

³⁷⁹ BAYRAKTAR, M. (2007), a.g.e. s. 55

³⁸⁰ ATIYA, A.S. (2005), *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Nurettin Hiçyılmaz (Çev.), İstanbul: Doz. S.32-34.

uygulanması Kutsal Ruh'un tanınmasıyla mümkün hale gelmiştir³⁸¹. Lane Fox bu özelliklerin kutsal geometriden geldiğini beyan etmiştir³⁸².

Tevhid inancı mevcut olan yapıların etkisiyle panteist bir kavram haline dönüştürülmüştür. Teslis adı verilen bu inanç zamanla Hıristiyanlığın etkisi altına girmiştir. Yapı ilk olarak erken dönemlerde otorite olarak kabul görmeyen Yuhanna İncili'nde karşımıza çıkmaktadır. Dini sistemi ilerleyen dönemlerle birlikte ünlü kilise babalarından biri olan Athanasius tarafından formüle edilerek Hıristiyanlığın içine sokulmaya başlanmıştır³⁸³. M.S. 381 yılındaki İstanbul konsilinde İznik konsiline ek olarak Kutsal Ruh tanımlaması yapılmıştır. Bu kavram yüzünden Hıristiyanlar arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır. Sonunda bir içindeki üç, üç içindeki bir şeklinde Hıristiyanlığın üstün doktrini adını almıştır³⁸⁴.

Resim 4: Pantokrator İsa (Akkaya, T).

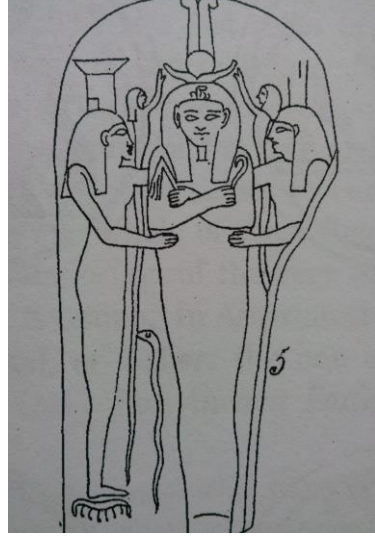
Pantokrator kelimesi Greklerde Zeus'u nitelemek için kullanılan bir sıfattır. Resim M.S. 14. yüzyıl üçüncü çeyreğine ait bir ikonadır. İsa sol elinde İncil tutmaktadır. Sağ elinin parmaklarıyla ise teslisi sembolize eden hareketi yapmaktadır.

³⁸¹ WEIGALL, A. (2002), *Pavlus Hıristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik*, Mustafa Demir (Çev.), İstanbul: Ozan. s.107-108.

³⁸² LANE, F. R. (1986), *Pagans and Christians*, Penguin Books. s.191; RICE, M. (1997), *Egypt's Legacy the Archetypes of Western Civilization 3000-30BC*, London and New York: Routledge. s.203-204

³⁸³ DEMİRCİ, K. (1985), a.g.e. s.86.

³⁸⁴ WEIGALL, A. (2002), a.g.e. s.109-110.

Resim 5: Teslis adlı eser (Akkaya, T).

Mısır üçlüsü (Inman, T).

Soldaki resim 1420 civarlarında yapılmış Andrei Rublev'in Teslis adlı eseridir. Merkezde bulunan İsa'yı temsil etmekte ve kafasını hafif sağa kırarak kurban edileceğine işaret etmektedir. Soldaki melek ise Baba'yı temsil etmektedir. Sağdaki melek ise kutsal ruhu betimlemektedir. Böylece bu üç melek kutsal üçlemeye bağlanmıştır Sağ taraftaki resim Mısır mitolojisinden kopya edilmiş bir eserdir. Mısır üçlüsünü temsil etmektedir. Merkezde Osiris başında boynuz yer almaktadır. Onun sağ ve sol yanında ise İsis ve Nephthys bulunmaktadır. Hıristiyanlar bu yapıyı kendi unsurlarında kullanmayı bilmişlerdir. Burada görülen üçlü anlayış Hıristiyanlığa Baba, Oğul ve Kutsal Ruh şeklinde geçmiştir.

3.2. Bakire Tasviri ve İsa'nın Doğumunun Sembolleşmesi

Meryem'in bakireliği ve İsa'nın doğumu ve doğumundan önceki olaylar Luka'da geçmektedir³⁸⁵. Matta'da ise nişanlısı Yusuf ele alınmaktadır³⁸⁶. Meryem ile ilgili Matta'da "Ruhalküdüsten gebe" olarak ifade edilmesiyle İsa'nın doğumu işlenmektedir³⁸⁷. Kutsal Ruh'un Matta'daki

³⁸⁵ Luka; 1: 1-80, 2: 1-7.

³⁸⁶ Matta; 2: 18-25.

³⁸⁷ Matta; 2: 20.

anlatısı, Tanrı'nın dünyada faaliyetinde bulunduğu ve düşüncelere hayat verdiği şeklindedir. Bu anlayış Eski Ahit'te yapılan tarife uymaktadır³⁸⁸.

Bu incillerde Mesih konusu önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Yahudiliğe göre Mesih Meryem'in bağlı olduğu Davut soyundan gelecektir. Buradan da İşıya'nın verdiği haber vuku bulmaktadır³⁸⁹. İşıya'da yer alan cümlelerde geçen İbranice "Almah" kelimesinin "genç kız" veya "bakire" olarak çevirilebileceği konusunda kilise babaları devrinden kalan ve öncede kısaca temas edilmiş bir husus söz konusudur. Matta, İbranice'den Grekçe'ye kelimeyi (parthenos)³⁹⁰ ve böylece İsa'nın eski Ahit'e uygun olarak ilahi bir şekilde ana rahmine düştüğünü göstermek istemiştir. Luka, Markos, Yuhanna ve Pavlus'dan hiçbiri İşıya'ya dayanarak bakire doğumuna imada bulunmamıştır³⁹¹.

İsa'nı doğumundan sonra Meryem'in bakire kalmasının geleneğe göre, onun İsa'yı kızlık zarı bozulmadan doğurmasını ifade eden bakireliği de (virginity in partua) içine aldığına inanılır. Aziz Thomas Meryem'in esas bakireliğinin onun gerçek analık fazileti olduğunu belirtmiştir. O, aynı zamanda diğer eski teologlar gibi bütün ağırları ve iç değişiklikleri inkâr etmiştir. Çünkü onlar analığı yalnız rahimden gelen kan olarak görmüşlerdir³⁹².

Meryem'in bakireliği konusu Mısır için yeni bir şey değildir. Mısır mitolojisinde yaratan tanrı Ptah kutsal ruhunu bakire bir ineğe üflemesi ve bundan Tanrı Apis'in doğması gibi olaylar Mısırlılar için bilinen bir özelliktir³⁹³. Helenistik dönemde bu olay farklı bir şekle bürünmüştür. Ptolemy döneminin kralları ve kraliçelerinin, her tapınakta inşa edilmiş bir doğum odası yer almıştır. Burada her yıl Kralın yani Tanrı'nın oğlunun Tanrısal doğumu kutlanmıştır³⁹⁴. Ayrıca bakire tanrıça Kibele'ye, Mater Deum'a, Tanrının annesi olarak inanılmıştır. M.S. 4. yüzyılla birlikte bu ünvanı ise Meryem almıştır³⁹⁵.

³⁸⁸ TÜMER, G. (2011), a.g.e. s.106-107.

³⁸⁹ İşıya; 7: 13-14.

³⁹⁰ Matta; 2: 18-25.

³⁹¹ TÜMER, G. (2011), a.g.e. s.106-107

³⁹² TÜMER, G. (2011), a.g.e. s.106-107

³⁹³ ATIYA, A.S. (2005), a.g.e. s. 32-34.

³⁹⁴ MURRAY, M. A. (1949), *Egyptian Religious Poetry*, John MURRAY Publisher. s.45

³⁹⁵ LANE, E. N. (1996), *Cybele, Attis and Related Cults*, E. J. Brill. s.40

Paganlar tanrısal doğumu metforik bir olay örgüsü olarak görmüştür. Yani gizem mitlerine göre, bir insan fiziksel bir bedenden ve manevi bir ruhtan meydana gelmektedir. Paganlar bunu bizim tanrısal babamız, bize ölümsüz ruhumuzu veren tanrıdır, maddesel annemiz bize ölümlü bir beden veren topraktır (madde) şeklinde düşünmüşlerdir. Madde tek başına doğum meydana getiremez ama yaşam yaratmak için görünmez ruh tarafından gizemli bir şekilde döllendir ve böylece edebi bir bakire anlayışı ortaya koyar. Pagan filozoflarına göre hepimiz tanrının kızları ve oğulları şeklinde var olmaktadır. Osiris ve Dionysos'un mucizevî doğumu ise mitlerdeki bu ruhsal gerçeği ifade eden bir alegoriden oluşmuştur³⁹⁶.

Görülen bu yapılardan ötürü İsa'nın doğumu ile Dionysos'un mucizevî doğuşu arasında benzerlikler belirlemektedir. Dionysos mitinde, Bakire Tanrıça otururken, üzerinde evrenin tasviri olacak bir örtü örmektedir. Annesi, Zeus'un varlığını öğrenmenin bir yolunu bulmuştur, Zeus çok büyük bir yılan biçiminde ona yaklaşmış ve bakire, o mağarada doğan ve beslenen, bir bebek olarak parçalanan ve ölümden dirilen edebiyen ölen, edebiyen yaşayan ekmek şarap Tanrısı Dionysos'a gebe kalmıştır. Aynı arkaik geçmişten gelen Hıristiyan efsanesinde, bir kumru biçimindeki Kutsal Ruh, Bakire Meryem'e yaklaştı ve o bir mağarada doğan, ölen ve ölümden sonra dirilen Oğul Tanrı'ya kulağı yoluyla gebe kaldı şeklinde betimlenmiştir³⁹⁷.

Aziz Epiphanius, İskenderiye'de Osiris-Dionysos'un doğuşunun 6 Ocak'ta kutlandığını söylemektedir. Burada doğum şenliklerle gerçekleştirilmiştir. Epiphanius bunu şaşırtıcı bir tesadüf olarak görmüştür. Çünkü birçok Hıristiyan gibi kendisi de 6 Ocak'ı İsa'nın doğum günü olarak kutlamıştır³⁹⁸. Diğer Hıristiyanlar ise 25 Aralık'ta icra etmişlerdir. Fakat buradan anlaşıldığı gibi ilk Hıristiyanlar arasında İsa'nın doğum günü şenliklerinde farklı günler baz alınmıştır. Acaba nedeni kimsenin hatırlayamaması mıydı, yoksa Mitra'nın veya Dionysos'un doğumuyla eşleştirememeye telaşına girmelerinden mi kaynaklanmaktaydı? Bir muamma gibi görülen bu soruların aslında yanıtı açıktır. Bu tarihler keyfi bir şekilde seçilmemiştir. İkiside bir zamanlar en kısa gün olan yılın dönüm noktasını ve

³⁹⁶ HARRISON, J. (1922), *Prologemena to the Study of Greek Religion*, Princeton University. s.436

³⁹⁷ CAMELL, J. (1964), *Occidental Mythology*, England: D. R. Hilman and Son Ltd. Frome. s.26.

³⁹⁸ LIETZMAN, H. (1961), *The History of Early Church*, Lutterworth Press. s.314

hayat veren güneşin dönüşünü işaret eden kış gün dönümünün tarihleriydi. Ekinoks zamanın gerilemesiyle bu tarihler biraz değişmiştir. Bu yüzden gün dönümü 6 Ocaktan 25 Aralık'a geriye doğru hareket etse de bazı gelenekler gece de kutlanmaya devam etmiştir. Bugün gün dönümü 22 Aralık'a rastlamaktadır³⁹⁹. Büyük kilise babalarından İskenderiyeli Clement ise bu doğumu Osiris ve Dionysos ile ilişkilendirip doğruluk güneşi olarak adlandırdığı İsa'yı Dionysos ve Osiris'le eşleştirmiştir. Tıpkı İsa'nın doğumunu bildirmek için gelen Melek Gabriel'in ayla eşleştirilmesi gibi⁴⁰⁰.

İsa'nın Meryem'in rahminde yedi ay kaldığı düşüncesi ise, erken dönem Hıristiyanlarının Yeni Ahit metinlerinin dışında yazılı olan popüler bir inanç sistemidir. Pagan tarihçi Diodoros, Dionysos'un annesi Semele'nin de aynı şekilde yedi aylık bir hamilelik geçirmiş olduğundan bahsetmektedir. Ünlü kilise babası Justin Matry bununla ilgili şöyle bir açıklama getirmiştir. “*Logos'un bizim için cinsel birleşme olmadan öğretmenimiz İsa Mesih olarak doğduğunu söylerken, Zeus'un oğulları hakkında söylenenlerden öte hiçbir şey ileri sürmüyoruz*”. Nitekim burada da görüldüğü üzere Justin'nin pagan mitolojisi ile İsa'nın bakireden doğumu hikâyesini kabul ettiğini ortaya çıkarmaktadır⁴⁰¹.

Peki bu mit nasıl Hıristiyanlığın içine geçti? Bu soru üzerinde bize en önemli cevabı verecek yanıt ise M.Ö. 40'larda mitlerden etkilenen Romalı şair Virgildir. Kendisi bir bakirenin ilahi bir çocuk doğuracağı ilgili mistik bir kehanette bulunmuştur. M.S. 4. yüzyılda Hıristiyan yazarlar bunu İsa ile ilişkilendirip dünyaya onun geleceği iddiasını ortaya atmışlardır. Fakat o dönemde bu mit, Apollo'nun oğlu olduğu söylenen ve dünyaya hükmedip barış ve refah getireceği buyurulan Augustus şeklinde yorumlanmıştır⁴⁰².

İsa'nın doğumu Hıristiyan ikonografisinde bolca yer edinmiştir. O, basit bir ahırda doğmuştur. Bu yapının benzeri Dionysos gizemlerinde de yer almaktadır. Dionysos “*boukolion*” adı verilen öküz ahırında dünyaya gelmiştir. Ancak ahır olarak tercüme edilen sözcük “*katalema*” olup kelime

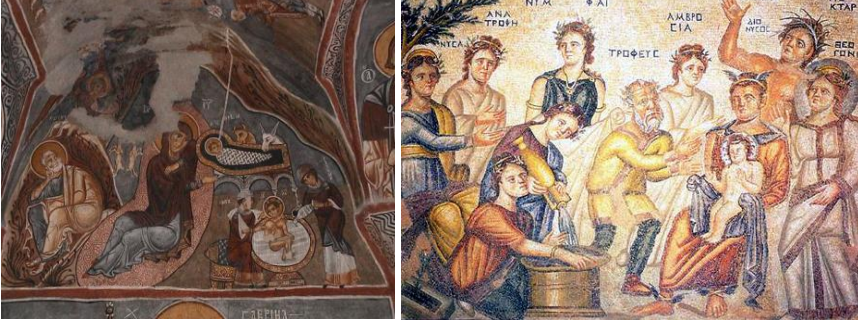
³⁹⁹ KERENYI, C. (1976), *Dionysos*, Boliingen Press. s.299

⁴⁰⁰ GRAVES, R. (1955), *Greek Myths*, Pelikan Books. s.58

⁴⁰¹ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), *İsa'nın Gizemleri “Gerçek İsa Bir Pagan Tanrısı mıydı?”*, Aslı Bengisu (Çev.), İstanbul: Ayna. s.43

⁴⁰² MAYOR, J. B. (1907), *Virgil's Messianic Eclouge*, John Murray Publisher. s.22

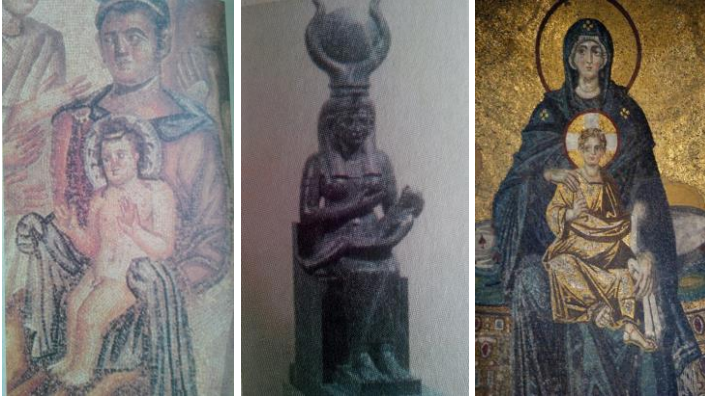
olarak geçici bir barınak anlamına gelmektedir. Bu inanış ilk Hristiyanlarda yaygın bir şekilde yer almıştır⁴⁰³.

Resim 6: Soldaki resim İsa'nın doğumu ve ilk banyosu Kapadokya, Göreme, Karanlık Kilise M.S. 11. yüzyıl (Yılmaz, S.), Sağdaki resim Dionysos'un İlk Banyosu (<https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/7379176352/> 11.06.2015).

Soldaki resim İsa'nın doğumu ve ilk banyosu, İsa'nın doğum betimlemelerinde genelde iki sahne yer almaktadır. İlk sahnede Meryem ve bebek İsa bulunmaktadır. Meryem'in hemen sağında ise Yusuf görülmektedir. Bir dağın içerisindeki mağarada doğum gerçekleşmektedir. İkinci sahne de İsa'nın banyosu yer almaktadır. İsa'yı yıkayan kadının adı Mea, su dökenin ise Sabine'dir. Bu ikonada en önemli olan unsurlardan biri İsa'nın hemen yanında bulunan öküz ve eşektir. Hristiyanlar için öküz kuralları temsil ederken, eşek putperestliği ve İsa'yı reddeden paganları işaret etmektedir. Ayrıca mitolojide öküz günahsız insanları, eşek günahkâr insanları betimlemektedir. Bunun dışında Yahudiler için öküz seçilmiş Yahudi halkını, eşek tüm kâfirleri ifade etmiştir. Bu özellikler antik Grek geleneği olarak bilinmektedir. Yapı Greklerden Yahudilere, bu kanaldan Hristiyanlara geçmiştir. Sağdaki resimde ise Dionysos'un ilk banyosu bulunmaktadır. İkona Paphos'ta bulunmakta ve MS. 4. yüzyıl dolaylarına tarihlenmektedir. Bu resim İsa'nın ilk banyosu ile çok benzeşmektedir. Başında halesi olan İsa gibi görünse de bu kişi Dionysos'tur. Hemen resmin sol tarafında yine İsa'nın ilk banyosunu yaptıran Sabine ve Mea gibi iki kadın dikkati çekmektedir.

⁴⁰³ WILSON, I. (1984), *Jesus: the Evidence*, Weidenfield and Nicolson. s.52

Resim 7: Dionysos'un evinden bir mozaik (Freke, T. ve Gandy, P); Mısır heykeli (Freke, T. ve Gandy, P); Meryem ve Çocuk İsa (Eser, M. A.).

Soldaki resim Kıbrıs, Paphos'ta Dionysos'un evinden bir mozaik MS. 4. yüzyıl dolayları, başında hale bulunan kişi bebek İsa'yı andırmaktadır. Fakat aslında bu kişi Dionysos'tur. Ortadaki resim ise bir Mısır heykelidir. Heykel M.Ö. 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. En sağdaki resim Aya Sofya, Apsis yarım kubbesinde Meryem ve Çocuk İsa olup (MS. 9.yy-2.yy), harap edilen resimler dindar imparator III. Mikael ve I. Basileos tarafından yenilenmiştir yazılmaktadır. MS. 29 Mart 868'de Piskopos Photios vaazında Meryem mozaiği için; "çok kısa süre önce yenilendi" demektedir. Dionysos ve Mısır heykelindeki gördüğümüz duruş şekli burada yer almaktadır. Meryem tıpkı Dionysos ikonasındaki gibi İsa'yı tutmaktadır. Olasılıkla bu özellik pagan ikonalarından Hıristiyanlığa geçmiştir. Ayrıca Dionysos ikonasında gördüğümüz havluya benzer bir örtü ile tutulması onun kutsallığını vurgulamak için yapılmıştır. Nitekim ilerleyen dönemlerde İsa'nın kutsallığını gösteren havluya benzer bir örtüyle tutulan resimler karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Üç Bilge Adam ve Üç Çoban Hikâyesinin Sembolik Yansıması

Üç bilge adam Hıristiyanlar arasında yüzyıllar boyunca popüler olmuş bir hikâyedir. Sadece dört kanonik İncil'den Matta'da geçmektedir. Olay şöyledir; İsa'nın Kral Hirodes devrinde Yahudiye'nin Beytlehem kentinde doğmasından sonra bazı yıldızbilimciler doğudan Yeruşalim'e gelip şöyle dediler: "*Yahudiler'in Kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğuda Onun*

yıldızını gördük ve Ona tapınmaya geldik.” Kral Hirodes bunu duyunca kendisi de bütün Yeruslaim halkı da tedirgin oldu. Bütün başkâhinleri ve halkın din bilginlerini toplayarak onlara Mesih’in nerede doğacağını sordu. “Yahudiye'nin Beytlehem Kenti'nde” dediler. Çünkü peygamber aracılığıyla şöyle yazılmıştır: “Ey sen, Yahuda'daki Beytlehem, Yahuda önderleri arasında hiç de en önemsizi değilsin! Çünkü halkım İsrail'i güdecek önder senden çıkacak”. Bunun üzerine Hirodes yıldızbilimcileri gizlice çağırıp onlardan yıldızın görüldüğü anı tam olarak öğrendi. “Gidin, çocuğu dikkatle arayın, bulunca bana haber verin, ben de gelip O'na tapınayım” diyerek onları Beytlehem'e gönderdi. Yıldızbilimciler, kralı dinledikten sonra yola çıktılar. Doğuda görmüş oldukları yıldız onlara yol gösteriyordu, çocuğun bulunduğu yerin üzerine varınca durdu. Yıldızı gördüklerinde olağanüstü bir sevinç duydular. Eve girip çocuğu annesi Meryem'le birlikte görünce yere kapanarak ona tapındılar. Hazinesini açıp ona armağan olarak altın ve mür sundular. Sonra gördükleri bir düşte Hirodes'in yanına dönmemeleri için uyarılınca ülkelerine başka yoldan döndüler⁴⁰⁴.

Yıldızbilimciler gittikten sonra Rabbin bir meleği Yusuf'a rüyada görünerek, “Kalk!” dedi, “Çocukla annesini al, Mısır'a kaç. Ben sana haber verinceye dek orada kal. Çünkü Hirodes öldürmek için çocuğu aratacak.” Böylece Yusuf kalktı, aynı gece çocukla annesini alıp Mısır'a doğru yola çıktı. Hirodes'in ölümüne dek orada kaldı. Bu, Rab'bin peygamber aracılığıyla bildirdiği şu söz yerine gelsin diye oldu: “Oğlumu Mısır'dan çağırdım.” Hirodes, yıldızbilimciler tarafından aldatıldığını anlayınca çok öfkeleni. Onlardan öğrendiği vakti göz önüne alarak Beytlehem ve bütün yöresinde bulunan iki ve iki yaşından küçük erkek çocukların hepsini öldürttü. Böylelikle Peygamber Yeremya aracılığıyla bildirilen şu söz yerine gelmiş oldu: “Rama'da bir ses duyuldu, Ağlayış ve acı feryat sesleri! Çocukları için ağlayan Rahel avutulmak istemiyor. Çünkü onlar yok artık!⁴⁰⁵”

Hirodes öldükten sonra, Rab'bin bir meleği Mısır'da Yusuf'a rüyada görünerek, “Kalk!” dedi, “Çocukla annesini al, İsrail'e dön. Çünkü çocuğunun canına kıymak isteyenler öldü.” Bunun üzerine Yusuf kalktı, çocukla annesini alıp İsrail'e döndü. Ama Yahudiye'de Hirodes'in yerine oğlu Arhelas'ın kral olduğunu duyunca oraya gitmekten korktu. Rüyada uyarılınca Celile

⁴⁰⁴ Matta; 2: 1-12.

⁴⁰⁵ Matta; 2: 13-19.

bölgesine gitti. Oraya varınca Nasıra denen kente yerleşti. Bu, peygamberler aracılığıyla bildirilen, “O’na Nasıralı denecektir” sözü yerine gelsin diye oldu⁴⁰⁶.

Bebek İsa’nın üç bilge ile ilgili ve üç çoban tarafından ziyareti İsa’dan önce de var olan bir inanıştır. İncillerde bu üç bilge adam Magi olarak isimlendirilmektedir. Magi, İranlı gizem tanrısı Mitras’ın takipçilerini ifade eden bir terim olarak bilinmektedir. Onun doğum günü İsa’nın doğum günüyle (25 Aralık) aynı tarihte kutlanmaktadır. Hatta Mitras’ın doğumunada üç çobanın tanıklık ettiğine inanılmaktadır. Bu görünen özellikler İsa’da da yer almaktadır⁴⁰⁷.

Üç bilge, İsa’ya altın ve tütsü olan mür armağan etmişlerdir. Pagan bilge Empedocles, Tanrı’ya saf mür ve tütsüden oluşan hediyeler vermek ve toprağa altın sarısı bal dökmek suretiyle tapmaktan bahsetmektedir. Burada kullanılan mürün benzeri Adonis festivallerinde kutsal tütsü olarak da kullanılmıştır. Bazı mitlerde Adonis’in bir mür ağacından doğmuş olduğuna inanılmaktadır. Bazılarında da Adonis’in annesinin adı Mür olarak ifade edilmektedir⁴⁰⁸.

İsa hikâyesinde üç bilge adam bir yıldızı takip ederek İsa’yı Betlehem’de bulmuşlardır. İsa’nın bu kasaba da doğduğu dile getirilmektedir. Bethlehem “*ekmeğin evi*” olarak nitelendirilmektedir. Bu yıldız anlayışı antik Antakya’da Adonis gizemlerinde kurtuluş yıldızının sembolü olarak kutlanmaktadır. Ayrıca yıldız Venüs gezegeni olan sabahyıldızıyla ilişkilendirilmektedir. Binlerce yıl boyunca İsis, Osiris’i temsil eden Orion takımıyıldızının dibindeki parlak sirius yıldızı ile bağlantı kurulmuştur. Sirius’un ilk ortaya çıkışı, her yıl Nil’in sularının yükselişini bildiren bir alamettir ve bu Osiris’in dünyayı yenileştirme gücüyle benzeştirilmiştir. Dolayısıyla yıldız rabbin gelişini önceden haber vermiştir⁴⁰⁹.

⁴⁰⁶ Matta; 2: 20-23.

⁴⁰⁷ CUMONT, F. (1903), *The Mysteries of Mithras*, Dover Books. s.131

⁴⁰⁸ CABELL, J. (1964), a.g.e. s.339.

⁴⁰⁹ CABELL, J. (1964), a.g.e. s.339.

Resim 8: Müneccimler bebek İsa'ya armağanlar verirken. Bu Roma katakombundaki tablette "Severa" Tanrı ile git yazmaktadır (<http://www.ufonet.be/uzay-zaman-konular/286-beytlehem-yildizi.html>).

Resim 9: Üç müneccim İsa'ya giderken (<http://www.ufonet.be/uzay-zaman-konular/286-beytlehem-yildizi.html>. 24.02.2015); Üç gençler (<http://www.biblicalarchaeology.org/daily/biblical-topics/new-testament/witnessing-the-divine/>. 16. 7. 2015); Üç müneccimler (<http://www.biblicalarchaeology.org/daily/biblical-topics/new-testament/witnessing-the-divine/>. 16. 7. 2015).

En soldaki resim Üç müneccim İsa'ya giderken, İtalya'da Ravenna'da S. Apollinare Nuovo kilisesinden M.S. 6. yüzyıldan kalma bir mozaik. Ortadaki resim üç gençler⁴¹⁰, bu freskoda mahkemede bir idol ibadetini reddeden üç genç yer almaktadır. Onlar bu tutumlarından dolayı mahkeme tarafından yargılanıp ateşli fırına atılmışlardır. En sağdaki figür neredeyse üç gençlere benzemektedir. Ancak resimdekiler üç müneccimdir. İkona dördüncü yüzyıla tarihlendirilmektedir. Justin Matry'e göre bunlar doğudan gelen astrologlar ve büyücülerdir. Justin, burada bu kişilerin bebeği gördükten sonra pagan yollardan uzak durduğunu dile getirmekte ve bunların üç gençler gibi putperestliği reddetip doğru Tanrı'yı bulduklarını ifade etmiştir. Görüldüğü üzere üç müneccim resminin alt yapısında üç gençler yer almaktadır. Nitekim

⁴¹⁰ Bu olay Eski Ahit'in Daniel kitabında 3: 1-30'da yer almaktadır. Bu kişilerin adları Şadrak, Meşak, Aved-Nego'dur. Onlar kral Nabukadnezarın kararına karşı fırına atılsalar bile Tanrı tarafından kurtulacaklarına inanmışlardır.

burada putperest inancı reddeden kişiler üç müneccim olarak dönüştürülmüştür ve bu benzeri ikonalar referans alınarak İsa'ya uygulanmıştır.

3.4. Vaftizin Sembolik Yansıması

İsa'nın misyonu kendisinin Vaftizci Yahya tarafından vaftiz⁴¹¹ edilmesiyle başlamaktadır. Vaftiz, gizemlerdeki ana ayin olarak görülmüştür. Homer ilahilerinin okunduğu dönemlerde insanların ritüelle arınarak, kurtuluşun ve önceki tüm günahlarından temizlenmek için vaftiz olduğu belirtilmektedir. Piramit yazıları Mısır firavununun Osiris olarak doğum töreninden önce vaftiz edildiğine işaret etmektedir. Bazı gizem törenlerinde sadece kutsal suyun sembolize edilmesiyle betimlenirken, diğerlerinde ise tamamen suyun içine girilmesiyle temsil edilmektedir. Eleusis'deki⁴¹² gizemlerde arınma işlemi denizlerde yapılmıştır. Mitras gizemlerinde insanlar, günahlarından arınmak için devamlı vaftiz olmuşlardır. Bu törenler Mart ya da Nisan aylarında yapılmıştır⁴¹³.

Hıristiyan vaftizinin Hıristiyan yazarlar tarafından anlatımlarıyla, pagan vaftizinin yapılış şeklinin benzerliğinin ayırt edilmesi neredeyse imkânsızdır. Erken dönem Hıristiyanları çıplak bir şekilde suyun içine girip, çıktan sonra beyaz bir elbise giyip, ardından bir mum taşıyarak bir taç takıp bazilikaya doğru yürürlermiş. Bu ritüel şekli, Dionysos ayinlerinin birebir aynısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eleusis'te de Dionysos gizemini kutlayanlar beyazlar giyip ve ellerinde bir meşale ile mabede doğru yürürlermiş. Burada beyaz bir cübbe giyip kendilerine yeni bir ad vermişlerdir. Aynı şekilde Mitras gizemlerinde de ruhsal olarak yeni doğmuş kişilere ellerine bal dökülüp dillerine bal sürülmesi gibi benzer özellikler görülmektedir. Aziz Pavlus'a göre, suyun içine girme şeklindeki vaftizde üç sembolik hareket bulunmaktadır. Burada suya girmek ölümü, suyun altına dalma gömülmeyi, sudan çıkma ise ölümden sonra dirilmeyi temsil etmektedir. Justin Matry ise pagan ve Hıristiyan vaftiz törenleri arasındaki benzerlikleri görerek bunu çok rahatsız edici bulmuştur. Justin, paganların yaptığı vaftiz törenleri için genel

⁴¹¹ Vaftiz olayı Kanonik İncillerden Matta; 3: 13-17; Markos: 1: 9-20 ve Luka; 3: 21-22 görülmektedir.

⁴¹² Grek mitlerinin ritüellerine verilen genel addır.

⁴¹³ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.51.

anlamda başvurduğu o savını kullanmıştır “*Şeytani Taklitçilik*”. O, kötülük şeytanlarının pagan ayinlerinde Hıristiyan vaftizinin bir parodisini uyarladığını iddia etmiştir. Kilise babası Tertullian ise bunu şöyle yorumlamaktadır; “*Bazı gizemlerde üyeler vaftiz yoluyla inisiye edilir ve onlar bu vaftizin sonucunun, yenilenmek ve günahattan arınmak olduğunu düşünürler*” demektedir⁴¹⁴.

Vaftiz havuzları ise erken dönemlerden bu yana yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Antakya’da Men tapınağının salonunda dikdörtgen biçimli basık bir alan keşfedilmiş, bunun en eski açıklamasında vaftiz alanı için yapıлып kullanıldığı ifade edilmiştir. Son dönemlerde Via Salaria’da⁴¹⁵ keşfedilen yer altındaki pagan mabedindeki en çarpıcı özellik, zeminin derinliğinde bulunan ve hemen hemen vaftiz görevini görmüş olabilecek olan su haznesinin bulunması bu kanıtı güçlendirmiştir⁴¹⁶.

Resim 10: İsa Vaftiz edilirken, Rabula İncili M.S. 6. yüzyıl (Akay, B.); Mısır tanrıları Thoth ve Horus Mısır firavununu mesh ederken (<http://www.biomystic.org//christaquarian.html>.14.03.2015).

Soldaki resim İsa vaftizci Yahya tarafından Ürdün nehrinde vaftiz edilirken, üstte kutsal ruhu simgeleyen güvercin ve en üstte Tanrı'nın eli bulunmaktadır. Bazı Hıristiyan resimlerinde Tanrı bir ışık süzmesi şeklinde görülmektedir. Nitekim ünlü kilise babası Athenagoras'ın getirdiği “*Tanrı bir ışık süzmesidir*” şeklindeki görüşü Grek felsefesinin Hıristiyan resimlerine

⁴¹⁴ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.52.

⁴¹⁵ Antik Roma'ya veilen isimdir. Bugün İtalya olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴¹⁶ ANGUS, S. (1925), a.g.e. s.82.

Athenagoras kanalıyla girdiğini ortaya koymaktadır. Sağdaki resim Mısır tanrıları Thoth ve Horus Mısır firavununu mesh ederken, sağda Horus, ortada firavun, solda Thoth bulunmaktadır. Benzer özellik burada da yer almaktadır. İsa'yı vaftiz eden Vaftizci Yahya, Horus'u vaftiz eden firavun ve Toth. Burada gördüğümüz İsa'daki gibi mesh işini gerçekleştiren tek figür yoktur. Bu Mısır resminde iki figür bulunmaktadır.

3.5. Balık sembolü ve Mucizesi

İsa ile ilgili balık (İlthis, Yunanca: ιχθύς)⁴¹⁷ mucizesi üzerine birçok resim günümüze ulaşmıştır. Yuhanna İncili'nde İsa'nın havarilerinin mucizevî bir şekilde balık tutup karaya çıkmalarına yardım ettiğinden bahsedilmektedir⁴¹⁸. Bu olağan dışı durumun aynı şekilde Pitagor'da da görüldüğü Porohry tarafından anlatılmıştır. Pitagor bu hikâyede tutacağı balık miktarının oranını belirtmiştir fakat sayının kaç olduğu tam olarak belli değildir. İncil'de İsa böyle bir tahminde bulunmamaktadır. Ancak tutulan balık sayısının yüz elli üç tane olduğu söylenmektedir. Bunu anlatımın etkinliğini güçlendirmek için yapıldığını söylemek yanlış olur. Nitekim bugün araştırmacılar tarafından anlamlı bir nitelikte olduğu ortaya çıkarılmıştır⁴¹⁹. Araştırmacı Fideler, Matematik hakkında bir şeyler bilen herkes, ağdaki 153 balık hikâyesinin ne anlama geldiğini fark edeceğini belirtmektedir. Kendisi bu olayı evren bilimiyle gerçekleştirileceğine işaret etmiştir. Fideler beş bin kişinin mucizevî bir şekilde doyurulması ile ağdaki balık hikâyesinin birbirine ait olduğuna kanaat getirmiştir⁴²⁰.

Balık işareti bugün yaygın şekilde Hıristiyanlığın bir sembolü olarak görülmektedir. Fakat bu sembol ana temeli paganların kutsal geometrisinden oluşmaktadır. Bu anlayış ruhun ve maddenin sembolü olan iki çember, kutsal bir birleşme ile bir araya getirilmektedir. Birinin çevresi diğerinin merkezine değmesiyle birlikte “*vesica piscis*” olarak bilinen balık şekli ortaya çıkmaktadır. Bu şeklin yüksekliğinin uzunluğuna oranı 153: 265 olarak ifade edilmektedir. Bu formül ise M.Ö. 3. yüzyılda Arşimed tarafından balık ölçüsü

⁴¹⁷ İsa'nın balık ve birçok kişiyi doyurması ile ilgili hususlar Matta; 14: 13-21, 15: 29-39; Markos; 6: 30-44, 8: 1-10; Luka; 9: 10-17 ve Yuhanna; 6: 1-15'de görülmektedir.

⁴¹⁸ Yuhanna, 21: 11.

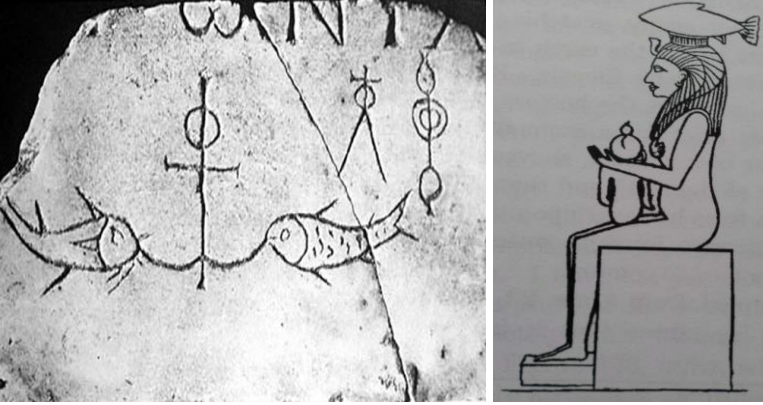
⁴¹⁹ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.56-57.

⁴²⁰ FIDELER, D. (1993), *Jesus Christ, Sun of God*, Quest Books. s.108

olarak kullanılmıştır. Yapı, için kareköküne ve eşkenar üçgenin orantısına yakın olan tek tam sayı şeklinde karşımıza çıkmaktadır⁴²¹.

Resim 11: Yukarıda bahsettiğimiz balık sembolünün oluşumu (Freke, T. ve Gandy P.)

Resim 12: İsa'yı temsil eden balık motifi (Akay, B.); Dagon (Inman, T.).

Soldaki resim İsa'yı temsil eden balık motifi Domitilla Katakombu M.S. 3. yüzyıl (Akay, B.). Sağdaki resim ise Antik Filistin'in Tanrısı Dagon'u temsil etmektedir (Inman, T.). Dagon'un başında kendisinin bir simgesi olan balık bulunmaktadır. Hıristiyanlar gördüğümüz bu formu İsa'da kullanmışlardır. Dagon'u simgeleyen balık sembolünü İsa'ya mal ederek onun özelliği haline getirmeyi bilmişlerdir.

3.6. Suyun Şaraba Dönüşmesi Mucizesinin Sembolik Yansıması

İsa'nın suyu şaraba dönüştürmesi⁴²² Hıristiyanlar arasında bilinen en önemli mucizelerinden biridir. Bu mucize olayı aslında erken dönemlerden bu

⁴²¹ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.57.

yana bilinen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eleusis gizemlerinde Dionysos'un da benzer şekilde suyu şaraba dönüştürdüğünden bahsedilmektedir. Pliny'e göre, Andros adasında Dionysos tapınağında rahipler tarafından bir şarap akıtılmış ve bu yedi gün sürmüştür. Fakat bu şaraplar mabedin dışına çıktığında ani bir şekilde suya dönüşmüştür. Başka bir efsanede ise Thyria adındaki Grek festivalinde yabancıların huzurunda odaya üç boş leğen konulup oda mühürlenmekte, ertesi gün mühürler yerinde dururken leğenlerin mucizevî bir şekilde şarapla dolduğu dile getirilmektedir. Pasuanias hem halkın hem de yabancıların bu olaya inanmaları için yemin etmiştir⁴²³.

Suyun şaraba dönüştürülmesi mucizesi ise ilk kez Dionysos ile Ariadne'nin evliliğinde gerçekleşmiştir. İsa'nın Cana'daki düğünde suyu şaraba dönüştürmesinin bu olayla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Aziz Epiphanius bu olayın 6 Ocak'ta gerçekleştiğini ifade etmektedir. O, bu mucizenin artık Dionysos'a değil İsa'ya atfedilmesi gerektiğini dile getirmiştir⁴²⁴.

Resim 13: Cana'daki Düğün (Akay, B.).

Cana'daki Düğün, suyun şaraba dönüşmesi, Toritti Jacobo M.S. 1290'lar fresko Yukarı Kilise, San Francesco, Assisi. Galile'de Cana kentindeki bir düğüne İsa, annesi ve Havariler çağırılmıştır. Konuklara ikram

⁴²² Yuhanna; 2: 1-11' de geçmektedir.

⁴²³ OTTO, W. F. (1965), *Dionysos Myth and Cult*, Spring Publication. s.98

⁴²⁴ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.55.

edilecek şarap tükenince İsa orada bulunan altı adet taş küpün içine su doldurulmasını ister ve doldurulan bu suyu şaraba çevirir.

3.7. Hastaların Tedavi Edilmesi ve Ölülerin Dirilmesinin Sembolik Yansıması

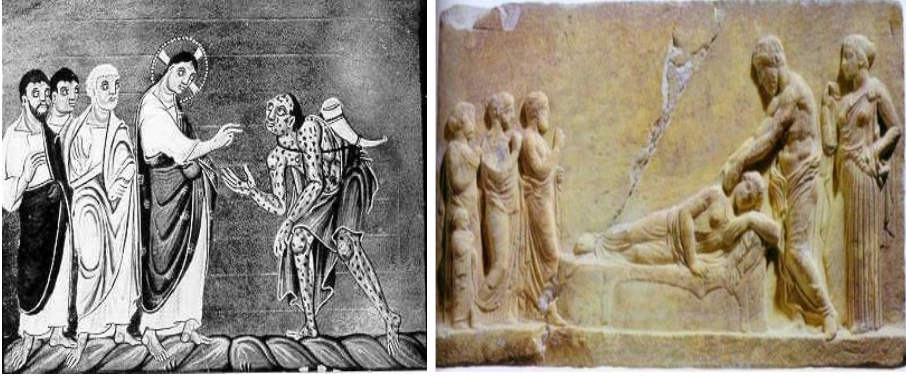
İsa'nın hastaları tedavi etmesi ve ölüleri diriltmesi⁴²⁵ aslında paganlara atfedilmekteydi. Tıbbın babası olarak görülen Hippokrates'in öğretmeni olan Asklepios'un hastaları tedavi edip, ölüleri dirilttiğinden bahsedilmektedir. Kendisi insanları seven bir kişi olarak bilinmektedir. İsa ile Asklepios arasında yapılan karşılaştırmada erken dönem Hıristiyanları İsa'yı Asklepios'tan daha büyük bir hekim olarak ifade etmişlerdir. Pagan Celsus ve Origen, kurtarıcı Asklepios'un ya da kurtarıcı İsa'nın karşılaştırılması hususunda aynı görüşleri beyan etmişlerdir. Yani iki düşünür İsa ile Asklepios'u birbirinden bağımsız olmadığını düşünmüşlerdir⁴²⁶.

Hastaları tedavi edip ölüleri diriltten ve geleceği önceden bildiren haber veren önemli bir gezgin ise Tyanalı Apollonius'tur. Apollonius bir Roma konsilinin kızını kendisi yanında olmamasına rağmen hayata döndürmüştür. Benzer şekilde İsa sinagog başkanı olan Jarius'u ziyaret etmeden ona hayat vermiştir. Ayrıca onun, İsa gibi kötü ruhları defetmesi ve beş bin kişiyi doyurma mucizesi ile İsa'nın mucizeleri arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir⁴²⁷.

⁴²⁵ Kanonik İncillerden Matta; 8: 1-17, 9: 1-8, 9: 18-38, 20: 29-34; Markos; 1: 21-39, 1: 40-45, 2: 1-12, 3: 1-6, 5: 1-20, 6: 53-56, 9: 14-29, 10: 46-52; Luka; 4: 38-44, 5: 17-26, 7: 11-17, 8: 26-56, 9: 37-42, 19: 1-10 ve Yuhanna; 4: 43-54, 11: 17-46'da ilgili hususlar geçmektedir.

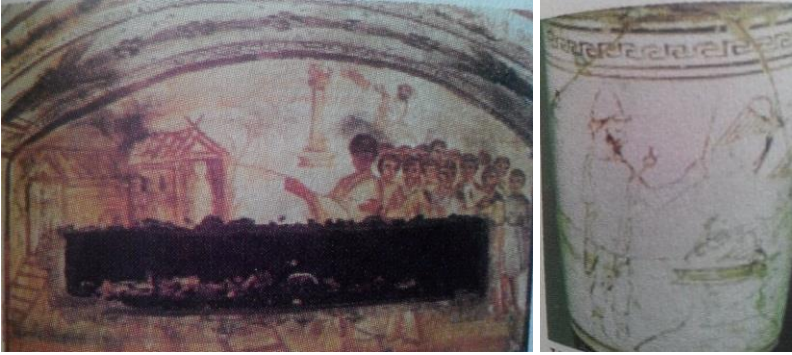
⁴²⁶ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.55.

⁴²⁷ Günümüzde Tyanalı Apollonius ile ilgili Türkçe yapılan net bir kaynak yoktur. Fakat elimizde onunla ilgili en önemli eser Aytunç Altındal tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altındal, A. (2005), *Yoksul Tanrı Tyanah Apollonius*, İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Resim 14: İsa cüzamlı hastayı iyileştirirken (Akay, B.); Asklepios (Ehrman, B.).

Soldaki resim İsa cüzamlı hastayı tedavi ederken, Banberg Evangelium M.S. 9. yüzyıl. Sağda yer alan resim ise Asklepios'tur. O, antik Grek literatürüne göre ölümlü bir kadından dünyaya gelmiş Tanrı'nın oğludur. O, sağlık tanrısı olarak bilinmektedir. Burada Asklepios hemen arkasında asistanıyla birlikte uyuyan hastayı iyileştirmektedir.

Resim 15: Roma mezarından bir resim (Freke, T. ve Gandy, P.); Grek vazosu (Freke, T. ve Gandy, P.).

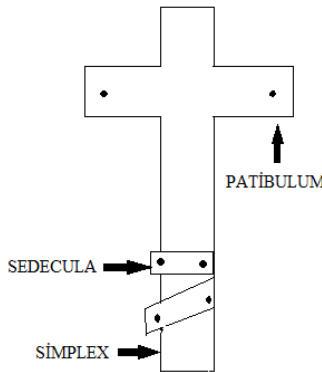
Solda yer alan yapı, Roma mezarından bir resim M.S. 4.-5. yüzyıllar. İsa Lazarus'u diriltirken; Beytanyalı Lazarus'un Meryem ve Marta adında iki kız kardeşi vardır. Lazarus hastalanınca kardeşleri İsa'ya haber yollarlar. İsa Lazarus'un hastalandığını haber alınca iki gün bekler ve daha sonra yanına gider. Lazarus'un yanına gittiğinde Lazarus öleli dört gün olmuştur. Marta gidip kardeşi Meryem'i çağırır. İsa Lazarus'un gömüldüğü mezarın yanına gider. Mezarın taşının kaldırılmasını ister ve ardından Lazarus'u diriltir. Bu resimde İsa paganlar gibi sihirli bir değnek kullanırken resmedilmiştir. Burada

İsa Lazarus'u yeniden diriltirken tasvir edilmiştir. Buradaki değnek bize önemli bir ipucu vermektedir. Tıpkı sağlık tanrısı Asklepios'un kullandığı bir asa gibi İsa da değnek kullanmaktadır. Sağdaki resim Grek vazosu M.Ö. 4.-5. yüzyıllar arası, pagan gizemleri hierophanti ya da başrahibi ritüel sırasında bir asa kullanmaktadır. Burada cenaze külünün saklandığı kaptan esasını kullanan Grek başrahibi Hermes gösterilmektedir. Bu resim ölümden dirilişi ve ruhsal olarak yeniden doğuşu temsil etmektedir.

3.8. Çarmıh ve Haçın Sembolik Yansıması

Haç Hıristiyanlık açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir. İsa'nın çarmıha gerilmesi ilerleyen dönemlerde Hıristiyanların haç üzerine yorumlamalar getirmesine sebep olmuştur. Fakat haç Hıristiyanlık öncesinde de görülen bir yapıdır. Pagan dünyada özellikle Mısır'da önemli bir yer tutmuştur. Mısır hayatında Ankh ile özdeşleştirilmiştir. Ankh hayatı temsil etmektedir. Tepesi yuvarlak bir haç tipindedir. Mısırlıların bütün yapıtlarında ve tasvirlerinde, firavunlar ve tanrılar ellerinde Ankh tutarken tasvir edilmişlerdir. Devam eden dönemlerde bu unsuru türlü taş oyma, resim ve heykel gibi sanatlarda Mısırlılar kullanmışlardır⁴²⁸.

Çarmıh⁴²⁹ farsça dört çivi anlamına gelmektedir. Eski tarihsel yazıtlarda çarmıh cezasıyla ilgili pek fazla bilgi verilmemiştir. Fakat çarmıh cezasının uygulandığına dair açıklamalar yapılmıştır.

Resim 16: Çarmıh⁴³⁰ (Yılmaz, S.).

⁴²⁸ ATIYA, A.S. (2005), a.g.e. s.32-34.

⁴²⁹ Hıristiyanlık açısından önemli olan çarmıh dört kanonik İncil'de, Matta; 27: 32-44; Markos; 15: 21-32; Luka; 23: 26-43 ve Yuhanna; 19: 17-27'de görülmektedir.

Tarihçi Herodotus ve Tucidies'in eserlerinde çarımını ilk uygulayanların kimler olduğu belirtilmese de en yaygın kullananların Persler olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu yazıtlarda Darius'un ele geçirmiş olduğu önder kişileri nasıl çarımına gerdiği ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Çarımına gerilerek öldürmenin bu kadar yaygın olmasının sebebi, Perslerin toprağı kendi tanrıları olan Ahura Mazda'ya adanmış olmalarıdır. İnananışa göre; çarımında ölen kişi toprağına değmediğı için yerin kirlenmesi söz konusu olmamaktadır⁴³¹.

Haç, antik çağ insanları için genel itibariyle kutsal bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Haçın dört kolu fiziksel dünyanın dört unsuru olan hava, su, toprak ve ateş olarak ifade edilmiştir. Diğer bir unsurun ise ruh olduğuna inanılmıştır. Ruh bu dört unsur ile beraber maddeselliğe kavuşmaktadır. Bu sebepten ötürü dört kollu bir haça çivilenmiş insan figürü bir ruh olarak fiziksel bir bedene bağlı olma durumuna atfedilmiştir. Platon ruhu çivi olarak görmüş ve bunun bedenini arzularını engellediğini dile getirmiştir. Bir insanı el ve ayaklarından çarımına germek için kullanılan dört çivi ruhun arzularını bağlayan sembol olarak görmüştür⁴³².

Çarımına ayrıca antik toplumlarda palmye ile bağlantı kurulmuştur. Palmye yapraklarının üstünde yürümek zaferin ve gücün işareti olarak görülmüştür. Apuleius onu tasvir ederken "*Onun Tanrısal ayaklarında palmye yapraklarından zaferin sembolünü gösteren terlikler vardı*" diyerek betimlemiştir⁴³³. Nitekim ilk dönem kilise babaları da çarım ve palmye ağacı arasındaki benzerlikleri söylemekten kendilerini alamamışlardır⁴³⁴.

İsa'nın çarımına gerilişi dört Kanonik İncillerin yanı sıra, Apokrif İncillerden sadece Nikodemus İncili'nde görülmektedir⁴³⁵. İsa çarımına gerildiğinde onunla birlikte iki kişi daha çarımına gerilmiştir. Bu iki hırsızdan biri ona iman ederek cennete yükselirken, diğeri cehenneme gitmiştir. Benzer mitsel motif Mitra'da da karşımıza çıkmaktadır. Yaygın olarak gördüğümüz Mitra ikonalarında onun iki yanında meşale tutan iki kişi resmedilmiştir. Bu

⁴³⁰ Bu resimde Çarımının enlemesine kolu olarak belirtilen Latince "*Patibulum*", boylamasına olan kısım "*Simplex*", bacakların kırıldığı yer ise "*Sedecula*" olarak adlandırılmaktadır.

⁴³¹ MCDOWELL, J. (2004), *Çarımın Diriliş Gerçeğı*, Fikret Böcek ve Düzgün Aral (Çev.), Ankara: Zirve. s.32.

⁴³² FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.72.

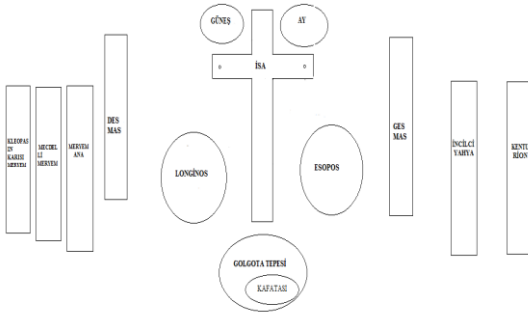
⁴³³ APULEIUS, L. (1950), *The Golden Ass*, Penguin Classics. s.170.

⁴³⁴ FRAZER, J. (1922), *The Golden Bough*, Wordsworth Reference Books. s.349.

⁴³⁵ Matta 27: 33-56; Markos 15: 22-41; Luka 23: 32-48; Yahya 19: 18-31.

meşalelerden biri yukarıyı gösterirken, diğeri aşağıyı gösterir şekilde tasvir edilmiştir. Yani biri cenneti simgelerken, diğeri cehennemi betimlemiştir⁴³⁶. Benzer yapı Eleusis gizemlerinde de dikkati çekmektedir. Aynı şekilde Dionysos'un yanında iki kişi durmaktadır fakat buradaki tek fark ise bu kişilerin kadın olmasıdır⁴³⁷.

Çarmıh Tanrı'ya giden yol olarak temsil edilmiştir. Onun tasvirleri için yaşayan figürler ve yanına simetrik bir şekilde yerleştirilebilecek semboller seçilmiştir. Bunların tümü İsa'nın ilahi ve insani doğası ışığında yorumlanmıştır. Çarmıh sahnelerinin ve onun sembolik yorumlarını anlamaya yardımcı olan en önemli kilise babası ise Origen'dir⁴³⁸. Geç antik dönemle birlikte ayrıntılı olarak gerçekçi çarmıh resimleri yer almaya başlamıştır. Bu dönemde çarmıh resimleri İsa'nın ölüm gerçekliğini ve yüceliğini göstermek için kullanılmamış, ölüme karşı zaferini (yani dirilişin sembolü) haç ve benzeri araçlarla kurtuluşun evrenselliğini vurgulamıştır⁴³⁹.

Resim 17: Hıristiyan geleneksel Çarmıh resim sahnesi çizim (Yılmaz, S.).

⁴³⁶ CABBELL, J. (1964), a.g.e. s.260; HENGEL M. (1977), *Crucifixion in the Ancient World and the Folly of the Message of the Cross Facets*, Philadelphia: Fortress Press. s.11-14.

⁴³⁷ KERENYİ, C. (1976), a.g.e. s.85.

⁴³⁸ SCHILLER, G. (1972), *Iconography of Christian Art*, Vol. I, New York Graphic Society Ltd, Greenwich, Connecticut, London. s.93; Cirlot, J. C. (1990), *Dictionary of Symbols*, London: Routledge. s.73.

⁴³⁹ GRABAR, A. (1961), *Christian Iconography A Study of Its Origins*, The A.W. Mellon Lectures In The Fine Arts. s.131-132.

Resim 18: MS. 3. yüzyıla ait mühür (Freke, T. ve Gandy, P.); İsa çarmıhta (Yılmaz, S.).

Soldaki resim MS. 3. yüzyıla ait bir mühür. Çarmıha gerilen İsa gibi görünse de aslında bu Dionysos'u tasvir etmektedir. Sağdaki İsa'nın çarmıh resmi Kapadokya, Göreme, Karanlık Kilise M.S. 11. yüzyıl ortaları; sağda havari Yahya ve İsa'ya öldürücü darbeye vuracak olan Longinos bulunmaktadır. Solunda ise Esopos denilen asker bir mızrağa saplanmış sünger ile İsa'nın susuzluğunu gidermektedir. Burada İsa'nın üzerinde hiçbir şey olmaması bize önemli ipuçları sağlamaktadır. Özellikle mistik olan kilise babalarının üstlerine bir şey almadan sadece cinsel uzuvlarını kapatacak bir örtüyle gezmeleri çarmıh resimlerine büyük katkı sağlamıştır. Bu babalardan en önemlisi ise John Chrysostom'dur. Onun elbiseyi bir günah aracı olarak görmesi ve mistik bir yaşamı tercih etmesi çarmıh ikonalarında resimlerin çıplak yapılmasına vesile olmuştur. Tabiki bunu sadece buna bağlamak yanlış olur. Çünkü Roma askerlerinin İsa'nın elbiselerini paylaşması, resimlerin bu şekilde yapılmasına sebep olduğunu düşünmek de gerekir. Fakat mistik bir yaşam arzusuyla hayatını devam ettiren kilise babalarının etkisini de görmek önemlidir.

Resim 19: M.S. 193-235'te Roma'daki bir sütun üzerinde bulunan oyma
(Freke, T. ve Gandy, P.).

M.S. 193-235'te Roma'daki bir sütun üzerinde bulunan oyma, çarımhta eşekbaşı bir insan ve hemen yanında ona hayranlık duyan bir kişi yer almaktadır. Bu yazıtta “Alexamenos'a ibadet et” yazmaktadır. Resim genellikle ikinci yüzyılın ortalarında pagan eğitiminde çok fazlaca yer almıştır. Yahudiler bunu bir eşeğe ibadet olarak algılamış ve bunu İsa ile bağdaştırmışlardır. Fakat herşeye rağmen böyle bir unsuru Hıristiyanlar kullanma yolunu seçmişlerdir. Böyle resimler yapmaları ise paganlar açısından çok komik bulunmuştur. Onlar Grek tanrılarını bırakıp çarımhta bir adama tapmayı ve dirilişe inanmayı çok küçümsemişlerdir. Diğer taraftan İkona ruhsal olarak yeniden dirilebilmesi için ritüel sürecinde öldürdüğü hayvanın alt hayvani doğasını temsil etmektedir. Eşek İsa'nın doğumu ve ilk banyosunda belirttiğimiz gibi Yahudi halkı açısından kafirliği, Hıristiyanlık tarafından günahkarlığı, Akdeniz medeniyetlerinde ise Tanrısızlığı temsil etmektedir. Hıristiyanlar bu düşüncelere karşın olayı dönüştürme yoluna gitmişlerdir. Bu yapıyı tabiki öylesine bulmadılar bunu bir yere bağlamalay gerek duymuşlardır. Onlar Eski Ahit'in Zekeriya; 9: 9 kitabından esinlenerek olayı değiştirmişlerdir. Bu yapı Yeni Ahit'te Matta; 21: 4-4 ve Yuhanna; 12-14'e Zekeriya kanalıyla girmiştir.

Resim 20: Ankh (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ankh>. 22.04.2015);
Kudüs Haçı; sağdaki Bizans Haçı
(<http://www.hristiyanforum.com/forum/showthread.php?t=317474>.
22.04.2015).

Soldaki resim Ankh olarak bilinmektedir. En yaygın antik Mısır sembolüdür. İsis ritüelinde birçok rahibin elinde görmek mümkündür. Sembolü “kulplu haç” (crux ansata) da denilmektedir. Ortadaki resim Kudüs haçı olarak bilinmektedir. Gövdesi İsa’yı, yan kollar ise Matta, Markos, Luka ve Yuhanna’yı simgelemektedir. En sağdaki haç ise Bizans Haçı olarak bilinmektedir. Çoğunlukla Rum Ortodoks Kilisesi’nde kullanılan bir haçtır.

3.9. Ölüler Diyarına İniş ve Dirilişin Sembolleşmesi

Ruhun yeniden dirilmesi⁴⁴⁰ geleneği Hıristiyanlıkta olan bir gelenek değildir. Bu geleneğin Grek filozofları ile Yahudi geleneklerinin bir sentezi ile oluştuğu düşünülmektedir. Helenistik coğrafyada ruhun ve ölümsüzlüğün soruları Grek filozoflarının çok fazlaca üzerinde durdukları konular olmuştur. Bu fikirleri Pythagoras ve Plato’nun yanı sıra Orpheus, Stoa ve Epikreans da bolca kullanmıştır⁴⁴¹.

Gizem mitleri tanrısal insanı, buğdayın kişileşmiş hali olarak düşünülmesine yol açmıştır. Tanrısal boyuttaki insanın ölümü ve sonradan dirilişi, ürünlerin hasat edilmesini ve yeniden büyümesi ile ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde Mısırlılar ilk buğdayı biçerken ve buğdayı ayaklarıyla ezerken göğüslerine vurarak bir ağıt söyler. Çünkü Osiris o esnada ölmektedir ve

⁴⁴⁰ İsa’nın dirilmesi ile ilgili konular dört kanonik İncil Matta; 28: 1-10; Markos; 16: 1-8; Luka; 24: 1-12 ve Yuhanna; 20: 1-9’da görülmektedir.

⁴⁴¹ ELLEDGE, C. D. (2013), Resurrection and Immortality in Hellenistic Judaism: Navigating the Conceptual Boundaries, Stanley E. Porter, Andrew W. Pitts (ed.), *Christian Origins and Hellenistic Judaism Social and Literary Contexts for the New Testament*, Boston. s.103-104.

böylece onlar Osiris'in ölümü üzerine yaşamak için ekmek yapmışlardır. Aynı şekilde Greklerde de rahipler, Dionysos maskeleri takıp üzümleri ayakları ile ezip, Tanrı'ya kutsal şarkılar söylemişlerdir. Dionysos, onlara sarhoş edici ve kendilerinden geçmeleri için şarabı sunmak amacıyla ölmüştür. Diğer taraftan Mısırlı rahipler, büyük tarım festivallerinde, Osiris'in buğdaydan ve topraktan yapılmış heykellerini gömüp, bunu daha sonra çıkardıklarında, filizlenmiş bir şekilde olduğunu görmüşlerdir. Frazer bu durumu söyle dile getirmektedir: Buğdayın filizlenmeye başlaması, ürünlerin gelişmesi ve büyümesinin bir alameti ya da daha ziyade sebebi olarak kabul edilmektedir. Mısır tanrısı, kendi varlığından buğday yaratmış, insanları doyurmak için kendi bedenini ortaya koymuş, onlar hayatta kalabilsin diye ölmüştür. Ancak dikkatli bir şekilde incelendiğinde, Osiris-Dionysos sadece bir Mısır ya da şarap Tanrı'sından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Mısır hiyeroglifleri Osiris'i "Yaşam Gücü" olarak isimlendirmektedir. O yaşamın kendisi olan ölüm ve ölümden diriliş sürecini betimlemektedir. Plutarch gibi pagan yorumcular, Osiris-Dionysos mitlerindeki daha yüzeysel olan tarımla ilgili yapılarla fikir gelirtirmiş, ama dikkatleri daha derin olan mistik anlama çekmeye çalışmışlardır. Onlara göre, ürünlerin hasat edilmesi ve yeniden büyümesi, insanın ölümü ve yeniden doğuşunun bir alegorisi olarak düşünülmüştür. Böylece buğdayın toprağa ekilen tohumlardan büyümesi gibi insanlarda öldükten ve gömüldükten sonra yeniden doğabilmesinin nasıl olacağını açıklamasının önünü açmıştır. Gizemler Frazer'in öne sürdüğü gibi, belki toprağın verimliliğini sürdürmeyi sağlamak için büyüsel ritüeller olarak başlamış olabilir ama onlar insanlar için ölümsüzlük vaadini somut hale getirmişlerdir⁴⁴².

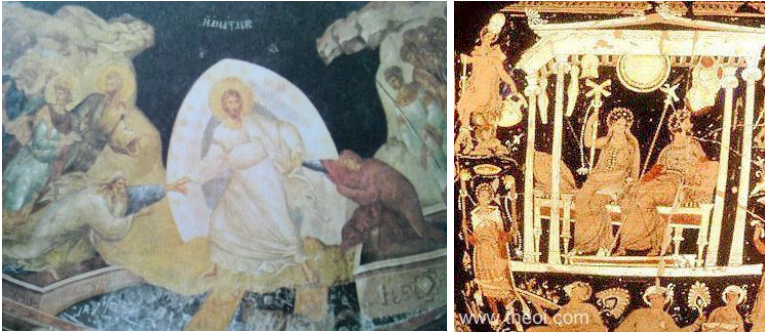
Hıristiyanlara göre İsa çarmıhta öldükten sonra, Hades'e inip, üçüncü gün de tekrar dirilmiştir. Plutarch, bu özelliklerin benzerinin Osiris'te de görüldüğünü birçok kez dile getirmiştir. Aynı şekilde kendisi Osiris'in de cehenneme indiğini ve üçüncü gün dirildiğinden bahsetmektedir. Plutarch, Osiris'in bir heykelinde kefenine sarılıp ona mür sürüldüğünü ifade etmektedir⁴⁴³. İnciller de bize, İsa'nın cesedinin kefenlere sarılı olduğunu ve üzerine mür sürüldüğünü söylemektedir. Benzer şekilde Adonis gizemlerinde

⁴⁴² FRAZER, J. (1922), a.g.e. s.376; MOJISOV, B. (2005), *Osiris Death and Afterlife of a God*, Blackwell Publishing Ltd. s.83-93.

⁴⁴³ Matta, 27: 59; Yuhanna, 19: 39-40.

de aynı olay vuku bulmaktadır⁴⁴⁴. Ölüm ve diriliş sahneleri Mitras gizemlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Dünyadaki bütün işlerini tamamlamış olan Mitra'nın güneşten bir araba ile cennete doğru yükseldiği belirtilmektedir. Buraya geldikten sonra zamanın sonunu bekleyen İsa gibi, aynı şekilde Mitra'da cennete beklemiştir. Onun, evrenin sona erdiği zamanda dünyaya tekrar inip ölüleri yeniden dirilteceğine inanılmıştır⁴⁴⁵.

Bu yaklaşımlar kilise babaları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Origen "Against Celsus" adlı eserinde İsa için "O tekrar bir araya getirildi ve sanki yeniden hayata gelmiş ve cennete yükselmiş gibi görünüyordu" diyerek diriliş sembolünü yansıtmıştır. Nitekim bununla beraber zamanla diriliş sembolü Hıristiyan ikonalarında kullanılmaya başlanmıştır⁴⁴⁶. Burada Hıristiyan inancına göre İsa, çarmıha gerilip gömüldükten sonra, daha dirilmeden önce cehenneme inmiştir. Bunun amacı ise Adem'in yaratılışından buyana vaftiz edilmeyenler için orada bulunanlara kurtuluşu götürmektir. İsa'nın cehenneme inmesiyle birlikte ilk çıkan kişi Adem ve peşinden Havva olmuştur⁴⁴⁷.

Resim 21: Anastasis sahnesi (Cömert, B.); The J. Paul Getty müzesinden bir resim (<http://www.theoi.com/Gallery/K14.2.html>. 18.07.2015).

Soldaki resim Anastasis sahnesi (Diriltme İsa'nın cehenneme inişi), İstanbul, Khora Manastır Kilisesi (Kariye camii). Doğu Hıristiyan sanatında İsa'nın cehenneme inişi sahnesine Anastasis adı verilir. Kaynak olarak Apokrif İncil olan Nikodemus İncili referans alınmaktadır. Resmin ortasında İsa sol eli ile Havva'yı, sağ eliyle Adem'i mezarlarından çıkartıp

⁴⁴⁴ DUNLAP, S. F. (1866), *The Mysteries of Adonis*, Williams and Norgate. s.104.

⁴⁴⁵ CUMONT, F. (1903), a.g.e. s.138.

⁴⁴⁶ FIDELER, D. (1993), a.g.e. s.46.

⁴⁴⁷ CÖMERT, B. (2006), *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara: Deki. s.234

dirilmektedir. İsa'nın ayakları altında siyah tenli gösterilmiş şeytan figürü ve kırılmış iki parça halinde cehennem kapıları bulunmaktadır. Sağ ve solda iki gruba ayrılmış havariler, solda ayrıca İsa'yı gösteren Davud, Süleyman ve Vaftizci Yahya bulunmaktadır. Sağdaki resim The J. Paul Getty müzesinden bir resimdir. Yer altında bulunan Orpheus'tan bir detay, merkezde Hades ve Persephone kanepesi bir yapıda oturmaktadır. Burada Hades elinde bir sopaya takılmış kuş tutarken, Persephone'de dört başlı bir meşale tutmaktadır. Görüldüğü üzere Hıristiyanlığın oluşumu esnasında bu ve benzeri Grek mitleri referans alınıp Hıristiyan ikonalarında kullanılmıştır. Burada yer alan özellikleri erken dönem Hıristiyanları İsa ile özleştirip betimlemişlerdir.

3.10. Dikenli Taç ve Mor Cübbe Sembolü

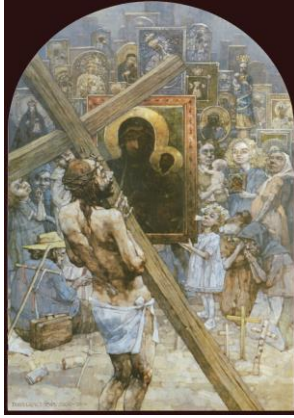
İsa'nın dikenli bir taç takması ve mor cübbe giymesiyle ilgili hikâye Yuhanna İncili'nde geçmektedir. Olay şöyle yaşanmıştır; “*Ozaman Pilatus İsa'yı tutup kamçılattı. Askerler de dikenlerden bir taç örüp onun başına geçirdiler. Sonra ona mor bir kaftan giydirdiler*”⁴⁴⁸. Bu hikâye İsa'nın çilesini ve dönemin yapısını anlatma açısından önemlidir. Nitekim bu olay resimler üzerinde büyük etki yaratmıştır. Hıristiyan halka İsa'nın çilesini net bir şekilde anlatılması için bu hikâyeden yararlanılmıştır. İsa'nın mor cübbe giymesini ve dikenlerden bir taç takması ile ilgili resimler, M.Ö. 6. yüzyıl tarihli çok sayıdaki Grek vazosunun üzerinde resmedilen Dionysos resimleriyle benzer bir şekilde tasvir edilmiştir. Eleusis gizemlerinde, ölümler diyarında kalışı sırasında Persephone'nin mor cübbesini giyen Dionysos'un aynı şekilde İsa'nın vücuduna bir mor cübbe sarması ile benzer özellikler yansıtmaktadır⁴⁴⁹.

Çarmıha gerilişi sırasında İsa'ya dikenlerden bir taç verilmesinin benzeri Dionysos'ta da görülmektedir. Dionysos sarmaşıklardan örülü bir taç ile tasvir edilmiştir. Yine aynı şekilde İsa'nın mor cübbe giymesi, benzer şekilde Dionysos'ta da betimlenmiştir. Benzer örnekler Eleusis gizemlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Eleusis gizemlerinde ayındekiler kendilerine sarı bir kuşak takıp ayine katılmışlardır⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ Yuhanna; 19: 1-3.

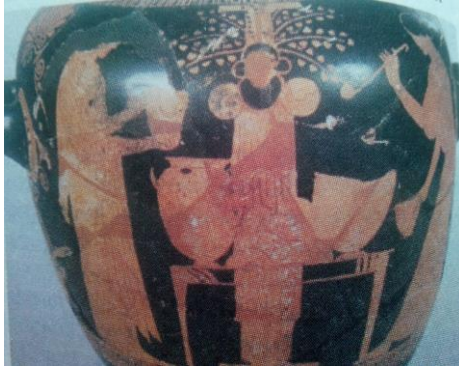
⁴⁴⁹ BURKERT, W. (1972), *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Harvard University Press. s.283

⁴⁵⁰ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.71.

Resim 22: İsa başında dikenli taç; İsa çarmıhta (Akay, B.).

Soldaki resimde İsa başında dikenli taç ve elinde tuttuğu çarmıhta Golgota tepesine doğru yürümektedir. Sağdaki resimde Kapadokya Ihlara, Pürenliseki kilisesi'ne ait bir resim yer almaktadır (Tonoz kuzey yanı, alt şerit). İsa Çarmıh'ta ve üzerinde mor bir cübbe bulunmaktadır.

Resim 23: Yunan vazosu (M.Ö. 6.-7. yüzyıl) (Freke, T. ve Gandy, P.).

Dionysos sakallı mor cübbeler eşliğinde genellikle sarmaşıktan yapılmış bir taç giyer şekilde tasvir edilmektedir. İsa çarmıhta gerilirken çizilen resimlerde de aynı şekilde mor bir cübbe ve dikenli taç takmaktadır. Burada Dionysos'un önünde bir sunak üzerinde, gizemlerin kutsal komünyonu Hıristiyanların miras aldıkları ekmek şarap ayininin ekmek kapları ve şarap kaplarının benzerleri bulunmaktadır. Dionysos üstüne mor cübbeye benzer bir elbise giymiş ve başında ağaç şeklinde bir taç bulunmaktadır. Hıristiyanlar bu özellikleri İsa'nın çilesinde kullanmışlardır. Burada yer alan ağaç şeklindeki tacı Hıristiyanlar İsa'ya giydirmişlerdir. Onlar bu resimdeki sunak anlayışını İsa'ya atfederek onun tüm insanlığa bir

sunum olduğunu düşünmüşlerdir. Nitekim İsa'nın çilesinde bu ağaç şeklindeki taç, İsa'da dikenli taç halini almıştır.

3.11. Son Akşam Yemeğinin Sembolik Yansıması

İsa ölümünden önce havarileriyle beraber şarap ve ekmekten oluşan sembolik bir son akşam yemeği yemiştir⁴⁵¹. İsa İncillerde ben yaşamın ekmeğiyim söyleyip ekmeği parçalamış alın bu benim bedenimdir diyerek havarilerine vermiştir⁴⁵². İncillerde İsa ayrıca ben gerçek şarabım, son akşam yemeğinde bu benim kanım diyerek havarilere şarap sunmuştur⁴⁵³. Havariler, onun ikram ettiği ekmeğe ve şarabı içerek sembolik olarak onun bedenini yiyip kanını içtiklerine inanmışlardır. Böylece İsa ile bir olma düşüncesi içerisine girmişlerdir. Bu gelenek oldukça eski bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür kutsal komünyon Osiris ve Dionysos ile bir olmanın ve onların yanında yer almanın bir aracı olarak Eleusis gizemlerinde de uygulanmıştır. Bu ayini yanlış anlayanları yamyamlıkla suçlamışlar ve komünyonu sonradan uygulayan Hıristiyanlar için de bu fikirler çerçevesinde benzer eleştirilerde bulunmuşlardır⁴⁵⁴.

Benzer komünyon Mitra gizemlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ünlü kilise babası Justin Martry yapılan ayine karşı; “*Mitra gizemlerinin taklitçi kötü şeytanlarının emirlerini uyguladık*” diyerek bundan nasıl muzdarip olduğunu dile getirmiştir. Yani mitra ayininin benzerinin Hıristiyanlar tarafından yapıldığını inkar etmemiştir. Mitra gizemlerindeki komünyon ayini yapılmadan önce, rahiplerin uzun bir hazırlık evresinden geçmeleri gerektiği bilinmektedir. Bunu yaptıktan sonra ise onlara şarapla karıştırılmış su ve ekmeğe ya da üzerlerinde bir haç işareti bulunan kutsanmış yiyecekler sunulmaktadır⁴⁵⁵. Ayrıca Mitras gizemlerindeki komünyon, kutsanmış ekmeğin ve Haoma adındaki uyuşturucu bir bitkinin sarhoş edici sıvısıyla karıştırılmış suyun kullanıldığı ayinlerde ortaya çıkmaktadır. Mitras gizemlerinde batıda bilinmeyen bir bitki olan Haoma'nın yerine zamanla

⁴⁵¹ Son akşam yemeğiyle ilgili hususlar Matta; 26: 26-28; Markos; 14: 22-24 ve Luka; 22: 19-20'de geçmektedir.

⁴⁵² Markos, 14: 22.

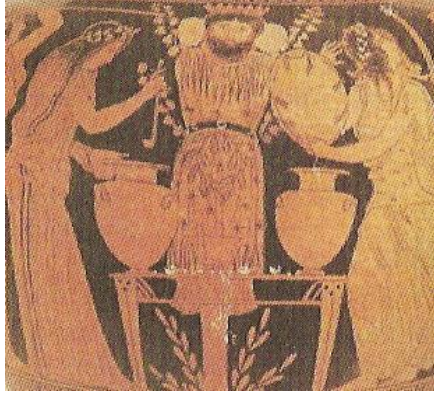
⁴⁵³ Markos, 14: 24.

⁴⁵⁴ BURKERT, W. (1972), a.g.e. s.111; COOKE, B. and MACY, G. (2005), *Christian Symbol and Ritual*, New York: Oxford University Press, s.97-99.

⁴⁵⁵ STEVENSON, J (1957), *A New Eusebius*, SPCK. s.64

şarap geçmiştir. Böylelikle şarap antik çağ insanları üzerinde fazlaca etki yaratmıştır⁴⁵⁶.

Dionysos ayinlerinde şarap içmek tanrıya katılmak, onunla bir olmak ve onun gücü ile fiziksel varlığını kişinin bedeni içine almak şeklinde algılanmıştır⁴⁵⁷. Platon Dionysos gizemlerinde şarabın gücünü üstün bir güç olarak görmüş ve şarabı göklere çıkarmıştır. Hıristiyan komünionundaki ayinde bu anlayıştan beslenmiş ve bu ritüele Platon kanalıyla kutsallık atfedilmiştir. Bazı vazo tasvirlerinde, ekmek-şarap Dionysos'un heykeli önünde tasvir edilmektedir. Aynıısı Hıristiyan komünionunda benzer nitelik teşkil etmektedir⁴⁵⁸.

Resim 24: Yunan vazosu M.Ö. 5. yüzyıl dolayları (http://www.estanbul.com/paganizm-ve-hristiyanlik-117763.html#.VapHT_ntmko 26.04.2015).

Ortada Dionysos ve ona sunulan şaraplar. Tıpkı komünionda bir Hıristiyan'a kefaretin sembolik sunumu (bisküvi veya ekmek) şeklinde verilmesi gibi benzer sunum burada da görülmektedir. Bu özellik Dionysos ritellerinin kanalıyla Hıristiyanlığa geçmiştir.

⁴⁵⁶ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.71.

⁴⁵⁷ CAMBELL, J. (1964), a.g.e. s.112.

⁴⁵⁸ CARPANTER, T. H. and FARAONE, C. A. (1953), *Masks of Dionysos*, Cornell University Press. s.52.

Resim 25: Son Akşam Yemeği (Akay, B.).

Kapadokya, Göreme, Karanlık Kilise Son Akşam Yemeği sahnesi En solda İsa, ve etrafında havarileri, masaya elini koyan daha sonra ona ihanet edecek olan Yahuda İskaryot ve masanın ortasında isa'yı simgeleyen balık yer almaktadır.

3.12. Noel ve Noel Baba'nın Sembolik Yansıması

Hıristiyanlık ortaya çıkmadan ve gelişmeden önce noel zaten kutlanmaktaydı. Festivaller İsa'nın yaşamından en az iki bin yıl önce varlığını sürdürmüştür. Antik Roma'da bu festivaller kışın icra edilmiştir. Festival boyunca insanlara yardım edilip, ihtiyaçları giderilmiştir. Yapılan eğlenceler esnasında birçok kümes hayvanı kurban edilmiştir. Böylelikle gelecek yıllarda yaşamın verimi arttırılmak istenmiştir⁴⁵⁹. Ayrıca Greko-Romen dünyada yapılan bazı festivaller özel sınıfa mensup kişilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu festivallerde Mars'a Mart'ın birinde sadece bir erkek kurban edilmiştir. Aynı zamanda Matronalia ve Saturnali⁴⁶⁰ festivalleri kutlanmıştır⁴⁶¹. Benzer özellik Greklerde de görülmektedir. Greklerin Cronia⁴⁶² festivali tıpkı Romalıların Saturnalia festivaline benzerdir. Bu festivallerde içkiler içilir, oyunlar oynanır, kölelere şarkı söylenir, küfredilir. Grek yazar Lucian (M.S. 125-180) hem Greklerden hem de Romalılardan bu özellikleri toplayıp bir araya getirmiş ve bu çalışmaya "*Cronosolon*" adını

⁴⁵⁹ FORBES, B. D. (2008), *Christmas: A Candid History*, London: California Press. s. 6-11

⁴⁶⁰ Antik Roma'da ekin tanrısı olan SATurmus için her yıl 17 Aralık' ta yapılan ve yedi gün süren eğlence törenidir.

⁴⁶¹ HARRINGTON, K. H. (2001), a.g.e. s.116.

⁴⁶² Kronos ve Rhea'nın adına düzenlenen Grek festivaline verilen addır. Kronos, Uranos ve Gaia'nın oğludur ve Titanlar soyundan gelmektedir. Rhea ise Uranos ve Gaia'nın kızıdır. Tanrıların anası ve dağlık bölgelerin kraliçesi olarak bilinmektedir.

vermiştir. Yapıtta festival sırasında yapılması gereken kurallar açıklanmıştır. Bu özellik ise modern çağda “Noel Baba” ve “Santa Klaus” tarafından koyulan Noel yasası adını almış olabilir⁴⁶³.

Resim 26: Soldaki resim Grek tanrısı Helios at üzerinde göğe doğru arabasını çekerken, British Museum, Londra; sağdaki resim Noel Baba ve onu göğe çeken arabasıyla. (<http://www.theoi.com/Gallery/T17.1.html>. 02.05.2015)

Resim 27: Güneş Tanrısı Helios

(<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6c/ChristAsSol.jpg>. 04.06.2015)

Güneş tanrısı Helios Roma St. Peter Kilisesi, tıpkı İsa gibi onun da başını çevreleyen ışık süzmesi bulunmaktadır ve hemen altında iki at onu gökyüzüne çekmektedir. Burada güneşin ışınlarının yansıması olaya hem aydınlık getirmesi hem de insana manevi ışık saçması açısından önemlidir. Bu olay Hıristiyanlara İsa'nın başında bir hale ve halenin içinde haçı simgeleyen resim olarak geçmiştir. Benzer yapı Mitra'da da görülmektedir. Bu yüzden bu

⁴⁶³ CLEMENT, A. M. (1912), *Christmas Customs and Traditions, Their History and Significance*, Couer Corporation. s. 165-166.

anlayışın güneş tanrısı Helios kanalıyla geçtiğini düşünmekteyiz. Mitra'da güneşten bir araba ile cennete doğru yükselmiştir. Hem Helios hem de Mitra'da gördüğümüz bu özellikler ileride Noel babanın bir at arabası ile gökyüzüne çıktığı anlayışını geliştirmiştir.

3.13. Eşek Sembolü

İncil'de İsa popüler bir kişi olarak Kudüs'e girerken eşek sırtında tasvir edilmiştir. Yol üzerinde ona kalabalıklar ağaç dalları serip, övgülerde bulunmuştur⁴⁶⁴. Geleneksel inanışta, kalabalığın ona palmiye yaprakları sallamış olduğu söylenmektedir. Palmiye ağacı antik çağda gizemin sembolü olarak görülmektedir. Bunun en güzel örneklerini sunan ise Platon'dur. Platon Dionysos'un bilgeliğinin palmiye dalından kaynaklandığını dile getirmektedir.

Eşek sırtında gidişi antik çağ insanları, şehvet, acımasızlık ve kötülük olarak görmüşlerdir. Sembolik olarak gizemlerde insanların üstesinden gelmek ve onları denetlemesi gereken daha aşağı bir anlayış gerekmektedir. Bunu açıklamak için Lucius Apuleius "*The Golden Ass*" (Altın Eşek) adlı bir alegorik masalı kaleme almıştır. Hikâyede Lucius aptallığı yüzünden bir eşeğe dönüşür ve ardından yaşadığı birçok serüven başlar. Mısır tanrıçası İsis, Lucius'a tüm hayvanlar içinde en çok eşekten nefret ettiğini ifade etmektedir. Bunu böyle söylemesinin sebebi ise eşeğin Mısır mitlerinde Osiris'in katili olan Tanrı Set için kutsal görülmesidir. Ayrıca Pulutarch eşeklerin Osiris'in öldürülmesinin intikamı içerisinde tepelerden aşağı zaferle atıldığı bir Mısır festivalinden bahsetmektedir. Eşek ayrıca Grek Dionysos mitinde hayvani alt doğanın yaygın bir sembolü olarak düşünülmüştür. Bu özellikler ise antik çağda birçok resimde vücut bulmuştur. Burda yer alan Dionysos ve Hephaistos eşek sırtındaki tasvirleri Hıristiyan resimlerinin alt yapısını oluşturmuştur⁴⁶⁵. Bu yapılardan ötürü ilerleyen dönemlerle birlikte özellikle Bizans resim sanatında İsa'nın bolca eşek üzerinde resimleri yapılmıştır⁴⁶⁶.

⁴⁶⁴ Matta, 21: 2-11; Markos, 11: 2-11; Luka, 19: 28-40 ve Yuhanna, 12: 12-19'da ilgili hususlar geçmektedir.

⁴⁶⁵ FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), a.g.e. s.61-63.

⁴⁶⁶ MATHEW, T. F. (1993), *The Clash of Gods a Reinterpretation of Early Christian Art*, New Jersey Princeton University Press s.39-43

Resim 28: Hephaistos'un eşek sırtında Olimpos dağına Tanrıların yanına giderken, M.Ö.430-420'ler, Toledo, Toledo sanat müzesi (<http://www.theoi.com/Gallery/K7.1.html>).

Resim 29: Hephaistos Dionysos tarafından cennete götürülürken, M.Ö. 430'lar, New York Metroplitan Müzesi (<http://www.theoi.com/Gallery/K7.4.html>).

Resim 30: İsa eşek üzerinde Kudüs'e girerken, Kostantinapolis Fildişi Levha yaklaşık M.S. 950-1000. (Akay, B.).

İsa Kudüs şehrine girerken bir eşek üzerinde tasvir edilmiştir. Onun arkasında ve önünde büyük bir kalabalık görülmektedir. İsa'nın ön tarafında Kudüs'ü simgeleyen yapı yer almaktadır. İsa'nın hemen altında üç figür bulunmaktadır. Bunlar eşeğin altına pelerin tutarak Kudüs şehri önünde İsa'yı karşılayan halkın ona yönelik saygısını ve hürmetini sembolize etmektedir. İncil metninde yer almayan ve arka planda yukarı doğru yaban incirine tırmanan iki figür görülmektedir. Bu olay Kudüs'e giriş sahnelerinden daha önce gerçekleşmiş olmasına rağmen buraya koyularak Kudüs'e giriş temasının karakteristik bir teması halini almıştır. Daha önce Resim: 6 ve 19'da belirttiğimiz eşek figürünün kâfirleri temsil etmesi Hıristiyanlık açısından hükmünü yitirmiştir. Hıristiyanlar bu olayı dönüştürme yoluna gitmişlerdir. Bu yapıyı değiştirerek kendilerine uygun bir hale getirmişlerdir.

SONUÇ

Ortaya konulan çalışmada esas olarak Helenistik ve pagan kültürle karşı karşıya kalan Yahudiliğin, nasıl bir evrim geçirmiş olabileceği gösterilmeye gayret edildi. Ayrıca bu çevrede Yahudiliğin içinden bir hareket olarak doğan Hıristiyanlığın dini liderleri olan kilise babalarının üzerinde Helenistik kültürün nasıl bir etkiye sahip olduğu ve kilise babalarının buna karşı gösterdikleri tutumlar hakkında bilgiler verilmeye çalışıldı. Bunun dışında yeni bir yapı olan Hıristiyanlığın, pagan dünyasının sembolik özelliklerini kendi dini unsurlarına nasıl işlediği verilmek istendi. Yahudiliğin en başta Helenistik çevre olmak üzere Mısır'a kadar birçok bölgede yaptığı ayaklanmalar ve uzlaşmalardan bahsedildi. Bu açıdan Helenistik kültür sadece Diasporada değil aynı zamanda Filistin bölgesindeki Yahudiler üzerinde de etkiye sahiptir. Fakat bu husus çeşitli bölgelerde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Özellikle Filistin bölgesi Diaspora'ya göre Helenistik yapıdan daha az etkilenmiştir. Diasporada yaşayan Yahudilerin bu aşamada Helenistik kültüre daha fazla maruz kaldığı görülmektedir. Nitekim pagan çevreyle iç içe kalan bu Yahudilik, etkileşimi daha hızlı yaşamıştır. Hıristiyanlığın kabul görmesiyle birlikte Helenistik çevrede yaşamını sürdüren paganizm ise Hıristiyanlık yapısı içerisinde kendine yer edinmiştir. Hıristiyanlığa bu kanalının geçişini sağlayan kişilerse dönemin Hıristiyan liderleri olarak görülen kilise babalarıdır.

Büyük İskender'in fethiyle başlayan ve ardından onun varisleriyle devam eden süreç esnasında Yahudiler büyük bir değişime uğramaya başlamıştır. Bu zaman zarfı Yahudilerin her alanda kendini geliştirdiği bir evredir. Helen dünyasının Anadolu ve Filistin bölgesine yavaş yavaş nüfuz etmesi, Yahudilerin bu kültüre karşı olumlu veya olumsuz bir tutum sergilemelerine neden olmuştur. Diasporada yaşayan Yahudiler bu çevrede azınlıkta oldukları bölgelerde sıkıntı yaşamamak için Helen dünyasının yapılarını sonuna kadar kullanma yoluna gitmişlerdir.

İskender'in getirdiği bu oluşum beraberinde bazı kalıpların yıkılmasına sebep olmuştur. Bunların içinde en önemlilerinden biri Kutsal Kitabın 'Septuagint' adı verilen Grekçeye çevrilmesidir. Bu çeviriyle beraber özellikle Yahudilerin dillerine giren Grekçe kelimeler ve bu kelimelerin günlük hayatın her noktasında kullanılması, mevcut dar kalıpların yıkılmasına

vesile olmuştur. Söz konusu durum ile Yahudiler kendi kültürleriyle Helenistik kültürü kıyaslama imkânı bulmuştur. Böylece Helenleşmiş bu Yahudiler yüzyıllar boyunca Osiris ve Dionysos gibi pagan mitlerine benzer hususların kendilerinde de bulunduğunu ortaya çıkarmak için Yahudi kutsal metinlerini araştırmışlardır. Burada en önemli kitaplardan biri Mezmurlar olmuştur. Çünkü Mezmurlar kitabı kökenini Mısır şiirinden ve edebiyatından almaktadır. Yavaş yavaş bunu gören ve bu dille yetişen Yahudiler kendi eğilimlerini bunun üzerine yormuşlardır. İskender'in açtığı yol onları farklı bir noktaya götürmüştür. Artık çocuklar Gymnasium adı verilen okullarda eğitim görmeye başlamış, bu sayede Helen dünyasının bir parçası olduklarını kabullendirmişlerdir. Bununla yetinmeyen Yahudiler Helen dünyasının sosyal, siyasi ve kültürel yapısında önemli rol oynamaya başlamışlardır. Kendileri bu dünyada devletin onlara sunduğu yönetimde yetkin olma şansını iyi kullanmışlardır. Böylelikle Helenleşme süreci devam etmiştir.

Sıkışan Yahudilik artık bazı noktalarda çaresiz kalmış ve kendini yeniden gerçekleştirme yoluna gitmeye çalışmıştır. Yahudiliğin içerisinde bir hareket olarak doğan Hıristiyanlık bu dönüşümü nasıl gerçekleştirecekti? Tabi ki bu görüldüğü kadar kolay bir iş değildi. Ortaya çıktığı dönemde sadece dışarıyla değil aynı zamanda kendi içerisindeki kavgalarla da mücadele etmek zorunda kalan bir hareket olmuştur. Yavaş yavaş ortaya çıkan Hıristiyanlık hemen kabul görmemiştir. Özellikle Yahudiler ve Roma dünyasının büyük zulümlerine maruz kalmıştır. Bunun üstesinden gelebilmek ise erken dönem Hıristiyanları için oldukça zor bir süreç mahiyetindedir.

Erken dönem Hıristiyanlığının en önemli temsilcisi Pavlus olmuştur. O, kendine Filistin bölgesini değil, Anadoluyu özellikle de Akdeniz ve Ege bölgesini misyon edinmiştir. Kendisi bu noktalar üzerine açılmayı yeğlemiştir. O, misyon edindiği bu çerçevede hem kendini İsa'nın bir temsilcisi olarak göstermiş hem de Hıristiyanlığın yayılım alanını genişletmeyi amaçlamıştır.

Ortaya çıkan Hıristiyanlığı, Roma İmparatorluğu M.S. 1. yüzyılın ortalarına kadar Yahudilikten ayrı bir yapı olarak görmemiştir. Bu yüzden pagan kültürün Hıristiyanlar için bir tehlike teşkil etmesi gerekmektedir. Çünkü Yahudilik içerisinden çıkmıştır. Ancak günümüz Hıristiyanlığın oluşumunda gizem dinleri, gnostizm ve Helenistik kültür en önemli etkilere sahiptir. Burada Helenistik kültürde yetişen Yahudilerin kazanımları büyük olmuştur.

Akidelerin oluşumunda Hıristiyanlık içerisinde çeşitli seslerin yankılanması da vuku bulmuştur. M.S. 2. ve 4. yüzyıl sonrası özellikle ilk dönem kilise babaları başta olmak üzere birçok Hıristiyan kendi aralarında çatışmışlardır. Bu açıdan ortaya çıkan tartışmalar neticesinde birçok kilise babası Hıristiyanlığın sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Hıristiyanlığın içerisine felsefenin yerleştirilmesi bu dönemde büyük önem taşımaktadır. Buna bağlı olarak birçok kilise babası, akidelerin oluşturulmasında felesefi zemini oturtmaya başlamıştır. Oluşan bu zemin kendisiyle beraber akidelerin içerisine sembolik yapıları da getirmiştir. Kimileri bu unsurları kullanmanın şeytanın yolundan gitmek olduğunu savunmuş, kimileri ise bunun olması gereken sonuçların bir yansıması olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde en büyük tepkiyi Justin Martry göstermiştir. O, bu yapıların aslında Hıristiyanlıkta var olduğunu ve paganların bunları taklit ettiğini savunmuştur. Bazı durumlarda ise bunun bir “şeytani taklitçilik” olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle Mitra ayinlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Kimileri ise bu yapıların kullanılmasının sorun olmadığını dile getirmiştir. Bunu savunanların başında ise Clement ve Origen gelmektedir. Clement resimler ile ilgili bunların Hıristiyanlıkta olması gereken unsurlar olduğuna işaret etmiştir. O, İsa'nın resimlerinin yapılması ve mimaride bunların kullanılmasını istemiştir.

İlk kilise babaları bu dönemler etkin bir pagan felsefesi altında kalmışlardır. Özellikle ilk dönem kilisesinde Plato, Aristo ve Socrates'in yazıları bu babalara önemli derecede katkı sağlamıştır. Bu bilgelerin çekim alanına giren kilise babaları onların görüşleriyle kendi düşüncelerini harmanlamayı, normal bir durum olarak görmüştür. Onlar devraldıkları mirası kendi süzgeçlerinden geçirip yeni bir yapı oluşturma yoluna gitmişlerdir. Önemli Yahudi filozoflarından biri olan Philo'nun yorumsal metodunu kullanıp, bunu Grek felsefesiyle yoğurarak Hıristiyanlığın dinsel akidesini ve felsefi yapısını oluşturmaya çalışmışlardır.

Konstantin ile birlikte Hıristiyanlık en büyük devrimini gerçekleştirerek, meşru kabul edilen bir din haline gelmiş ve böylece kendini artık rahat bir şekilde anlatmaya başlamıştır. Onun idaresiyle birlikte devlet iyice Hıristiyanlaşmış ve idaresini güçlendirmiştir. Bir süre sonra Hıristiyanlık, Roma imparatorluğu'nun resmi dini olduktan sonra Hıristiyanlar paganlara acımasız bir şekilde eziyet etmiştir. Pagan tapınaklarına saygı

gösterilmemiş, bunlara el konulmuş ve bunlar kiliseye dönüştürülmüştür. Paganlara ait olan büyük eserler ateşe verilmiştir.

Hem kendini kabul ettirmek hem de akidelerini oluşturmak isteyen Hıristiyanlar, pagan dünyanın unsurlarını göz ardı edememişlerdir. Özellikle bu dönemin önemli tanrıları olan Dionysos ve Osiris üzerinden genel anlamda ritüellerini şekillendirme yoluna gitmişlerdir. Örneğin İsa'nın insanlığın kurtarıcısı olduğu ve Tanrı ile aynı öze sahip olan oğlu şeklinde tanımlanması, antik dünyada Osiris ve Dionysos hakkındaki nitelendirmelerle benzerlikler göstermektedir. İsa mağarada doğarken, Dionysos da aynı şekilde dünyaya gelmiştir. İsa'nın doğumu bir yıldız tarafından önceden bildirilirken, Osiris ve Dionysos'da da aynı durum vuku bulmuştur. İsa uzun saçlı ve sakallı bir şekilde tasvir edilirken, Dionysos da aynı şekilde betimlenmiştir. İsa, hastaları tedavi eder, kötü ruhları defeder, mucizevi şekilde yiyecek sağlarken, bu mucizelerin aynısı daha önceki gizemlerde de yer almıştır. İsa kalabalıklara ağaç dalları sallayarak bir eşek üzerinde kente girerken, benzer şekilde pagan gizemlerinde aynı durum mevcuttur. Yine İsa'nın üç gün sonra dirilmesi ile ilgili doktrin pagan mitlerinde de görülmektedir. İsa'nın havarileri onunla bir olmak için sembolik olarak ekmek yiyip, şarap içerken, Dionysos'ta da benzer özellikler yer almıştır. İsa bir ağaca asılıp, ya da çarmıha gerilirken, pagan gizemlerinde de aynı olay gerçekleşmiştir. İsa'nın boş mezarı üç kadın taraftarı tarafından ziyaret edilirken, Osiris ve Dionysos'un da boş bir mağarayı ziyaret eden taraftarları bulunmaktadır. Bu yapılar daha sonraki dönemlerde Hıristiyanlığın içine girmiş ve Hıristiyanlığın akidelerini oluşturmada etkili olmuştur.

Görülen bu deliller aslında Hıristiyanlığın oluşumunun en güzel örneklerini gün yüzüne çıkarmaktadır. Akidelerin oluştuğu esnada paganların sembolik unsurlarının Hıristiyanlığa girmeye başladığı görülmektedir. Özellikle Greklerin sanatta ve felsefede çok ileri durumda olması bu katkının artmasına neden olmuştur. Hıristiyanlığın Yahudi ve Greko-Romen dünyasının mirasını devralması onların resim ve heykel sanatında ilerlemesine öncülük etmiştir. Yapılan bu resimler ve ikonlar, sembolik unsurların sanat üzerinden teolojiye nüfuz etmesine yardımcı olmuştur. Resimlerde İsa'nın hayat hikâyesi, mucizeleri, yaşayış biçimiyle ilgili unsurlar yer almıştır. Bu resimler bize pagan çevrenin en güzel örneklerini yansıtmaları açısından katkıda bulunmuştur.

Değindiğimiz noktalarda Helenleşme süreciyle Yahudilerin pagan gizemlerini benimsemiş olduklarını açıkça görmekteyiz. Çünkü pagan ve Yahudi kültürleri tarih boyunca buluşmuş ve Helenleşme süreciyle birlikte iç içe geçmiştir. Bu durumu sağlayan nedenler arasında pagan filozoflarının düşünceleri ve pagan merkezli unsurların Yahudiliği etkisi altına almasıdır. Bu etkileşimde örneğin Yahudi filozoflar, Grek filozoflarının düşüncelerini Eski Ahit'in peygamberi Musa'dan almış olduklarını iddia etmişlerdir. Bu sonuç bize, paganizmin ve Yahudiliğin aslında Helenistik dönemde aynı fikir geleneği içerisinde olduğunu göstermektedir. Ortaya çıkan Hıristiyanlık da dini unsurlarını belirlemede bu çevrenin karakteristik örneklerini almayı iyi bilmiştir. Erken dönemlerde kendini Yahudilikten tam anlamıyla koparmamış Hıristiyanlık, bu çerçevedeki paganların ve Yahudilerin sembolik unsurlarını kendi yapısına işlemiştir. Örneğin pagan kültürde günahkârları temsil eden eşek sembolünün, Yahudi hayatında ise kurtarıcı kralın eşek sırtında geleceğinin işaret edilmesi, sembolün nasıl birleştirileceği hakkında ilk dönem Hıristiyanlarına bir fikir vermiştir. Erken dönem Hıristiyanları bu olayı İsa ile ilişkilendirerek onu hem Yahudiliğe bağlamış hem de pagan dünyanın özelliğini bu dini oluşuma katmayı bilmişlerdir. Verebileceğimiz diğer örneklerden biri de çarmıhtır. Çarmıh sembolü pagan dünyada suçlulara verilen ceza olarak kullanılırken, Hıristiyanlar için kurtarıcı rolünü almıştır. Artık burada Hıristiyanlar çarmıhı bir ceza unsuru değil Mesih'in tüm insanlar için kurban edildiği yapı olarak düşünmüşlerdir. Kurtarıcı yapısının gerçekleştirilmesinin bir diğer örneklerinden biri de son akşam yemeğinde görülmektedir. Burada İsa havarilerine kendini temsil eden ekmek ve şarap sunması bu olguyu pekiştiren örnekler arasındadır. Bu dini özellik erken dönem Hıristiyanları arasında fazlaca yer edinmiş ve İsa'nın bedeninin bütün Hıristiyanlarla bir olması bu şekilde sağlanmıştır. Ayrıca ilk dönem Hıristiyanları İsa'yı Asklepios ve benzeri tanrılarla özdeşleştirmişlerdir. Böylelikle İsa'da hem tanrısal motiflerin hem de kurtarıcı rolünün somut olarak gerçekleştirilmesi tamamlanmıştır. Oluşan bu yapıların anlatılması ise ikonalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dini özellikler resimlere yapılarak kalıcılığı sağlanmış ve olayların insanlara anlatımı kolaylaşmıştır.

Sonuç olarak, Hıristiyanlığın temel öğretilerinin birçoğunun gerçek kökenlerinin pagan unsurlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Bunu gerçekleştiren ilk dönem Hıristiyanları hem Yahudi geleneğini inkâr etmemiş

hem de pagan unsurları Hıristiyanlığın içine sokmayı başarmışlardır. Fakat bu noktada erken dönem Hıristiyanları İsa'ya mal edecekleri şeyleri Eski Ahit'e bağlayarak, pagan dünyanın yapısını bu temel üzerine inşa etmişlerdir. Bu öğretilerini oluştururken birçok kilise babası buna öncülük yapmıştır. Helenistik dönemle birlikte Yahudi Philo, Hıristiyanlığın oluşumuna katkıda bulunmuş ve Origen gibi kilise babaları Hıristiyanlığın ortaya çıkışında köprü görevini görmeye başlamışlardır. Bu şekilde Hıristiyanlığın alt zemini oluşmuş ve kredoların nasıl olması gerektiği ile ilgili düşünceler belirlenmiştir. Akidelerini oluştururken Yahudi ve Greko-Romen dünyanın fikirlerinden yararlanmış olan Hıristiyanlar bu düşünceler üzerine kendi yapısını belirlemiş ve dönemin dini, sosyal, sanat ve mimari gibi özelliklerini kendine uyarlayarak oluşumunu tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

- ADAM, B. (2010), *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar.
- ALTHEIM, F. (1987), *A History of Roman Religion*, London: Methuen & Co. Ltd.
- ALTINDAL, A. (2005), *Yoksul Tanrı Tyanah Apollonius*, İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- ANGUS, S. (1925), *Mystery Religions*, Dover.
- APULEIUS, L. (1950), *The Goden Ass*, Penguin Classics.
- ARMSTRONG, A. H. (1967), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press.
- ATAURRAHİM, M. (1997), *Bir İslam Peygamberi H.z. İsa*, Kürşat Demirci (Çev.), İstanbul: İnsan.
- Athanasius, Bishop of Alexandria, *Life of Antony (Vitra Antonii)*, 1-3., *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church Second Series Volume IV, St. Athanasius: Select Works and Letters*, (ed.) Schaff, P. And Wage, H. (1892), New York: The Christian Literature Company.
- ATIYA, A. S. (2005), *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Nurettin Hiçyılmaz (Çev.), İstanbul: Doz.
- Augustine, “Confessions”, II:i-iii, *A Select Library of Nicene and Post Nicene Fathers of the Christian Church First Series Volume I: the Cofessions and Letters of St. Augustine*, Ed. Philip Schaff, Buffalo, (1886), The Christian Literature Company.
- AUNE, D. E. (1998), Expansion and Recruitment among Hellenistic religions the Case of Mithraism. Peder Borgen, Vernon K. Robbins, David B. Gowler (ed.), *Recruitment, Conquest, and Conflict Strategies in Judaism, Early Christianity and the Greeo-Roman World*, Atlanta.
- AURELIUS, M. (1945), *Lucian Justin Martyr Walter Pater Marcus Aurelius and His Times the Transition from Paganism to Christianity*, United State: Classics Club by Walter J. Black, Inc. Roslyn, N. Y.
- AYERS, R. H. (1979), *Language, Logic, and Reason in the Church Fathers. A Study of Tertullian, Augustine, and Aquinas (Altertumswissenschaftliche Texte und Studien VI) 19*, Germany: Georg Olms, Hildesheim.

- AYDIN, F. (2004), *Yahudilik*, İstanbul: İnsan.
- AYKIT, D. A. (2011), *Hristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, İstanbul: Kitabevi.
- BAR-KOCHVA, B. (2010), *The image of the Jews in Greek literature: the Hellenistic Period*, London.
- BARNARD, L. W. (1972), *Athenagoras: A Study in Second Century Christian Apologetic*, Paris: Editions Beauchesne.
- BATUK, C. (2012), *Assisli Francis ve Hristiyan Mistisizmi*, İstanbul: İz.
- BAYRAKTAR, M. (2007), *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, Ankara: Ankara Okulu.
- BENKO, S. (2004), *The Virgin Goddess Studies in the Pagan and Christian Roots of Mariology Studies in the History of Religions*, Boston: Brill.
- BENSON, E. W. (1897), *Cyprian His Life His Time His Work*, New York: D. Appleton and Company.
- BIGHAM, S. (2004), *Early Christian Attitudes Toward Images*, Orthodox Research Institute
- BIHLMAYER, K. - TUCHLE, H. (1972), *I-IV. Yüzyillarda Hristiyanlık*, Antun Göral (Çev.), İstanbul: Güler Matbası.
- BONNER, G. (1987), “Augustine’s Doctrine of Man: Image of God and Sinners”, *Gods Decree and Man’s Destiny, Studies on Thought of Augustine of Hippo, Variorum Reprints*, London.
- BOSH, P. M. E. (1943), *Helenizm Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- BOULNOIS, M. O. (2002), *The Mystery of The Trinity According to Cyril of Alexanria: The Deployment of The Triad and Its Recapitulation into the Unity of Divinity*, Thomas Gerard Weinandy and Daniel A. Keating (ed.), *The theology of St. Cyril of Alexandria a Critical Appreciation*, London and Newyork: T & T Clark.
- BRADSHAW, P. F. (1992), *The Divine Office: The First Three Centuries in*, Ted C. Jones; John G. Wainwright, & Edward, Yarnold (ed.), *The Study of Liturgy*. London: SPCK.
- BRIAN, S. (1998), *Augustine the Reader, Meditation, Self-Knowledge and the Ethics of Interpretations*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University.

- BROOKS, A. J. (1991), *The New Testament Text of Gregory of Nyssa*, Atlanta: Georgia Scholars Press.
- BUCUR, B. G. (2009), *Angelomorphic Pneumatology Clement of Alexandria and Other Early Christian Witnesses Supplements to Vigiliae Christianae*, V. 95, Boston: Library of Congress.
- BURKERT, W. (1972), *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Harvard University Press.
- BURT, X. D. (1999), *Friendship and Society: An Introduction to Augustine's Practical Philosophy*, W. M. B. Eerdmans Publishing.
- CAMBELL, J. (1964), *Occidental Mythology*, England: D. R. Hilman and Son Ltd. Frome.
- CARPANTER, T. H. and FARAONE, C. A. (1953), *Masks of Dionysos*, Cornell University Press.
- CASIDAY, A. (2006), *Evagrius Ponticus The Early Church Fathers*, London and New York: Routledge.
- Cassian, J. (1997), *The Conferences*, Boniface Ramsey (Çev.), New Jersey: NEWMAN Press an imprint of Paulist Press.
- CHADWICK, H. and OULTON, J. E. L. (1977), *Alexandrian Christianity Library of Christian Classics*, Washington: The Library of Congress.
- CHADWICK, H. (1980), *Origen Contra Celsum*, London: Cambridge University Press.
- CIRLOT, J. C. (1990), *Dictionary of Symbols*, London: Routledge.
- Clement of Alexandria, "Exhortation to the Heathen", XI, "Fathers of the Second Century: Hermas, Tatian, Athenagoras, Theophilus and Clement of Alexandria", (ed.) Robert, A. and Donaldson, J. (1886), American Edition A. Cleveland Coxe, Buffalo: The Christian Literature Company.
- "The Instructor", III:i, *Fathers of the Second Century: Hermas, Tatian, Athenagoras, Theophilus and Clement of Alexandria*", (ed.) Robert, A. and Donaldson, J. (1886), American Edition A. Cleveland Coxe, Buffalo: The Christian Literature Companies.
- CLEMENT, A. M. (1912), *Christmas Customs and Traditions, Their History and Significance*, Couer Corporation.

- COBB, P. (1992), The History of the Christian Year in, Ted C. Jones; John G. Wainwright, & Edward, Yarnold (ed.), *The Study of Liturgy*, London: SPCK.
- COHN-SHERBOK, D. (2003), *Judaism History, Belief and Practice*, London: Routledge.
- (2003), *Judaism, Religion of World*, London: Routledge.
- COHN-SHERBOK, D. ve L. (2011), *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, Bilal Baş (Çev.), İstanbul: İz.
- COHN-SHERBOK, L. (1988), *Who's Who in Christianity*, London- New York, Routledge.
- COLLINS, J. J. (1997), *Jewish Wisdom in the Hellenistic Age Old Testament Library*, Westminster John Knox Press.
- (1999), *Between Athens and Jerusalem Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, The Biblical Resource Series.
- COMPENHAUSEN, H. V. (1972), *The Fathers of the Latin Church*, London: A and C Black.
- CONNOR, O.D. (2009), *Abydos Egypt First Pharaohs and the Cult of Osiris*, London: Thames & Hudson.
- COOKE, B. and MACY, G. (2005), *Christian Symbol and Ritual*, New York: Oxford University Press.
- COSAERT, Carl P. (2008), *Cosaert the Text of the Gospels in Clement of Alexandria New Testament in the Greek Fathers*, Atlanta: Society of Biblical Literature.
- CÖMERT, B. (2006), *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara: Deki.
- CUMONT, F. (1903), *The Mysteries of Mithras*, Dover Books.
- ÇEVİK, A. (2009), *Antik Roma Tiyatrosu: Atina ve Drama*, İzmir: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- D'ALVEIELLA, G. (1981), *The Mysteries of Eleusis*, The Aquarian Press.
- DEANE, H. A. (1963), *The Political and Social Ideas of Augustine*, New York: Columbia University Press.
- DEMİRCİ, K. (1985), *Dinlerin Dejenerasyonu*, İstanbul: İnsan.
- DODDS, E. R. (1965), *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge University Press.
- DOLARES, C. (2000), *Jesus and The Essenes*, U.K: Ozark Mountain.

- DONKER, G. J. (2011), *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*, Atlanta: Society of Biblical Literature.
- DUNLAP, S. F. (1866), *The Mysteries of Adonis*, Williams and Norgate.
- DUNN, G. D. (2004), *Tertullian the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge.
- DÜRÜŞKEN, Ç. (2000), *Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezliğine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul: Kanaat.
- EHRMAN, B. D; FEE, G. D. and HOLMES, W. M. (1992), *The Text of the Fourth Gospel in the Writings of Origen – Volume One*, Georgia Scholars Press.
- EHRMAN, B. D. (2000), *The New Testament A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, Newyork: Oxford University Press.
- (2003), *The Apostolic Fathers, Volume I I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache*, London: Loeb Classical Library.
- (2007), *İncil Nasıl Değiştirildi? İncil Kimin ve Neden Değiştirildiğinin Ardında Yatan Hikâye*, Özlem Toprak (Çev.), İstanbul: Truva.
- EHRMAN, Bart D. and JACOBS, A. S. (2004), *Christianity in Late Antiquity, 300-450 C.E.*, New York: Oxford University.
- ELIADE, M. (1993), *Mitlerin Özellikleri*, Semavi Fırat (Çev.), İstanbul: Simavi.
- (2003), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, Cilt II, Ali Berkay (Çev.), İstanbul: Kabalcı.
- ELLEDGE, C. D. (2013), *Resurrection and Immortality in Hellenistic Judaism: Navigating the Conceptual Boundaries*, Stanley E. Porter, Andrew W. Pitts (ed.), *Christian Origins and Hellenistic Judaism Social and Literary Contexts for the New Testament*, Boston.
- ERMAN, A. (1907), *A Handbook of Egyptian Religion*, A. S. Griffith (Çev). London: Archibald Constable & Co. Ltd.
- Eusebios, (2011), *Kilise Tarihi*, Furkan Akderin (Çev.), İstanbul: Çivi Yayınları.
- FAIRWEATHER, W. (1901), *Origen and Greek Patristic Theology*, Edinburg: T and T Clark.

- FARMER, W. R. (1982), *William Reuben Farmer Maccabees, Zealots, and Josephus an Inquiry into Jewish Nationalism in the Greco-Roman Period*, Columbia University Press, New York.
- FELDMAN, H. L. (2006), *Judaism and Hellenism Reconsidered*, Boston
- FERGUSON, E. (1993), *Backgrounds of Early Christianity*, Second Edition, U.S.A: Michigan William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids.
- FIDELER, D. (1993), *Jesus Christ, Sun of God*, Quest Books.
- FRAZER, J. (1922), *The Golden Bough*, Wordsworth Reference Books.
- FREKE, T. ve GANDY, P. (2005), *İsa'nın Gizemleri "Gerçek İsa Bir Pagan Tanrısı mıydı?"*, Aslı Bengisu (Çev.), İstanbul: Ayna.
- FREND, W. H. C. (1960), *The Early Church*, London: Oxford University Press.
- FORBES, B. D. (2008), *Christmas: A Candid History*, London: California Press.
- GIBBON, E. (1995), *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt V Bizans*, Asım Baltacıgil (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- (1999), *Tanrı ve Felsefe*, Mehmet S. Aydın (Çev.), İstanbul: Birleşik.
- (2005), *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, Şamil Öçal (Çev.), İstanbul: Açılım Kitap.
- GODWIN, J. (1981), *Mystery Religions in the Ancient World*, London.
- GOODENOUGH, E. R. (1935), *By Light, Light the Mystic Gospel of Hellenistic Judaism*, New Haven: Yale University Press.
- GRABAR, A. (1961), *Christian Iconography a Study of Its Origins*, The A. W. Mellon Lectures in the Fine Arts.
- GRAFTON, A and HALE, M. W. (2006), *Christianity and the Transformation of the Book Origen, Eusebius, and the Library of Caesarea*, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- GRANT, M. (2000), *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl, Z. Zühre İlk gelen* (Çev.), İstanbul: Homer.
- GRAVES, R. (1955), *Greek Myths*, Pelikan Books.
- Gregory of Nyssa, *The Life of Moses, Introduction and Notes*, Malherbe, A. J. and Ferguson, E. Translation (Ed.), (1978), New York: Paulist Press.
- GÜNDÜZ, Ş. (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi.

- (2005), *Anadolu'da Paganizm: Antik Dönemde Harran ve Urfa*, Ankara: Ankara.
- (2008), *Hristiyanlık*, İstanbul: İsam.
- GÜNGÖR, A. İ. (2005), *Hristiyanlıkta Evanjelik Hareket*, Ankara: Aziz Andaç.
- GÜR, D. ve KARAKÖK, C. (2020), Kuzeybatı Anadolu ve Karadeniz'de Kutsal Bir Din Adamı: Çankırlı Hypatius (Hayatı, Çankırı Sinodu ve Tasvirleri), *Edebiyat Kültür ve Tarih Araştırmaları*, T. Karakök ve H. Demir (ed.), (s. 261-323), İstanbul: Hiper Yayın.
- GÜR, D. ve KARAKÖK, C. (2021), Bizans Sanatında Rhipidion (Flabellum) ve Geç Bizans Dönemi (13.-15. Yüzyıl) Duvar Resimlerinde Görülen Örnekler, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 52. 20-48.
- GÜR, D.; YILMAZ, S. ve KARAKÖK, C. (2021), Bizans Sanatında Ruh Algısı ve Ruhun Bedenden Çıkışı Üzerine Görüşler, *Social Science Development Journal*, Cilt: 6, Sayı: 28, s. 32-47.
- GÜRKAN, S. L. (2008), *Yahudilik*, İstanbul: İsam.
- GRIFFITHS, J. G. (1987), *Egypt and the Rise of the Synagogue*, Journal of Theological Studies.
- GWYNN, M. D. (2012), *Athanasius of Alexandria Bishop, Theologian, Ascetic, Father*, New York: Oxford University Press.
- HAGG, H. F. (2006), *Clement of Alexandria and the Beginnings of Christian Apophaticism Oxford Early Christian Studies*, New York: Oxford University Press.
- HAIM, R. B. (2008), *İsrail Hakkında Gerçekler*, Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi.
- HALTON, T. P. (ed.), (2009), *Cyril of Alexandria Cyril of Alexandria Festal Letters 1-12*, Philip R. Amidon, S.J. (Çev.), Washington: The Catholic University of America Press.
- HAMLIN, J. H. (2001), *The Earliest life of Christ*, Gorgias Press.
- HARMLESS, W. (2004), *Desert Christians an Introduction to the Literature of Early Monasticism*, New York: Oxford Universty.
- HARRINGTON, K. H. (2001), *Holiness Rabbinic Judaism and the Graeco-Roman World*, London and New York.
- HARRISON, J. (1922), *Prologemena to the Study of Greek Religion*, PrincetonUniversity.

- HENGEL, M. (1977), *Crucifixion in the Ancient World and the Folly of the Message of the Cross Facets*, Philadelphia: Fortress Press.
- (1974), *Judaism and Hellenism: Studies in Their Encounter in Palestine During the Early Hellenistic Period*, Volume One, London.
- (1989), *The Zealots Investigations into the Jewish Freedom Movement in the Period From Herod I Until 70 A.D.*, David Smith (Çev.), Edinburgh.
- HORSLEY, R. (1998), *Conquest and Social Conflict in Galile*, Peder Borgen, Vernon K. Robbins, David B. Gowler (ed.), *Recruitment, Conquest, and Conflict Strategies in Judaism, Early Christianity and the Greeo-Roman World*, Atlanta.
- HUNT, E. J. (2003), *Christianity in the Second Century the Case of Tatian* *Routledge Early Church Monographs*, New York: Routledge.
- IDINOPULOS, T. A. (1991), *Religious and National Factors in İsrail's War with Rome*, Shemaryahu Talmon (ed), *Jewish Civilization in the Hellenistic-Roman Period*, England: JSOT Press.
- INGE, W. R. (1899), *Christian Mysticism*, Methuen.
- JOHNSON, P. (2001), *Yahudi Tarihi*. Filiz Orman (Çev.), İstanbul: Pozitif.
- JOSEPHUS, F. (1943), In Nine Volumes: *Jewish Antiquities, Books XII-XIV*, Ralph Marcus (Çev.), XII, 407-411, London: The Loeb Classical Library.
- (1956), In Nine Volumes II *the Jewish War, Books*, J. Thackeray (Çev.), I-III, 159, London: The Loeb Classical Library.
- Justin Matry, *Second Apology*, 13, Stevenson, J. (1957), *A New Eusebius*, SPCK Church Hitory.
- Justin Martry, *Exhortatory Adress to the Greek*, 19.1, Loeb Classic Library.
- KAISER, B. C. (1997), *Creational Theology and the History of Physical Science: The Creationist Tradition from Basil to Bohr*, Köln: Brill.
- KERENYI, C. (1976), *Dionysos*, Boliingen Press.
- KING, C. W. (1887), *Gnostik and Their Remains*, Davit Nut.
- KING, J. C. (2005), *Origen on the Song of Songs as the Spirit of Scripture The Bridegrooms Perfect Marriage-Song* *Oxford Theological Monographs*, Newyork: Oxford University Press.
- KING, U. (2004), *Christian Mystics, Their Lives and Legacies Throughout the Ages*, London and New York: Routledge.

- KOCH, G. (2007), *Erken Hristiyan Sanatı*. Ayşe Aydın (Çev), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- KUTLUAY, Y. (1965), *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, (2009), İstanbul: Yeni Yaşam.
- LAIRD, M. (2004), *Gregory of Nyssa and the Grasp of Faith Union, Knowledge and Divine Presence*, New York: Oxford University Press.
- LAKE, K. (2003), *The Apostolic Fathers, I, I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache*, London: Loeb Classical Library.
- LANE, E. N. (1996), *Cybele, Attis and Related Cults*, E. J. Brill.
- LANE, F. R. (1986), *Pagans and Christians*, Penguin Books.
- LANGE, De N. (1976), *Origen and the Jews Studies in Jewish-Christian Relations in Third-Century Palestine*, London: Cambridge University.
- LEE-THORPS, K. (2012), *Story of Stories: A Guide Tour from Genesis to Revelation*, İnterVarsity Press
- LEVINE, I. L. (2002), *Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period (538 S. C. E. - 70 C.E.)*, Philadelphia.
- (2005), *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*, London.
- LIEBERMAN, S. (1962), *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in the Literary Transmission Beliefs and Manners of Palestine in the I. Century B.C.E.— IV. Century C.E*, New York.
- LIETZMAN, H. (1961), *The History of Early Church*, Lutterworth Press.
- LILLA SALVATORE, R. C. (1971), *Clement of Alexandria. A Study in Christian Platonism and Gnosticism*, New York: Oxford University Press.
- LINGS, M. (1980), *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, Enes Harman ve Ufuk Uyan (Çev.), İstanbul: Yeryüzü.
- MAARTEN, J. V. (1963), *Mithras, de geheimzinnige God*, Amsterdam 1959, *Translated as Mithras, the Secret God*, Therese ve Vincent Megaw (çev), London.
- MACDONALD, L. M. (2013), *Hellenism and the Biblical Canons: Is There a Connection?* Stanley E. Porter, Andrew W. Pitts (ed.), *Christian*

- Origins and Hellenistic Judaism Social and Literary Contexts for the New Testament*, Boston.
- MAIER, H. O. (2002), *The Social Setting of the Ministry as Reflected in the Writings of Hermas, Clement and Ignatius*, Canada: Wilfrid Laurier University Press.
- MANGO, C. (2007), *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Gül Çağalı Güven (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat.
- MARCOS, N. F. (2000), *The Septuagint in Context Introduction to the Bible*, W. G. E. Atson (Çev.), Boston.
- MARKUS, R. A. (1993), From Rome to the Barbarian Kingdoms (330-700) in John McManners (ed). *The Oxford History of Christianity*. Oxford: Oxford University Press.
- MARLOWE, J. (1971), *The Golden Age of Alexandria*, Victor Gollancz.
- MARSHAK, K. A. (2013), Glorifying the Present through the Past Herod The Great and His Jewish Royal Predecessor, Stanley A. Porter – Andrew W. Pitts (ed.), *Christian Origins and Hellenistic Judaism Social and Literary Contexts for The New Testament*, Boston.
- MASPERO, G. (2007), *Trinity and Man Gregory of Nyssa's Ad Ablabium*, Boston: Brill.
- MATHEW, T. F. (1993), *The Clash of Gods a Reinterpretation of Early Christian Art*, New Jersey Princeton University Press.
- MAYOR, J. B. (1907), *Virgil's Messianic Eclouge*, John Murray Publisher.
- MCDOWELL, J. (2004), *Çarmih Diriliş Gerçeği*, Fikret Böcek ve Düzgün Aral (Çev.), Ankara: Zirve.
- MCGUCKIN, J. A. (2011), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity Volume I (A-M)*, U.K: Set Wiley Blackwell Ltd.
- (2002), Cyril of Alexandria Bishop and Pastor, *The theology of St. Cyril of Alexandria a Critical Appreciation*, London and Newyork: T&T Clark.
- MEREDITH, A. S. J. (1999), *Gregory of Nyssa the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge.
- METCALFE, W. (1920), *Gregory Thaumaturgus Address to Origen, Translations of Christian Literature, Series I Greek Texts*, New York: The Macmillan Company.

- MILAVEC, A. (2003), *The Didache: Faith, Hope, & Life of the Earliest Christian Communities, 50-70 C.E.*, New Jersey: The NEWMAN Press.
- MILLAR, F. (2002), *Rome the Greek World, and the East- Volume 1- the Roman Republic and the Augustan Revolution* (Studies in the History of Greece and Rome).
- (2006), *Rome, the Greek World, and the East Volume 3 The Greek World, the Jews, and the East Studies in the History of Greece and Rome 3*, The University of North Carolina Press.
- MILNER, I. (1997), *The History of the Church of Christ; from the Days of the Apostles, Till the Famous Disputation between Luther And Miltitz, in 1520*, Edinburg: Published By Thomas Nelson.
- MOJSOV, B. (2005), *Osiris Death and Afterlife of a God*, Blackwell Publishing Ltd.
- MOORE, G. F. (1997), *Judaism in the First Centuries of the Christian Era*, Volume 1, ABD: Hendrickson Publishers.
- MOULTON, C. (ed.), (1998), *Greece and Rome an Encyclopedia for Students Volume I*, New York: Macmillan Library Reference USA Simon & Schuster Macmillan.
- MURPHY, F. J. (2002), *Early Judaism from the Exile to the Time of Jesus*, ABD.
- MURRAY, M. A. (1949), *Egyptian Religious Poetry*, John Murray Publisher.
- NABARZ, P. (2005), *The Mysteries of Mithras: The Pagan Belief That Shaped the Christian World*, Canada.
- NEUSNER, J. (1975), *Early Rabbinic Judaism Historical Studies in Religion, Literature and Art*, Leiden.
- (1979), *The Formation of Rabbinic Literature: Yavneh (Jamnia) from A.D. 70 to 100*, Berlin and Newyork: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Edited by H. Temporini and W. Hease II.
- NEWMAN, H. (2006), *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period: A Review of Lifestyle, Values, and Halakhah in the Pharisees, Sadducees, Essenes, and Qumran*, Ruth Ludlam (Ed.), Boston.
- NOCK, A. D. (1933), *Convesion*, Oxford Universty Press.
- O' DONNELL, J. J. (2007), *Augustine, A New Biography*, Harper Colins e-book.

- Origen, *Against Celsus*, 1. 9, (Çev.) Henry Chadwick, (1953), *Contra Celsum*. Cambridge: The University.
- OSBORN, E. F. (1957), *The Philosophy of Clement of Alexandria*, Cambridge at the University Press.
- OTTO, W. F. (1965), *Dionysos Myth and Cult*, Spring Publication.
- PAGELS, E. (1979), *The Gnostic Gospel*, Penguin.
- PERKINS, J. (2009), *Roman Imperial Identities in the Early Christian Era*, London and New York: Routledge.
- PLOOIJ, D. (1925), *A Further Study of the Liege Diatessaron*, Leyden
- PRICE, S. (1999), Latin Christian Apologetics: Minucius Felix Tertullian and Cyprian, Mark Edvard, Martin Goodman and Simon Price (ed), *Apologetics in the Roman Empire Pagan Jews and Christian*, U.S.A: Oxford University Press.
- PRICE, S.; John N.; Beard M. (1996), *Religions of Rome Volume 1 A History*, London: Cambridge University Press.
- QUASTEN, J. (1950), *Patrology*, Westminster.
- RACINE, J. F. (2000), *The Text of Matthew's Gospel in the Writings of Basil of Caesarea*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Toronto.
- RICE, M. (1997), *Egypt's Legacy the Archetypes of Western Civilization 3000–30BC*, London and New York: Routledge.
- ROBERTSON, D. (2008), *Word and Meaning in Ancient Alexandria Theories of Language from Philo to Plotinus*, Burlington: Ashgate Publishing Limited.
- RUSSELL, N. (2000), *Cyril of Alexandria the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge.
- (2006), *Theophilus of Alexandria the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge.
- RYHOLT, K. (2010), Late Period Literature, Alan B. Lloyd (ed.), *A Companion to Ancient Egypt Volume I*, U.K: Blackwell Publishing Ltd.
- SANDERS, E. P. (1992), *Judaism: Practice and Belief*, Philadelphia.
- Saint Basil of Caesarea, *Against Eunomius* (Fathers of the Church), (Çev. Radde-Gallwitz A. and Delcogliano M.), David G. Hunter (Ed.), (2011), Catholic University of America Press.
- SCHAFF, P. (1885), *Ante-Nicene Fathers Volume-I*, Christian Classics Ethereal Library.

- (1885), *Ante-Nicene Fathers Volume-II*, Christian Classics
Ethereal Library.
- SCHILLER, G. (1972), *Iconography of Christian Art, Vol. I*, New York
Graphic Society Ltd, Greenwich, Connecticut, London.
- SCHOEPS, H. J. (2012), *Yahudi-Hristiyanlığı*, Ekrem Sarıkçıoğlu (Çev.),
İstanbul: İz.
- SCOTT, A. (1991), *Origen and the Life of the Stars a History of an Idea*,
Newyork: Oxford Clarendon Press.
- SELLERS, R. V. (1940), *Two Ancient Christologies a Study in the
Christological thought of the Schools of Alexandria and Antioch in the
Early History of Christian Doctrine*, London: Church Historical
Society.
- SHEPKARU, S. (2006), *Jewish Martyrs in the Pagan and Christian Worlds*,
U.S.A: Cambridge University Press.
- SIEJKOWSKI, A. (ed.), (2010), *Clement of Alexandria on Trial Vigiliae
Christianae*, Boston: Library of Congress.
- STANTON, G. (1995), *Gospel Truth?* Harper Colins.
- STEGEMANN, H. (1998), *The Library of Qumran on the Essenes, Qumran,
John the Baptist, and Jesus*, U. K: Cambridge.
- STEVENSON, J. (1957), *A New Eusebius*, SPCK.
- STEWART, C. (2005), Christian Spirituality during the Roman Empire (100-
600), Arthur Holder (ed). *The Blackwell Companion to Christian
Spirituality*. Malden MA: Blackwell Publishing.
- SOLIN, H. and IKTONUN, M. (1966), *Graffiti del Palation*, Helsinki: I
Paedagoigum.
- TADROS, Malaty Y. (1995), *Lectures in Patrology the School Of Alexandria
Book Two Origen*, Rose Mary Halım (Çev.), Jersey City: St. Mark's
Coptic Orthodox Church 427 West Side Ave.
- TAYLOR, J. E. (2012), *The Essenes, The Scrolls, and The Dead Sea*, United
Kingdom: Oxford University Press.
- TCHERIKOVER, V. (1959), *Hellenistic Civilization and the Jews*, S.
Aplebaum (Çev). Philadelphia.
- Tertullian and Felix, M. (1931), *Tertullian Apology and De Spectaculis*, (Çev.
T. R. Glovery) *Minucius Felix* (Çev. Gerald H. Rendal) Octavius Loeb,
London: Classical Library No. 250 Latin Edition.

- The Oxford Dictionary of Byzantium*, (1991), Alexander P. Kazhdan (ed.), Volume 1, 2, 3, New York.
- THOMAS, T. (2011), John Chrysostom, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity Volume I (A-M)*, McGuckin J. A. (Ed.), U.K: Set Wiley Blackwell Ltd.
- TIEFENBACH, H. (2012), *Anadolu'nun Azizleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- TOOM, T. (2011), John Cassian, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity Volume I (A-M)*, McGuckin J. A. (Ed.), U.K: Set Wiley Blackwell Ltd.
- TRIGG, J. W. (1998), *Origen the Early Church Fathers*, London and New York: Routledge.
- TROMP, J. (2001), The Davidic Messiah in Jewish Eschatology of the First Century BCE, James M. Scott (ed.), *Supplements to the Journal for the Study of Judaism Restoration Old Testament, Jewish and Christian Perspectives*, Boston.
- TÜMER, G. (2011), *Hiristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- IOZZIA, D. (2015), *Aesthetic Themes in Pagan and Christian Neoplatonism from Plotinus to Gregory of Nyssa*, New York: Bloomsbury Academic.
- ULANSEY, D. (1998), *Mitras Gizlerinin Kökeni Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, Hüsnü Ovacık (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat (s.11-12).
- VIOLA, F. - BARNA, G. (2008), *Christianty Exploring the Root of Our Church Practices*, United States of America: An İmprint of Tyndale House.
- VOOBUS, A. (1951), *A Requirement for Admission to Baptism in the Early Syrian Church*, Stockholm.
- (1951), *Studies in the History of the Gospel Text in Syriac*, Louvain.
- WEIGALL, A. (2002), *Pavlus Hristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri Hristiyanlığımızdaki Putperestlik*, Mustafa Demir (Çev.), İstanbul: Ozan.
- WELCH, L. J. (1994), *Christology and Eucharist in the Early Thought of Cyril of Alexandria*, Library of Congress Cataloging in Publication Data.

- WELLS, H. G. (1959), *Kısa Dünya Tarihi: Başlangıcından 1946'ya Kadar*, Ziya İshan (Çev.) İstanbul: Varlık.
- WELLS, G. A. (1975), *Did Jesus Exist?* Pemberton Publishing Company.
- WESSEL, S. (2000), *Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy*, United States: Columbia University.
- (2004), *Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy the Making of a Saint and of a Heretic Oxford Early Christian Studies*, New York: Oxford University Press.
- WEST, M. L. (1999), Towards Monotheism, *Pagan Monotheism in Late Antiquity*, Polymnia Athanassiadi and Michael Frede (ed.), New York: Clarendon Press-Oxford.
- WILSON, I. (1984), *Jesus: the Evidence*, Weidenfield and Nicolson.
- YAMAUCHI, E. (1981), *The World of the First Christians*, Milan.
- YOUNG, F. (1999), Greek Apologist of the Second century, Mark Edvard, Martin Goodman and Simon Price (ed), *Apologetics in the Roman Empire Pagan Jews and Christian*, U.S.A: Oxford University Press.

ISBN: 978-625-8377-49-1